

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ПРАПОР МАРКСИЗМУ- ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН НАУКОВО-
ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ
В У А М Л І Н

№ 1
СІЧЕНЬ-ЛЮТИЙ
1933

ПАРТВИДАВ «ПРОЛЕТАР»

УМОВИ ВСТУПУ ДО ІЧП ФІЛОСОФІЇ НА 1933-34 УЧБОВИЙ РІК

ІНСТИТУТ ЧЕРВОНОЇ ПРОФЕСУРИ ФІЛОСОФІЇ ОГолошує НАБІР АСПІРАНТІВ НА 1933-34 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

1. До ІЧП Філософії приймаються члени КП(б)У, переважно робітники (не менш за 65% всього прийому), що володіють теоретичною та загальноосвітньою підготовкою в обсязі КОМВИШУ або сі

2. Робітників, які мають достатній досвід керів ться: для - не більше

3. Зати не пі- годжених ано за за- яких дисци- економія; СР та За- освіти за ки, біології, риватимуть

4) те ходу: ВИШ хемію е 10/ 4. адресу фесу в) ко

5. Прийом заяв зі всіма документами провадиться до 15 червня 1933 року.

Т.т., що допущені до іспитів, за положенням отримують додатково місячну відпустку зі збереженням утримання на місці праці

6. Тт., що їх прийнято до ІЧП Філософії, забезпечуються гуртожитком та стипендією, розміром від 200 до 300 крб. Сем'ї слухачів гуртожитком не забезпечуються.

соцстан. г) докладну пертхарактеристику середню, затверджену Обкомом КП(б)У; д) копію військового документа; е) висновок медичної комісії про стан здоров'я; е) документ про освіту.

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

Іституту на внової Про- ро прийом; артстаж та

der Stadt Irkutsk (Karo D. G. V. Sibiren. — Simpfge Wiesen

G. foliis carnosulis, basi membrana a corollae brevioris extus virentis intus alba aequantibus; floribus subsessilibus. *G. V. Sibiren. — Simpfge Wiesen*

B. alba m.
Syn. *G. aquatica* subsp. *alba* Frey, in *Oest* 124—125.

G. foliis carnosulis, basi membrana a corollae brevioris extus virentis intus alba aequantibus; floribus subsessilibus.
G. V. Sibiren. — Simpfge Wiesen

Директор Інституту Червоної Професури
Філософії БЛУДОВ

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН НАУКОВО-
ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ
ВУАМЛІН

№ 1
СІЧЕНЬ - ЛЮТИЙ

ПАРТВИДАВ «ПРОЛЕТАР»
1933

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Карткому репертуарі“ та інших локальних Українській Книжковій Палаті

КАРЛ МАРКС

50 років тому помер вождь світового пролетаріату, організатор першої міжнародньої комуністичної партії, геніяльний мислитель і революціонер *Карл Маркс*.

Нині, за 50 років після смерти великого творця наукового комунізму і першого організатора світового комуністичного руху, вже не тільки привид комунізму загрожує буржуазній Європі, а сам комунізм, що успішно будується в першій країні пролетарської диктатури, стає живою дійсністю. Комунізм уже став непереможною силою, що об'єднує під прапором Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна багатомільйонні маси робітників і трудящих капіталістичних і колоніальних країн, на боротьбу за пролетарську революцію, за диктатуру пролетаріату в усьому світі. В останній, рішучій і непримиренній боротьбі двох світів — соціалістичного й капіталістичного, в боротьбі, що розгорається на наших очах, світу пригнічених і світу експлуататорів, ми бачимо неспростовне і наочне підтвердження неминучості краху капіталізму, що її науково обгрунтував Маркс, бачимо підтвердження Марксового вчення про історичну роллю пролетаріату, про пролетарську революцію і диктатуру пролетаріату.

Вчення Маркса, що його підніс Ленін на вищий ступінь в умовах нової доби — імперіялізму і пролетарських революцій, що його в нових умовах конкретизує і розвиває далі Сталін, дістає все нові підтвердження. Воно є могутньою зброєю і проводом до дії в боротьбі пролетаріату за комунізм.

Вчення Маркса, що дає єдино-вірне відбиття об'єктивної дійсності, складалося й розвивалося в нерозривному зв'язку з революційною боротьбою пролетаріату. „В марксизмі, — каже Ленін, — немає нічого подібного до „сектантства“ в розумінні якогось замкненого, закостенілого вчення, що виникло *осторож* від битого шляху розвитку світової цивілізації. Навпаки, вся геніяльність Марксова є саме в тому, що він відповів на питання, які вже поставила передова думка людства. Його вчення виникло як пряме й безпосереднє *продовження* учення найвизначніших представників філософії, політичної економії і соціалізму.“¹

Ленін, вкладаючи в поняття *продовження* глибоко-діалектичний сенс, zarazом підкреслює, що тільки з позицій пролетаріату, найповнішої революційної класи, можливий був дальший розвиток філософії, науки, всієї людської культури.

Але марксизм, як революційний світогляд пролетаріату, є не просто сприйняття, не просто продовження того найкращого, що дала попередня людська думка. Бувши теоретичним відбиттям класової боротьби пролетаріату, концентрацією досвіду його боротьби, виясняючи його історичну роллю, як творця нової суспільної формації, марксизм з позицій пролетаріату критично переробив, зреволюціонував і в цьому, діалектичному розумінні продовжив німецьку ідеалістичну філософію, англійську класичну політичну економію і французький соціалізм.

¹ Ленін. Три джерела і три складові частини марксизму.

* Сприймавши все краще, що дала людська думка перед ним, Маркс пізнав і сприйняв увесь минулий досвід людства; відкривши закони виникнення, розвитку й загибелі капіталізму, нещадно викривши усі суперечності цього способу продукції, Маркс вияснив пролетаріатові його роль могильника буржуазного суспільства, дав йому потужну зброю для повалення капіталізму, для встановлення диктатури пролетаріату та побудування комуністичного суспільства.

„З клясичної німецької філософії Маркс і Енгельс узяли найцінніше і найзначніше з її надбань — гегелівську діалектику, як найусебічніше, найбагатше змістом і найглибше вчення про розвиток“.¹

Маркс і Енгельс врятували свідому діалектику від розгрому, ідеалізму і гегеліянства в тому числі. Вони перенесли її в матеріалістичне розуміння природи й суспільства і цим створили матеріалістичну діалектику, цю теоретичну основу марксизму. Ввесь дальший розвиток природознавства й техніки, весь дальший розвиток суспільства свідчать про блискучий тріумф діалектичного матеріалізму.

Критично подолавши англійську клясичну політичну економію, що в творах А. Сміта та Рикардо досягла свого найвищого розвитку, Маркс і Енгельс зреволюціонізували цю науку і створили єдино-наукову політичну економію пролетаріату.

Клясики буржуазної політичної економії брали за вихідну точку свого дослідження протилежність клясових інтересів: заробітця плата й зиск, зиск і рента тощо. Але, розглядаючи закони суспільного розвитку як незмінні, вічні закони природи, буржуазні клясики вважали також і клясові відносини капіталістичного суспільства за натуральне, незмінне, вічне явище природи. Тому цілком зрозуміло, що „оскільки політична економія є буржуазна, тобто оскільки вона розглядає капіталістичний лад не як історичний, минулий ступінь розвитку, а, навпаки, як абсолютну й останню форму (*ges falt*) суспільної продукції, вона може лишатись науковою тільки доти, доки клясова боротьба лишається лятентною або виявляється лише в поодиноких явищах“.²

Тим то клясична буржуазна політична економія нездатна була дати до кінця наукову аналізу капіталістичного способу продукції, оскільки ця аналіза викривала б усю глибину суперечностей капіталістичного суспільства і його історичну обмеженість, себто оскільки до кінця доведена наукова аналіза капіталістичного способу продукції є по суті і критикою цього способу продукції. А „оскільки така критика репрезентує взагалі якусь клясу, вона може репрезентувати лише ту клясу, що її історичне призначення — зробити переворот у капіталістичному способі продукції і остаточно знищити кляси, тобто вона може репрезентувати лише пролетаріат“.³

Цю убивчу для капіталізму критику дав Маркс у своїй головній економічній праці — в „Капіталі“.

Третє джерело марксизму — утопійний соціалізм — склалося в країні клясичної буржуазної революції, у Франції.

Утопійний соціалізм „критикував капіталістичне суспільство, засуджував, проклинав його, мріяв знищити його, фантазував про кращий лад, переконував багатих, що визиск є річ не моральна. Але утопійний соціалізм не міг указати справжнього виходу. Він не вмів ні роз'яснити суть найманого рабства за капіталізму, ні відкрити закони його розвитку, ні знайти ту суспільну силу, що здатна стати творцем нового суспільства“ (Ленін).

Отже, три найважливіші ідейні течії XIX ст., буди трима джерелами марксизму, критично перероблені з позицій робітничої кляси і

¹ Ленін. Маркс, Енгельс, марксизм, ст. 19.

² Маркс. Післямова до II видання „Капіталу“. Партвидав „Пролетар“. 1933 р., ст. 82.

³ Там же.

зреволюціонізовані Марксом та Енгельсом, стали трьома головними складовими частинами марксизму.

Але марксизм не є механічне поєднання різних частин: філософії, політичної економії і соціалізму. Марксизм є одноцільний, всеосяжний світогляд революційного пролетаріату. Це є „последовний матеріалізм, що охоплює також і царину соціального життя, діалектику, як найусебічніше і найглибше вчення про розвиток, теорію класової боротьби і всесвітньо-історичної революційної ролі пролетаріату, творця нового комуністичного суспільства“.¹

Тим то марксизм не терпить *розсікання на частини*, не мириться з відривом будь-якого з його складових елементів. Не можна відмовитись, перекрутити, або зрівзувати будь-яку із складових частин марксизму, не відмовляючись, не перекручуючи, не ревізуючи марксизм у цілому. Що більше: всяка спроба розсікти марксизм на частини, виправити або продовжити будь-яку з його частин на шкоду іншим негайно ставить тих, хто намагається це робити, поза марксизмом і приводить їх до табору буржуазної апологетики.

Вся історія боротьби за революційний марксизм, починаючи з моменту видання „Комуністичного маніфесту“, де уперше в систематичному вигляді викладено новий пролетарський світогляд, і до наших днів, повністю потверджує вищесказане. Марксове вчення, — каже Ленін, — як учення пролетаріату, „всесильне, бо воно є вірне. Воно є повне і гармонійне, даючи людям суцільний світогляд, що його не можна примирити з жодними забобонами, з жодною реакцією, з жодною обороною буржуазного гніту“.

Марксизм з нещадною ясністю викриває всі форми антагонізму буржуазного способу продукції, всі форми експлуатації, класові суперечності капіталізму — отже, „служить пролетаріатові для того, щоб він якнайшвидше і якнайлегше покінчив з будь-якою експлуатацією“.

Відколи існують класи: експлуатовані і експлуататори, пригноблені й гнобителі, поневолені й поневолювачі — найкращі уми людства мріяли про суспільний лад, де не буде поневолення, гноблення, нерівності.

Всі великі утопісти сходилися поглядами на тому, що сучасний суспільний порядок — несправедливий, що наявність бідних і багатих — неморальна, а тому неморальна й експлуатація, що породжує бідних і багатих. Усі вони кінець-кінцем порозумівалися на тому, що даний суспільний порядок маєтсья замінити іншим, відповіднішим до людської природи й моральності. Але яким іншим суспільним порядком має бути замінено капіталізм — це вже, за їхнім ученням, була справа людського розуму, справа геніяльних умів, які можуть вигадати кращий, справедливий лад. Отже, зміну суспільних відносин соціалісти-утопісти висновували не з закономірностей даних матеріальних умов суспільної продукції, а з ідей вічної істини, відкритих геніяльними умами людства.

Соціалізм в уяві утопістів „є вираз абсолютної істини, розуму й справедливості, і треба тільки відкрити його, щоб він власною силою підкорив собі цілий світ; а що абсолютна істина не залежить від часу, простору й історичного розвитку людства, то це вже справа чистої випадковості, коли і де її буде відкрито“.²

Отже, соціалісти-утопісти хоча й ганьбили капіталістичний спосіб продукції, критикували його наслідки, проклинали нерівність, ним створену, але зовсім неспроможні були пояснити його. Хоч вони і мріяли про кращий суспільний лад, де не буде нерівності, гніту, поневолення й несправедливості, але закрили собі будь-які шляхи до того, щоб знайти серед усіх пригноблених клас найреволюційнішу і найпоследовнішу класу, що її історичною місією є створення нового суспільного ладу. Тільки

¹ В. І. Ленін. Карл Маркс, „Капітал“, Партвидав „Пролетар“, 1933 р., ст. 48.

² Енгельс. Від утопії до науки.

творці наукового комунізму, Маркс і Енгельс, перетворили соціалізм з утопії в науку, вказали пролетаріатові його історичну роль могильника капіталізму і будівника комуністичного суспільства.

Викривши буржуазну, реакційну суть ідеалістичних філософських систем, ведучи нещадну боротьбу проти всіляких поступок ідеалізму, перемігши вади й обмеженість „старого“, передмаркового французького матеріалізму XVIII ст. та філософію Фюєрбаха, з його механістичністю, неісторичністю, метафізичністю і споглядальністю, матеріалістично переробивши гегелівську діалектику, поставивши її „з голови на ноги“, Маркс створив матеріалістичну діалектику — корінну теоретичну основу марксизму, як учення найповнішого, найглибшого і найусебічнішого, учення про розвиток природи й суспільства — розвиток суперечливий, через „перерви поступовости“, через переходи кількості в якість, розвиток стрибковий, революційний.

Розвиток техніки і успіхи природознавства, особливо в другій половині XIX ст., дають повне і блискуче підтвердження законів матеріалістичної діалектики. „Емпіричне природознавство піднялося на таку височінь і досягло таких блискучих наслідків“, що само „з емпіричної оберталося в теоретичну науку, а з узагальненням набутого — в систему матеріалістичного пізнання природи“.¹

Творячи діалектичний матеріалізм — філософську основу марксизму, Маркс перебудовує науку про суспільство на цій філософській основі. Він послідовно поширює діалектичний матеріалізм на галузь суспільних явищ, він відкриває матеріалістичне розуміння історії, доводячи, що реальним фундаментом суспільства є його економічна структура, сукупність виробничих відносин, що спосіб продукції матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси суспільства. Він пише:

„Загальний результат, до якого я прийшов, можна зформулювати так:

„В суспільній продукції свого життя люди вступають у певні, доконечні, від їх волі незалежні відносини, продукційні відносини, що відповідають певному ступеневі розвитку їх матеріальних продуктивних сил.

„Сукупність цих продукційних відносин становить економічну структуру суспільства, реальну базу, на якій підноситься юридична і політична надбудова і якій відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб продукції матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процес життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість. На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства стають у суперечність з наявними продукційними відносинами, або, — що є тільки юридичний вираз цього — з відносинами, що в їх власно межах вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їх луга. Тоді настає епоха соціальної революції, і з зміною економічної основи більш чи менш швидко відбувається переворот в усій величезній надбудові“.²

Отже, Маркс вигнав „хаос і сваволлю, що панували в поглядах на суспільство“. Він „поклав край поглядам на суспільство, як на механічний агрегат індивідів, який допускає всякі зміни з волі начальства (або, що однаково, з волі суспільства й уряду), який виникає і змінюється випадково, і вперше поставив соціологію на науковий ґрунт, встановивши поняття суспільно-економічної формації, як сукупності даних суспільних відносин, встановивши, що розвиток таких формацій є природно-історичний процес“.³

¹ Енгельс. Діалектика природи. Партвидав „Пролетар“, 1933 р., ст. 202.

² К. Маркс. Капітал, ст. 53.

³ Ленін. Т. I. ст. 81. „Что такое дружба народа“.

Усім попереднім, буржуазно-обумовленим, вихолощеним, ідеалістичним і суб'єктивістським історичним ученням „про суспільство взагалі“, ученням, які не вбачали закономірностей в розвитку системи суспільних відносин, не досліджували дійсні причини, що вмотивовують історичну діяльність людей, ігнорували роль суспільних клас в історичному процесі, Маркс протиставив всеосяжне, всебічне вивчення процесу виникнення, розвитку й загибелі суспільних формацій.

Історичний матеріалізм викрив усі форми класового антагонізму і експлуатації в людському суспільстві, довів історичну неминучість краху капіталізму і перемоги соціалістичної революції. Історичний матеріалізм показав і обґрунтував, що рушійною силою історії людства є класова боротьба. Він показав пролетаріатові той революційний шлях, що ним ідучи пролетаріат, через установлення пролетарської диктатури, виконує свою історичну місію творця комуністичного суспільства.

Учення про диктатуру пролетаріату, повалення капіталізму і побудову капіталістичного суспільства становить революційну суть марксизму, головне в марксизмі. Саме тому всі ренегати й фальсифікатори марксизму вибрали це вчення за основний об'єкт своїх шалених нападів і фальсифікаторства, що опошлює марксизм.

Якщо матеріалістичне розуміння природи дістало своє практичне підтвердження у великих відкриттях ХІХ ст. з царини природознавства й техніки, то історичний матеріалізм Маркса й Енгельса, їх матеріалістичне розуміння історії дістало безперечне підтвердження і доказ своєї правдивості як науки, в найбільших подіях світової історії.

Геніальний творець діалектичного матеріалізму блискуче застосував його до аналізу капіталістичного способу продукції. „Найглибшим всебічним і детальним підтвердженням і застосуванням Марксової теорії є його економічне вчення“.¹

Аналізу капіталістичного способу продукції Маркс дав у своїй головній економічній праці, „Капітал“. „Те, що я маю дослідити в цій праці є капіталістичний спосіб продукції і відповідні йому відносини продукції та обміну...“, а „остаточна мета мого твору — відкрити економічний закон руху сучасного суспільства“.²

Починаючи аналізу капіталістичного способу продукції з товарного господарства, як історичної передумови цього способу продукції і логічного вихідного пункту його дослідження, Маркс відкрив основний закон товарно-капіталістичного способу продукції — закон вартості.

Показавши, що всі протиріччя капіталістичного суспільства у зародковій формі вже містяться в товарі, цій найпростішій „клітині“ товарно-капіталістичного господарства, у дальшому викладі своєї економічної теорії Маркс показав розвиток цих протиріч, відкрив закон виникнення розвитку й загибелі капіталізму, вказав пролетаріатові його історичне завдання знищення капіталістичної експлуатації і всієї експлуатації взагалі.

Наріжним каменем Марксового економічного вчення є теорія додаткової вартості, що викрила природу й суть капіталістичної експлуатації і показала всю глибину основного протиріччя між робіничою класою і класою капіталістів. „Маркс відкрив також спеціальний закон руху сучасного капіталістичного способу продукції і породженого ним буржуазного суспільства. З відкриттям додаткової вартості тут раптом розвиднилось, тим часом як усі передніші досліди буржуазних економістів як і соціалістичних критиків блукали в темряві“.³

На основі закону вартості і додаткової вартості Маркс відкрив загальний абсолютний закон капіталістичного нагромадження, що за ним розвиток продуктивних сил капіталізму супроводять акумуляція багатства

¹ Ленін. Т. XX, ч. 1. „Карл Маркс“.

² „Капітал“, ст. 78 — 56.

³ Енгельс. Промова на могилі Маркса.

на одному полюсі і „акумуляція злиднів, мук праці, рабства, нецтва, зди-
чавіння й моральної деградації на протилежному полюсі, тобто на боці
цієї кляси, що продукує свій власний продукт як капітал“.¹

Загальний закон капіталістичного нагромадження показав, що неми-
нучий шлях розвитку капіталізму через концентрацію і централізацію
засобів продукції та усупільнення праці приводить до зруйнування
дрібних самостійних продуцентів і поглиблює прірву між пролетаріатом
та буржуазією.

У своєму економічному вченні Маркс дав аналізу репродукції су-
спільного капіталу в цілому і довів неминучість періодичних криз, що
кореняться в самій системі капіталістичних виробничих відносин.

Клясичне формулювання діалектики розвитку капіталістичного суспі-
льства Маркс дав у розділі про історичні тенденції капіталістичного
нагромадження. „Разом з постійним зменшенням числа магнатів капіталу,
що узурпують і монополізують усі вигоди цього процесу перетворення,
зростає маса злиднів, пригноблення, рабства, виродження, експлуатації,
але разом і обурення робітничої кляси—щораз більшої числом кляси,
що її навчає, об'єднує і організує механізм самого процесу капіталістичної
продукції. Монополія капіталу стає путями того способу продукції, що
зріс за нею і під нею. Централізація засобів продукції та усупільнення
праці досягають такого пункту, коли вони стають несполучні з їх капі-
талістичною оболонкою. Її розривається. Б'є остання година капіталістичної
приватної власності. Експропріаторів експропріують“.²

Отже, з відкриттям економічного закону руху капіталістичного су-
спільства, з обґрунтуванням Марксової теорії кляс і клясової боротьби
на основі матеріалістичного розуміння історії, соціалізм з утопії став
наукою. „Соціалізм є тепер не випадкове відкриття тою чи іншого ге-
ніяльного розуму, а неминучий наслідок боротьби двох історично по-
сталих кляс—пролетаріату і буржуазії“.³

Капіталізм не гине в результаті автоматичного краху і не народжує-
ється готовеньким; так само капіталізм не перетворюється в соціалізм
порядком, так би мовити, самопли. у; *революційне* перетворення капіта-
лізму в соціалізм є довгий історичний процес жорстоких клясових битв,
тяжких мук народження нового ладу в переможній пролетарській революції
як вирішальній передумові встановлення диктатури пролетаріату та пере-
можного будівництва соціалістичного суспільства.

Маркс виходив з єдино можливої і вірної засади, потверджуваної
цілим досвідом усієї попередньої історії: що капіталізм можна перемогти
лиш в результаті насильної революції пролетаріату, який повинен *зламати*
і *зруйнувати* державну машину буржуазії і створити державу диктатури
пролетаріату.

З усіх кляс, що протистоять буржуазії, пролетаріат є єдина до кінця
послідовна революційна кляса, здатна здійснити цей перенорот. В той же
час усі інші пригноблені за капіталізму кляси, надто селянство, будши
задавленим і загнаним у безвихідь економічним розвитком, маючи єдиною
перспективою, в кращому разі, перехід до лав пролетаріату, ходом речей
чимраз більше змушуються стати на погляд пролетаріату і знаходити
в ньому „природного спільника й вождя, покликаною повалити буржу-
азний лад“.⁴

З другого боку, в селянському резерві пролетарська революція теж
має дужо о спільника, має „хор, що без нього її сольо може обернутися
на лебедину пісню“.⁵ Ще з приводу можливої пролетарської революції

¹ Капітал, ст. 555.

² Капітал, ст. 658.

³ *Енгельс*. Від утопії до науки.

⁴ *Маркс*. 18 Брюмега.

⁵ З листа Маркса до Енгельса.

в Німеччині Маркс писав: „Уся справа в Німеччині залежатиме від можливості підтримати пролетарську революцію якимнебудь другим виданням селянської війни“.¹

Переможна пролетарська революція в Росії, підтримана селянською війною, успішна соціалістична перебудова селянського господарства в СРСР, з одного боку, а з другого — безвихідне становище мільйонів дрібних і середніх селян в усіх капіталістичних і колоніальних країнах, загнаних в економічну безвихідь хронічною аграрною кризою в цих країнах, при чому ці селяни чимраз більше звертають свої погляди „до свого природного вождя й керівника“, до пролетаріату, повністю потверджують геніальне передбачення Маркса й Енгельса і заразом показують, що лєніно-сталінське вирішення селянського питання становить єдино вірне продовження й розвинування марксизму в цій царині.

Саме вясненням всесвітньо-історичної ролі пролетаріату, як могильника капіталістичного суспільства, як творця суспільства нового, комуністичного — через пролетарську революцію і завоювання диктатури пролетаріату — Марксове вчення про класову боротьбу, досягло свого найвищого розвитку.

„Щодо мене, то мені не належить ні та заслуга, що я відкрив існування клас у сучасному суспільстві, ні та, що я відкрив їх боротьбу між собою. Буржуазні історики задовго переді мною виклали історичний розвиток цієї боротьби клас, а буржуазні економісти — економічну анатомію їх. Те, що я зробив нового, полягало в доведенні ось чого: 1) що існування клас зв'язане лиш з певними історичними боями, властивими розвиткові продукції (*historische Entwicklungs-Kämpfe der Produktion*), 2) що класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату, 3) що ця диктатура сама становить лиш перехід до знищення всяких клас і до безкласового суспільства...“²

Саме в цьому — в ученні про всесвітньо-історичну роль пролетаріату, як творця нового комуністичного суспільства, і про завоювання диктатури пролетаріату через пролетарську революцію — є головне в марксизмі.

Лєнін з усією силою викривав і картав „міщанське перекручення марксизму та підлу відмову від нього на ділі при лицемірному визнанні його на словах“. Лєнін завжди, слідом за Марксом, учив, що „хто визнає тільки боротьбу клас, той ще не марксист, той може ще не виходити з рамок буржуазного думання і буржуазної політики. Обмежувати марксизм ученням про боротьбу клас — значить урізувати марксизм, перекручувати його, зводити його на те, що прийнятне для буржуазії. Марксист лиш той, хто поширює визнання боротьби клас до визнання диктатури пролетаріату. В цьому найглибша відміна марксиста в д звичайного дрібного (та й великого) буржуа. На цьому оселку треба випробовувати справжнє розуміння і визнання марксизму“.

Давши пролетаріатові ціле, монолітне вчення, що в ньому головним є вчення про диктатуру пролетаріату, а корінною теоретичною основою — матеріалістична діалектика, Маркс озброїв пролетаріат у його боротьбі проти капіталізму за комунізм: „Маркс був передусім революціонер. Сприяти в той чи інший спосіб поваленню капіталістичного суспільства і створених ним державних інститутів, сприяти визволенню сучасного пролетаріату, що йому він уперше дав свідомість його власного становища та потреб, свідомість умов його визволення — це було його дійсне життєве покликання. Боротьба була його стихія. І він боровся з таким запалом, з таким завзяттям, з таким успіхом, як небагато хто“.³

Але для того, щоб організувати пролетаріат на боротьбу з капіталізмом, щоб керувати цією боротьбою, треба було передусім організувати його

¹ З листа Маркса до Енгельса.

² Маркс. Лист до Зайдемаєра.

³ Енгельс. Промова на могилі Маркса.

авангард, створити революційну партію робітничої класи, покликану, передати пролетаріатові свідомість його цілей, потреб та умов його визволення.

Питання про створення революційної партії пролетаріату Маркс ставив ще в 1843 році, в листі до Руге. „Отже,— пише тут Маркс,— ніщо не заваджає нам зв'язати нашу критику з критикою політики, з інтересами певної політичної партії, отже, зв'язати й отождити нашу критику з дійсною боротьбою“. І далі: „Зброя критики не може, звичайно, замінити критику зброї; матеріальну силу повинна бути повалена матеріальною ж силою. Але й теорія стає матеріальною силою, скоро вона опановує маси“. На протязі 1843—1844—1845 рр. Маркс і Енгельс встановлюють найтісніші міжнародні знайомства з різними революційними діячами та організаціями, зокрема із „Союзом справедливих“; заводять міжнародне листування, отже, впливають на хід революційного руху різних країн, надто на хід організації революційних партій у цих країнах. Маркс і Енгельс в 1846 р. організують Комітет комуністичної кореспонденції. До завдань Комітету вже тоді, за задумом його організаторів, належали всі основні елементи партійної роботи: пропаганда, агітація й організація. Комітет комуністичної кореспонденції вже тоді ставить найважливішим своїм завданням підготову спільного виступу пролетарів різних країн.

В тому самому 1846 році вирішено питання про реорганізацію „Союзу справедливих“ у „Союз комуністів“, на основі принципів наукового комунізму, а на початку 1847 року відбувається з'їзд Союзу комуністів. Хоча Маркса на цьому з'їзді не було, але вся робота з'їзду проходила під проводом Маркса й Енгельса. Це особливо видно із змісту ухваленого статуту. В першому пункті статуту Союзу комуністів читаємо: „Метою Союзу є повалення буржуазії, панування пролетаріату, знищення старого, заснованого на антагонізмі клас буржуазного суспільства і заснування нового суспільства, без клас і без приватної власности“. Ця стисла, але чітка класова програма в першому пункті статуту Союзу комуністів була прообразом революційної програми пролетарської партії. Другий пункт статуту чітко і ясно встановлює обов'язки члена партії і закладає основи організаційних принципів робітничої партії.

На тому ж першому з'їзді виключено, за домаганням Маркса й Енгельса, чужих революційному рухові прибічників Вайтлінга.

В тому ж 1848 році відбувся другий з'їзд Союзу комуністів, уже з Маркса участю. На цьому з'їзді Маркс боронив свою теорію. Після того, як усунено всі розходження і одноголосно ухвалено нові принципи, другий з'їзд доручив Марксові й Енгельсові опрацювати маніфест Союзу комуністів, і на початку 1848 року вперше з'явився в світ „Комуністичний маніфест“, з гаслом „Пролетарі всіх країн, єднайтеся!“.

Відтоді минуло 85 років. За всі ці роки міжнародній революційній рух пролетаріату проходив під знаком „Комуністичного маніфесту“. Кожна нова революційна робітнича партія знаходила в „Комуністичному маніфесті“ конкретну програму політичних дій; кожна більш-менш важлива подія в міжнародньому робітничому рухові могла знайти вияснення тільки в світлій ідеї, викладеній у „Комуністичному маніфесті“. „Ніколи ще,— каже Енгельс,— жодна фактична програма не справджувалася такою мірою, як „Комуністичний маніфест“.

„Комуністичний маніфест“ витримав 85 років бурі й натиску: революцію 1848 року, Паризьку комуни 1871 року, 1905 рік, Лютий і Жовтень 1917 року, 15 років соціалістичного будівництва в СРСР і 14 років боротьби світового пролетаріату під проводом III інтернаціоналу.

Тільки найгірші зрадники й вороги робітничої класи з табору соціал-фашизму, як Кавтський та інші, можуть говорити, що Марксові ідеї, бувши вірними в свій час, тепер віджили свій вік і придатні хіба тільки для агітаційних цілей. Світова буржуазія і тепер тремтить перед бойовими гаслами „Комуністичного маніфесту“. Досить згадати, що нинішній фашистський

уряд Німеччини забронював видання „Комуністичного маніфесту“ тільки тому, що там написано „Хай панівні класи тремтять перед комуністичною революцією“. Звідси видно всю брехливість, всю мерзотність і нікчемність буржуазних лакеїв. ладних знову стати навколішки перед новим диктатором, катом робітничої класи Гітлером.

Отже, Маркс створив міжнародну комуністичну партію, опрацював програму міжнародного пролетаріату, виробив єдину тактику для пролетарів різних країн, виробив основи організаційних принципів комуністичних партій. Маркс безпосередньо керував великими класовими битвами пролетаріату, надто в 1848 і 1871 рр.

Від часу організації Союзу комуністів увесь революційний рух відбувається під знаком теоретичної діяльності Маркса і за його безпосереднім практичним керівництвом. „Йому,— каже Енгельс,— ми завдячуємо все те, чим ми стали, і весь сучасний рух став тим, чим він є тепер, завдяки його теоретичній і практичній діяльності. Без нього ми й тепер ще блукали б у темряві“.¹

Відколи зорганізовано Союз комуністів, а потім і I інтернаціонал (що його душею був Маркс), марксизм „був тією центральною точкою, до якої самохіть звертались у вирішальні моменти французи, росіяни, американці, німці, щоб кожного разу дістати там ясну й незаперечну пораду, що її міг дати тільки геній і досконале знання справи“.²

Якщо Маркс виробив і відборонив своє революційне вчення в жорсткій постійній боротьбі з усякими попутниками, з усякими буржуазними, надто дрібнобуржуазними вченнями, то ще енергійніше він викривав, картав і нещадно борювався з усякими буржуазними і дрібнобуржуазними впливами на робітничу класу. чи то був буржуазний лібералізм, що прикривався тогою соціалістичного опортунізму, у постаті прудонівців, ляссальянців та інших, чи то були представники ошаленілого від жахів капіталізму дрібного буржуа — „ліві“ бакуністи та інші. Нещадна боротьба на два фронти в імені принципів наукового комунізму і кінцевої перемоги пролетаріату є найхарактерніша риса в усій теоретичній і практичній діяльності Маркса, першого вождя робітничої класи і організатора міжнародної Комуністичної партії. „Історія Інтернаціоналу,— пише Маркс,— це невпинна боротьба генеральної ради з дилетантськими спробами й сектами, що намагалися посісти в лавах самого Інтернаціоналу позицію проти справжнього робітничого руху“.³

На особливу увагу заслуговує в Маркса й Енгельса справді геніяльне пояснення того факту, що в ході боротьби пролетаріату відсіваються нестійкі буржуазні й дрібнобуржуазні попутники. „Рух пролетаріату,— пише Енгельс,— неминуче проходить через різні ступені розвитку; на кожному ступені застрягає частина людей, яка далі не йде“. Ці геніяльні слова проливають яскраве світло на найскладніші процеси більшовізації комуністичних партій Заходу й Америки і цілком потверджують слова Сталіна, що після кожного відходу від партії застряглих на нижчих ступенях ренегатів партія ще твердіше і впевненіше йде до своєї кінцевої мети.

„Не можна,— пише Енгельс Бебелеві,— дозволяти спантелювати себе галасом про об'єднання. Ці фанатики об'єднання є або обмежені люди, які хочуть змішати все і вся в неозначену кашу... або люди, які бажають несвідомо чи свідомо фалсифікувати рух. Ось чому завзяті сектанти і найбільші каламутники й прохвости в певні моменти більше всіх галасують про єдність. Ні від кого ми протягом нашого життя не бачили більших неприємностей і каверз, як від галасливих проповідників об'єднання“.⁴

¹ Енгельс. З телеграми до Бебеля про Марксову смерть.

² Енгельс. „14 березня 1883 року“. Партвидав „Пролетар“, ст. 23.

³ Лист до Вольтге.

⁴ Енгельс до Бебеля. I (IV). „Архив Маркса и Энгельса“.

Борючись проти безпринципного об'єднання; проти того, щоб партія являла собою механічну сполуку груп і групочок, Енгельс застерігає Бебеля проти захоплення галасом про об'єднання соціал-демократії з ляссальянцями. Енгельс ставить німецькій соціал-демократії за зразок свою Марксову тактику в І інтервнціоналі. Коли після поразки Паризької комуни, І интернаціоналові загрожувала безпринципна „єдність“ із сектантами, бакуністами, що були запосіли його, Маркс і Енгельс пішли на повний розрив з ними і віддали їх на прилюдний суд європейського пролетаріату, як зрадників робітничої кляси. Маркс і Енгельс вважали за краще розкол, заради додержання чистоти ідейних основ міжнародньої пролетарської боротьби за соціалізм, ніж загибель Інтернаціоналу від безпринципної „єдності“.

Отже, Маркс був не тільки геніяльний мислитель, але й перший вождь світового пролетаріату в його боротьбі за комунізм, організатор міжнародньої комуністичної партії, покликаної дати пролетаріатові свідомість його цілей і організувати його в боротьбі за світову диктатуру пролетаріату.

* * *

У боротьбі з російським і міжнароднім опортунізмом Ленін відновив Марксове революційне вчення в усіх його частинах і розвинув його далі в умовах нової доби імперіялізму та пролетарських революцій.

У клясичному визначенні ленінізму, як марксизму доби імперіялізму та пролетарської революції, тов. Сталін особливо підкреслює інтернаціональне значення ленінізму, відзначаючи, що ленінізм є розвинення не якоїсь окремої сторони марксизму, а марксизму в цілому; він є послідовне і цілокупне розвинення марксизму.

Даючи це визначення ленінізму і виточнюючи його таким способом, що ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату особливо, тов. Сталін далі характеризує різницю між епохою Маркса й Енгельса, з одного боку, і епохою Леніна — з другого. „Маркс та Енгельс, — каже він, — діяли в період передреволюційний (ми маємо на увазі пролетарську революцію), коли не було ще розвиненого імперіялізму, в період готування пролетарів до революції, в той період, коли пролетарська революція не була ще безпосередньою практичною неминучістю. А Ленін, учень Маркса й Енгельса, діяв у періоді розвиненого імперіялізму, в періоді розгортання пролетарської революції, коли пролетарська революція вже перемогла в одній країні, розбила буржуазну демократію і відкрила еру пролетарської демократії — еру рад“.

Уся історична велич Леніна в тому і полягає, що він, як послідовний марксист, вірний принципіві й засаді марксизму, що за ним марксизм є не догма, а керівництво до дії, в нових умовах, у зв'язку з новою практикою революційної боротьби пролетаріату розвивав марксизм, продовжив і підніс його на вищий ступінь.

Так Ленін розвинув і підніс на вищий ступінь філософію марксизму, керівну теоретичну основу марксизму — матеріалістичну діалектику, як філософську науку. Він розвинув і підніс на вищий ступінь економічне вчення Маркса, його вчення про пролетарську революцію, про диктатуру пролетаріату, про побудування соціалізму в одній країні, про селянство, національне питання тощо.

Вже аналізуючи капіталізм у Росії, Ленін не тільки відновлює опошлене й зфальсифіковане опортуністами ІІ интернаціоналу економічне вчення Маркса, але, самостійно розроблюючи його в застосуванні до конкретної дійсності Росії, далі розвиває його. З перших своїх робіт він конкретизує і далі розроблює Марксову теорію репродукції і криз; теорію розвитку капіталізму в сільському господарстві, Марксові погляди на

дрібне землеволодіння і т. д. Ленін далі розвиває і піднімає на новий, вищий ступінь Марксову аналізу капіталізму в умовах нової доби, нового останнього етапу розвитку капіталізму. Він дає філософську, діалектико-матеріалістично обґрунтовану аналізу імперіялізму, показуючи, що імперіялізм виріс як розвинення і пряме продовження основних властивостей капіталізму; він показує при цьому, як деякі з цих властивостей починають перетворюватись у свою протилежність. Він з усією повнотою і в усіх зв'язках викриває те нове, що характеризує імперіялістичний етап у розвитку капіталізму. Виділивши економічно-основне в імперіялістичній фазі капіталізму, а саме, капіталістичні монополії, Ленін показує, що капіталістична монополія, виростаючи з вільної конкуренції, не усуває конкуренції, а існує над нею і поруч з нею, переплітаючись з нею і тим породжує ряд особливо гострих протиріч і конфліктів. Але Ленін не обмежується виділенням цього економічно-основного; він, у зв'язку з цим, установлює відомі п'ять ознак імперіялізму, досягаючи цим потрібної повноти в характеристиці імперіялізму і виясняючи історичне місце його, як капіталізму, що загниває і відмирає.

У Леніновій аналізі імперіялізму особливе значення має Ленінів закон нерівномірності розвитку капіталістичних країн. Нерівномірність розвитку, що характерна для капіталізму взагалі, особливо загострюється і стає вирішальною силою в добі імперіялізму. Ленінський закон нерівномірності розвитку в добі імперіялізму означає „стрибковий розвиток одних країн відносно інших, швидше відтиснення із світового ринку одних країн іншими, періодичні переділи *вже поділеного світу* способом воєнних сутичок і воєнних катастроф, послаблення і загострення конфліктів у таборі імперіялізму, послаблення фронту світового капіталізму, можливість проривів цього фронту пролетарями окремих країн, можливість перемоги соціалізму в окремих країнах“ (Сталін).

Ленінська аналіза імперіялізму послужила й для дальшого розвинення Марксової теорії пролетарської революції. Особливо треба відзначити учення Леніна про перемогу соціалізму в одній країні, що знайшло своє дальше розвинення в працях тов. Сталіна, в нещадній його боротьбі проти правого і „лівого“ опортунізму.

В боротьбі з ревізіонізмом Ленін відродив і розвинув учення Маркса про революційну роль пролетаріату на всьому протязі його клясової боротьби аж до встановлення диктатури пролетаріату і переходу до безкласового соціалістичного суспільства. Ленін не тільки відновлює вчення Маркса про диктатуру пролетаріату і пролетарську революцію, але й далі розвиває його, піднімаючи на новий, вищий ступінь — ступінь ленінізму, як марксизму доби імперіялізму і пролетарських революцій, як теорії і тактики пролетарської революції, теорії і тактики диктатури пролетаріату зокрема.

Ленін далі розвинув Марксове вчення про гегемонію пролетаріату і розгорнув його „в стрйну систему керівництва пролетаріату над трудящими масами міста й села — не тільки в справі повалення царизму й капіталізму, але й у справі соціалістичного будівництва за диктатури пролетаріату“ (Сталін). Ленін розвинув Марксове вчення про партію пролетаріату, як про вищу форму організації робітничої кляси, передовий, організований і дисциплінований загін пролетаріату, що без нього не можуть здійснюватись завдання революції, завдання диктатури пролетаріату. Ленін розвинув учення Маркса в національно-колоніальному питанні, пов'язавши це питання із загальним питанням про повалення імперіялізму, і включив це питання, як складову частину, в загальне питання про міжнародню пролетарську революцію.

Розвиваючи далі вчення Маркса, Ленін дав основи теорії соціалістичного будівництва, соціалістичної перебудови промисловості й сільського господарства.

Поборюючи прездиве розуміння ленінізму, як цілокупного й послідовного розвитку марксизму, тов. Сталін, і за його проводом уся партія, провели рішучу боротьбу проти всяких перекирчуень у цьому питанні — проти спроби Зінов'єва обмежити значення ленінізму національними рамками Росії, проти троцькістського розтинання єдиних суттю ленінізму й більшовизму на окремі частини, проти троцькістської фальсифікації ленінізму, проти бухарінського трактування ленінізму.

Дальше розвинення марксо-ленінська теорія знаходить у роботах т. Сталіна — найкращого учня, спобірника і продовжувача Леніна. Тов. Сталін дає дальше розроблення ленінської теорії імперіялізму, дальшу конкретизацію і розвинення ленінського закону нерівномірности розвитку капіталістичних країн за імперіялізму. Він розвиває Ленінову аналізу всіх груп протиріч імперіялізму і аналізу загальної кризи капіталізму; його теоретичне передбачення світової економічної кризи в умовах і на підставі загальної кризи капіталізму дістало нині блискуче потвердження. Сталін розвиває далі вчення про пролетарську революцію і диктатуру пролетаріату і, особливо, вчення про перемогу соціалізму в одній країні. Він розвиває вчення про неп, про його двоїстість, показує його в розвитку і переходах від одного етапу до другого. Розвиваючи Ленінове вчення про будівництво соціалізму, він дає теоретичне обгрунтування розгорненого соціалістичного наступу, розроблює вчення про соціалістичний плян, конкретизує і розвиває вчення про колгоспне будівництво, як вищий ступінь ленінського кооперативного пляну. Розвиваючи вчення про кляси й клясову боротьбу, особливо в умовах останньої стадії непу і вступу в період соціалізму, тов. Сталін теоретично розвиває і перший ставить на практичні рейки питання про ліквідацію останньої експлуататорської кляси, куркульства. Він далі розвиває Ленінове вчення про селянство і ленінську поставу національно-колоніяльного питання.

Розвиваючи марксо-ленінську теорію в усіх її складових частинах, Сталін розвиває далі корінну теоретичну основу марксизму-ленінізму — матеріалістичну діалектику.

Озброєна марксо-ленінською теорією, наша партія здійснює соціалістичне будівництво на шостій частині земної кулі. Геніяльні програмові думки „Комуністичного маніфесту“, „Принципів комунізму“, „Анти-Дюрінга“ та інших епохальних робіт Маркса-Енгельса, думки про завдання диктатури пролетаріату в соціалістичному будівництві, геніяльне розвинення їх у Леніна, що створив розгорнену теорію і практичну програму соціалістичного будівництва, дальше розвинення цього марксо-ленінського вчення про соціалістичне будівництво у тов. Сталіна дістали блискуче потвердження і втілення у величезних успіхах соціалістичного будівництва в СРСР.

Соціалізм в СРСР став реальністю, величезною матеріальною силою в буквальному розумінні слова. СРСР вступив у період соціалізму і вже вивершив побудову фундаменту соціалістичної економіки. Успішно здійснено, в чотири роки, першу п'ятирічку. Успішно здійснено Ленінів плян електрифікації, плян індустріялізації — цей справжній витвір марксо-ленінської теорії. Наша країна з відсталого аграрного перетворена в могутню індустріяльну країну.

Марксо-ленінське вчення про селянство, ця найбагатша внутрішнім змістом, щонайглибшою конкретною аналізою клясових взаємовідносин, гостро виточена зброя пролетаріату дала йому можливість повністю використати резерви пролетарської революції, одержати перемогу над контрреволюційною інтервенцією і утворити якнайміцніший союз робітників і селян, як основу соціалістичного будівництва в СРСР. Суворо додержуючи марксо-ленінських принципів колективізації, даючи рішучу відсіч правому і „ліво“ — опортуністичним викривленням цих принципів, партія під безпосереднім керівництвом тов. Сталіна здійснила другий вирішальний крок соціалістичної революції — перевід дрібного індивідуального селян-

ського господарства на рейки великого господарства соціалістичного. Під безпосереднім керівництвом тов. Сталіна партія дала останній рішучий бій останній експлуаторській класі — куркульству. Наша країна з країни дрібно-індивідуального селянського господарства перетворена в країну найвеличезнішого в світі сільського господарства соціалістичного.

Цих вирішальних успіхів партія домоглася в неупинній боротьбі за чистоту марксизму - лєнінізму, за чистоту генеральної лінії партії, яка є живим втіленням марксизму - лєнінізму, в боротьбі з ворожими марксистові - лєнінізові теоріями, з троцькізмом, з правим і „лівим“ опортунізмом та примирєнством до них.

На досвіді СРСР блискуче потвердилась і теорія Маркса - Лєніна в національному питанні. За проводом тов. Сталіна, який далі розвинув і збагатив учення Лєніна в національному питанні, наша партія здійснює лєнінську національну політику в боротьбі з великодержавним шовінізмом, як головною небезпекою, в боротьбі з місцевим націоналізмом, який останнім часом значно оживився, зокрема на Україні. Даючи рішучу відсіч усяким націоналістичним ухилам, партія забезпечила справжнє братерське єднання трудящих усіх народностей СРСР, розквіт культури усіх народностей — соціалістичної своїм змістом, національної формою — високо тримаючи прапор пролетарського інтернаціоналізму.

В усіх галузях — у галузі політичній, господарчій, культурній — зростає і міцніє СРСР, ця цитадель світової пролетарської революції. Розкол світу на дві антагоністичні системи — систему будованого соціалізму і загниваючого капіталізму, боротьба цих двох систем, це є найважливіший чинник загальної кризи капіталізму. Тяжка економічна криза в капіталістичному світі, з одного боку, бурхливий розквіт соціалістичного будівництва в СРСР, з другого, як ніколи оголюють контраст двох систем і переваги соціалістичної системи господарства. СРСР самим фактом свого існування розкидає основи капіталізму.

СРСР є соціалістична батьківщина світового пролетаріату і всіх пригночених. Учення Маркса й Лєніна блискуче потверджується і втілюється у класових боях світового пролетаріату, керованого Комуністичним інтернаціоналом. Комуністичний інтернаціонал відродив найкращі революційні традиції I інтернаціоналу, створеного Марксом та Енгельсом, традиції, споганені II інтернаціоналом. II інтернаціонал зрадив марксизм у теорії, зрадив інтереси пролетаріату на практиці.

„В галузі теорії соціал - демократія зрадила марксизм повнотою, пройшовши через ревізійоністський етап до викінченого ліберально - буржуазного реформаторства і одвертого соціал - імперіялізму. Марксову науку про суперечності капіталізму вона замінила буржуазною наукою про його гармонійний розвиток; науку про кризу і зубожіння пролетаріату вона здала в архів; грізну й палку теорію класової боротьби вона перетворила в мерзотну проповідь класового миру; науку про загострення класових суперечностей вона проміняла на міщанську байку про „демократизацію“ капіталу; на місце теорії неминучих за капіталізму воєн вона поставила буржуазне ошуканство паціфізму і брехливу проповідь „ультраімперіялізму“; теорію революційного краху капіталізму вона розміняла на фалшиву монету „здорового“ капіталізму, що мирно перетворюється в соціалізм; революцію вона замінила на еволюцію; зруйнування буржуазної держави — на її активне будівництво; науку про пролетарську диктатуру — на теорію коаліції з буржуазією; науку про міжнародню пролетарську солідарність на науку про оборону імперіялістичної відчизни; діалектичний матеріалізм Маркса — на ідеалістичну філософію і кокетування з релігійними покидьками буржуазії“ (Програма Комуністичного інтернаціоналу).

На практиці II інтернаціонал систематично і сумлінно виконує функцію головної підпори буржуазії. Комуністичний інтернаціонал, створений у 1919 році під керівництвом Лєніна, є єдиний спадкоємець I інтернаціо-

налу. „Всесвітньо-історичне значення III комуністичного інтернаціоналу,— писав Ленін,— є в тому, що він почав здійснювати велике гасло Маркса, гасло, яке підбиває підсумок віковому розвитку соціалізму та робітничого руху, гасло, що визначається поняттям „диктатура пролетаріату“. Прапор Комуністичного інтернаціоналу є прапор світового пролетаріату, прапор пригнічених та експлуатованих мас Китаю, Індії й інших колоній. Комуністичний інтернаціонал—це єдина партія світового пролетаріату, більшовицький штаб міжнародної революції. Комуністичний інтернаціонал за проводом тов. Сталіна готує пролетаріат до вирішальних боїв за здійснення справи життя Маркса-Леніна—за диктатуру пролетаріату в усьому світі.

Нечувана у своїй глибині й гостроті світова економічна криза лютує в капіталістичному світі. Уже прийшов край частковій капіталістичній стабілізації. Відбувається перехід до нового туру революцій і воен. Зростає революційне піднесення мас, хоча й нерівномірно в різних капіталістичних країнах. Воно виявляється в посиленні впливу комуністичних партій, в зростанні страйкової боротьби, в прямих сутичках між пролетаріатом і буржуазією. Зростає національно-визвольний рух у колоніальних країнах; назрівають передумови революційної кризи.

В той же час буржуазія прагне знайти вихід з кризи за рахунок пролетаріату, за рахунок антирадянської війни. Відбувається посилення фашизації капіталістичної держави. В Німеччині лютує фашистська диктатура Гітлера. Шлях для відкритої фашистської диктатури розчистила і розчищує всією своєю діяльністю соціал-демократія обманом та зрадою робітничої класи.

Загострюються всі імперіялістичні протиріччя. Фашистська диктатура буржуазії готує нечуваний наступ на робітничу класу, на її партію, на комунізм. До краю оголюються класові антагонізми; світова буржуазія і світовий пролетаріат, капіталістичний світ і СРСР стоять одне проти одного, як дві непримиренні антагоністичні сили.

Наближається час вирішальних боїв. За проводом тов. Сталіна Комуністичний інтернаціонал, мобілізуючи робітничу класу, мільйонні маси селян, пригнічені народи світу, мобілізує всі сили на боротьбу проти фашизму, проти соціал-фашизму—цієї головної опори світової буржуазії, на боротьбу за єдиний революційний фронт, за диктатуру пролетаріату. Ці грандіозні бої розгортаються під бойовим прапором марксизму-ленінізму.

МАРКСИЗМ - ЛЕНІНІЗМ В ДІЇ

П'ятдесят років виміряють шлях пролетаріату в боротьбі за підготування й здійснення світової пролетарської революції, пройдений без Маркса. І коли весь цей шлях був історичною перевіркою теорії марксизму, то кожний етап на цьому шляху був новою перемогою марксизму. Бо весь хід світової історії стверджував правдивість цієї теорії, бо кожен крок розвитку революційного руху в країнах капіталу, перша історична перемога пролетаріату в Жовтневій революції і переможне будівництво соціалізму в нашій країні були втіленням, матеріалізацією теорії марксизму.

Але нинішня річниця має особливе, величезне історичне значення: вона збіглася з „найвидатнішим фактом у сучасній історії“ — з виконанням першої п'ятирічки. Всесвітньо-історичне значення цього факту на тлі майже чотирирічної поглибленої світової економічної кризи є остаточний вирок історії над капіталістичною системою, є найбільша перемога нового соціалістичного способу виробництва у його змаганні з капіталізмом.

Теорія марксизму - ленінізму не є звичайне „пояснення“ дійсності, не є кабінетно - „об'єктивістське пророкування“ ходу подій: теорія марксизму - ленінізму цілком виправдалась лиш тому, що витворилась як найміцніше знаряддя в боротьбі пролетаріату за революційне перетворення світу. І на очах усього людства марксизм - ленінізм перетворився на велетенську матеріальну силу, що перероблює світ, — бо він був, є і буде не кабінетною, „чистою“ наукою, а бойовою, дівою теорією, втіленою в революційну боротьбу пролетаріату.

Теорія марксизму перемагає тому, що вона створила матеріалістично - діалектичну методу і тим самим створила основу для свого дальшого розвитку в процесі історичної боротьби пролетаріату.

Таким новим етапом розвитку марксизму після Маркса є ленінізм на новому етапі світової історії — етапі імперіялізму і пролетарської революції. Через те й не можна теорію марксизму відірвати, відокремити від ленінізму. Через те й п'ятдесят річниця смерті Маркса є одночасно велика дата перемоги єдиної, монолітної теорії марксизму - ленінізму.

Теорія марксизму - ленінізму була й лишається єдино - об'єктивною, ібто єдино - правдивою теорією саме тому, що вона витворювалась і розвивалась, як партійна теорія більшовизму — єдиного виразника класових інтересів, класової волі світового пролетаріату, що кожна її ланка виковувалась і загартовувалась у непримиренній боротьбі на два фронти.

Партія змогла дійти нинішніх вирішальних перемог соціалізму і тим самим остаточно ствердити правдивість марксо - ленінської теорії тому, що основами ленінізму оволоділи найширші маси партії і всього пролетаріату (а підвищення теоретичного рівня партійних кадрів, завжди було й лишається її найважливішим і бойовим завданням), тому, що протягом цілого часу партія невтомно бореться за чистоту марксо - ленінської тео-

рії, що є теоретична засада генеральної лінії; тому, що партія дає нищівну відсіч будь-яким спробам ревізувати ленінізм; тому, що партія не перетворює марксизм-ленінізм на застиглу догму, а продовжує розвивати й збагачувати теорію пролетаріату, підносячи її на вищий ступінь на кожному новому етапі боротьби; тому, що після Леніна партія має такого випробуваного продовжника Ленінової справи, величезного вождя і теоретика світового пролетаріату, як тов. Сталін.

Ось чому й п'ятдесята річниця смерті Маркса є підсумок не тільки практичних, але й теоретичних досягнень пролетаріату. Цей підсумок тепер пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), що його робота дає нову зброю в теоретичному арсеналі ленінізму.

* * *

„Ленінізм є марксизм доби імперіялізму і пролетарської революції“. Геніяльна теоретична аналіза імперіялізму, як останнього етапа розвитку капіталізму, етапа його загнивання напередодні пролетарської революції, піднесла марксизм на новий, вищий ступінь. Глибина цієї аналізи, її справжня об'єктивність були зумовлені більшовицькою партійністю ленінської методи. Саме ця партійність, у розумінні кровного зв'язку з інтересами пролетаріату, зумовила розвиток самої методи матеріалістичної діалектики в її застосуванні до вивчення доби імперіялізму. Як відомо, ленінська теорія імперіялізму витворилась у боротьбі на два фронти: проти соціал-фашистської теорії „ультра-імперіялізму“ і проти люксембургіянської теорії „автоматичного краху капіталізму“.

Історія ствердила життєвість ленінської теорії. Але історія розвивається не по схематичній прямій. У післявоєнному імперіялізмі був період відносної стабілізації, що породив ілюзії нестертності капіталізму. Світову війну, у світлі „просперіті“, теоретики соціал-фашизму відображали, як історичне розчищення шляхів для нової ери „організованого капіталізму“, „його же царствію не буде кінця“. Ці ілюзії соціал-фашизм використав для боротьби проти диктатури пролетаріату в теорії і на практиці.

Період стабілізації оголошено переходним періодом мирного переростання капіталізму в соціалізм, періодом капіталістичного будівництва в соціалізм. І навпаки: Жовтневу революцію змальовувано, як історичну випадковість, як специфічне „азіатське“ відхилення від світової лінії розвитку.

Підсумки останніх чотирьох років це не тільки підсумки першої п'ятирічки, але й світової економічної кризи, а власне й усього післявоєнного розвитку імперіялізму, бо нинішня криза органічно виросла із стабілізації.

Про що ж говорять ці підсумки?

„Підсумки п'ятирічки відкинули твердження буржуазних економістів, про те, що капіталістична система господарства є найкраща система, що всяка інша система господарства нездатна скласти іспита перед лицем труднощів економічного розвитку.“

„Підсумки п'ятирічки показали, що капіталістична система господарства неспроможна й нестала, що вона вже відживає свій вік і повинна віддати своє місце іншій, вищій, радянській, соціалістичній системі господарства, єдиній системі господарства, яка не боїться криз і здатна подолати труднощі, нерозв'язані для капіталізму — це радянська система господарства“ (з доповіді тов. Сталіна на січевому пленумі).

Отже історія розвивається за марксизмом-ленінізмом. Але треба було так досконало оволодіти методом марксизму-ленінізму, як тов. Сталін, щоб під заслоною „просперіті“ передбачити нинішню кризу, ще на XV з'їзді нашої партії. Саме ця аналіза внутрішньої гнилости стабілізації

вкрила капітулянтство правого опортунізму з його теорією „організованого капіталізму“ і троцькізму з його теорією „абсолютної стагнації“. Але тов. Сталін не тільки застосував Ленінову теорію: належне застосування ленінської методи вимагало дальшого розвитку самої теорії. І новим вкладом до ленінської теорії імперіялізму є сталінська аналіза своєрідності нинішньої світової економічної кризи, дана на XVI з'їзді партії. Яке колосальне є значення цієї аналізи для світового пролетаріату видно з того, що саме на її основі останній пленум ВККІ зміг визначити перехід до другого туру революцій і воєн на нинішньому етапі кризи.

* * *

На глибокій аналізі закономірності розвитку імперіялізму, на законі його нерівномірного розвитку заснована ленінська теорія про можливість побудови соціалізму в одній країні.

Озброєний цією теорією пролетаріат, під керівництвом Леніна боровся з меншовицьким капітулянтством за свою гегемонію в революції 1905 року і відкрив нову сторінку в історії людства у жовтневі дні 1917 року.

Зброя цієї теорії давала партії і всьому пролетаріатові сталеву певність перемоги за найважчих переламних моментів післяжовтневої історії, коли і троцькісти, і праві опортуністи намагалися звести партію на шлях капітуляції. На час нинішньої річниці історія підсумувала цю боротьбу:

„Підсумки п'ятирічки розбили тезу соціал-демократів про те, що неможливо побудувати соціалізм в одній, окремо взятій країні. Підсумки п'ятирічки показали, що цілком можливо побудувати в одній країні соціалістичне суспільство, бо економічний фундамент такого суспільства уже побудовано в СРСР“ (Сталін. З доповіді на січевому пленумі).

І убийчий вирок троцькістським теоретикам, що обвинувачували ленінізм в „національній обмеженості“ — ось у чому незмірне міжнародне значення першої п'ятирічки, що його оцінку дав тов. Сталін напередодні нинішньої річниці:

„Проте, історія показала, що міжнародне значення п'ятирічного пляну незмірне. Історія показала, що п'ятирічка це не приватна справа Радянського союзу, а справа всього міжнародного пролетаріату. Ще задовго до появи п'ятирічного пляну, в період, коли ми закінчували боротьбу з інтервентами і переходили на рейки господарського будівництва — ще в цей період Ленін говорив, що наше господарське будівництво має глибоке міжнародне значення, що кожен крок радянської влади уперед на шляху господарського будівництва знаходить глибокий відгук серед найрізніших шарів капіталістичних країн і розколює людей на два табори — табір прихильників пролетарської революції і табір її супротивників“ (Сталін. З доповіді на січевому пленумі).

Але історія, як відомо, „не скривдила“ й троцькізм; його „інтернаціоналізм“ теж перевірено на практиці, і він тепер не викликає сумнівів: адже саме троцькізм є тепер авангард світової контрреволюції.

Тов. Сталін, учільноючи боротьбу партії за ленінську теорію про можливість побудови соціалізму в одній країні, не обмежився звичайним застосуванням цієї теорії. Щоб справді, на ділі захистити ленінізм, треба було продовжувати його розвинення. Цю роботу зробив тов. Сталін насамперед у галузі науки про закономірність соціалістичного будівництва, в боротьбі на два фронти: проти троцькістського „перестрибування“ через об'єктивні можливості будівництва („надіндустріалізаторські“ пропозиції), що прикривало меншовицьке невір'я в можливість побудови

соціалізму, і проти правоопортуністичного „обоження“ можливості будівництва („самопливне“ мирне вростання куркуля в соціалізм), що приховував теж меншовицьке невір'я в наші можливості (теорія „поступок“ і рівняння на вузькі місця).

Тов. Сталін розвинув лєнінську науку про закономірність переходового періоду як періоду диктатури пролетаріату насамперед у питанні про можливість і дійсність, підкресливши ґрунтовно ріжницю закономірностей нашої доби, як організованих диктатурою пролетаріату, волею кляси та її партії, від усіх попередніх діб, де закономірності склалися стихійно, в анархії виробництва. На XVI з'їзді партії тов. Сталін зазначив, що перетворення соціалістичних можливостей на дійсність не може здійснитись автоматично, самопливом, а залежить від активності пролетаріату, керованого партією.

На основі такого поглибленого розуміння діалектики можливості й дійсності виникло опрацьоване тов. Сталіном вчення про плян, як єдність об'єктивних і суб'єктивних елементів в боротьбі проти правоопортуністичного хвостизму, що зводив плян до передвоєнних „пропозицій“, перетворював його на паперове зведення про наявний стан і проти „лівацького“ прожектерства в наслідок „запаморочення від успіхів“. Досить нагадати хоч би відомі вказівки тов. Сталіна про основні підойми і про характер нашого пляну в його двох історичних промовах на нарадах господарників 1931 року.

Наука про соціалістичний плян набрала надзвичайної ваги, особливо на нинішньому етапі, коли ми вступили в період соціалізму. Тільки за такого розвитку партія спромоглася виконати лєнінський плян будівництва економічного фундаменту соціалізму, що є основою п'ятирічки:

„Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб перевести нашу країну з її відсталою, іноді середньовічною технікою на рейки нової сучасної техніки.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб перетворити СРСР з країни аграрної й немічної, залежної від примх капіталістичних країн, на країну індустріяльну й могутню, цілком самостійну і незалежну від примх світового капіталізму.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб, перетворюючи СРСР на країну індустріяльну, до кінця витиснути капіталістичні елементи, поширити фронт соціалістичних форм господарства і утворити економічну базу для знищення кляс в СРСР, для побудови соціалістичного суспільства.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб утворити в нашій країні таку індустрію, яка була б спроможна переозброїти, реорганізувати не тільки промисловість в цілому, але й транспорт, але й сільське господарство — на базі соціалізму.

Основне завдання п'ятирічки полягало в тому, щоб перевести дрібне та роздрібне сільське господарство на рейки великого колективного господарства, забезпечити тим самим економічну базу соціалізму на селі і зліквідувати таким чином можливість відновлення капіталізму в СРСР.

Нарешті, завдання п'ятирічного пляну полягало в тому, щоб утворити в країні усі технічні та економічні засновки для максимального підвищення обороноспроможності країни, яка дає можливість організувати рішучу відсіч усім і всяким спробам воєнної інтервенції зовні, всім і всяким спробам воєнного нападу зовні“ (Сталін. З доповіді на січневому пленумі).

Лєнін ніколи не зводив завдання соціалістичної індустріялізації до кількісного нагромадження техніки. Навпаки, розвиваючи й поглиблюючи теоретичну засаду основоположників марксизму, про те, що вирішальна продуктивна сила є сама людина, Лєнін постійно підкреслював найважливіше завдання будівництва соціалізму — розвиток соціалістичних форм

праці. Досить нагадати хоч би такий теоретичний заповіт Леніна з цього питання, як „Великий почин“:

„Не меншої уваги вартий героїзм робітників у тилу. Просто такі велетенське значення з цього погляду має урядження робітниками з їх власного почину комуністичних суботників. Очевидно, це ще тільки початок, але початок надзвичайно великої ваги. Це — початок перевороту, труднішого, істотнішого, ґрунтовнішого, вирішальнішого, ніж повалення буржуазії, бо це — перемога над власною інертністю, розбещеністю, дрібнобуржуазним еґоїзмом, над тими звичками, що їх клятий капіталізм лишив у спадщину робітникові й селянинові. Коли ця перемога закріпиться тоді і тільки тоді створиться нова громадська дисципліна, соціалістична дисципліна, тоді і тільки тоді поворот назад, до капіталізму, стане неможливий, комунізм стане справді непереможним“ (Ленін. Твори, т. XXIV, ст. 329).

Перша п'ятирчка була вирішальним поворотом і в цій галузі: ентузіазм пролетаріату в боротьбі за виконання пляну великих робіт підніс почин перших суботників на рівень руху, що охопив основну масу робітничої кляси і міцно закріпився у виробничому побуті. І в цьому піднесенні величезну ролю відіграли і далі відіграють шість історичних умов тов. Сталіна.

* * *

Ленінська теорія диктатури пролетаріату, як теорія ліквідації кляс за переходового періоду, основана на двох ґрунтовних засадах: поперше, потребі проводу пролетаріату відносно селянства і можливості міцного союзу з ним, з метою соціалістичного перероблення селянського господарства; подруге, — на потребі примусового придушення контрреволюційного опору решток капіталістичних елементів, потребі обмежити їх, витіснити і нарешті цілком зліквідувати в непримиренній клясовій боротьбі. Як бачимо, левізм у питанні про взаємовідношення пролетаріату з селянством виріс у боротьбі на два фронти проти меншовизму, що заперечував можливість проводу пролетаріату в союзі його з селянством і передовіряв цей провід буржуазії, і проти народництва, що відкидало цей провід в імені стихійного переростання селянства на куркульський „соціалізм“.

Партія під керівництвом Сталіна довела цю боротьбу до кінця, розгромивши, і троцькістську відміну меншовизму, і правоопортуністичну відміну народництва, і „лівацькі“ відрижки троцькізму.

Ленінський плян перероблення селянства шляхом добровільної колективізації під керівництвом пролетаріату, в розгорненому наступі на капіталістичні елементи, в противність троцькістському „пожиранню“ селянського господарства і правоопортуністичному стихійному вростанню в соціалізм, втілювався в життя у переході селянства на рейки колективізації. Цей перехід і ліквідація на його основі куркульства як кляси остаточно й безповоротно розв'язав питання „хто — кого“ з погляду співвідношення внутрішніх сил в нашій країні і тим самим завершив побудову фундамента соціалізму в ній. У боротьбі за цей єдино вірний ленінський шлях перероблення, партія мала таку міцну зброю, як дальшорозвинення ленінської теорії тов. Сталіном також і в цьому питанні. Поглибилось і сконкретизувалось розуміння ленінської ідеї змички на новому, вищому етапі, як змички виробничої; на всю широчінь і щільно стала проблема перевиховання вчорашнього одноосібника в колгоспі, проблема організаційно-господарського зміцнення колгоспів.

У своїй промові на січневому пленумі ЦК тов. Сталін викрив суперечну суть величезного історичного зрушення в соціалній природі селянства, в зв'язку з колективізацією. Змінилось взаємовідношення пролетаріату з селянством: ставши на соціалістичний шлях, основна маса селянства

перетворилась із союзника на міцну підпору. Але цей поворот є лиш початок перероблення, а не його завершення. Це значить, що колгоспне селянство, ставши на соціалістичний шлях, може йти до кінця на цьому шляху тільки під посиленням керівництвом пролетаріату та його партії. Це значить, що вирішальні успіхи колективізації вимагають корінного посилення пролетарського керівництва, вимагають піднесення цього керівництва на вищий ступінь.

Рішучий поворот селянства до соціалізму, що несе остаточну загибель залишкам капіталістичних елементів, викликає скажений опір цих останніх. Виникли нові форми класової боротьби з рештками куркульства, що пролізли до колгоспів, за організаційно-господарське зміцнення, колгоспів, за зміцнення соціалістичної власності — насамперед, на ділянці хлібозаготівель та засівної кампанії. Виступ тов. Сталіна і в цьому питанні підносить на вищий ступінь боротьбу на два фронти: він скерований і проти недооцінки повороту, проти спроб отожднити колгоспну власність з приватною і проти ідеалізації колгоспної форми, проти відриву її від реального класового змісту.

„За такої гострої класової боротьби, яка є в нас тепер, у радянській країні, для „нейтральних“ колгоспів не залишається вже місця; за такої обставини колгоспи можуть бути або більшовицькими, або антирадянськими. І коли ми не керуємо в тих чи інших колгоспах, то це означає, що ними керують антирадянські елементи. В цьому не може бути жодного сумніву“ (Сталін).

У вирішальних перемогах першої п'ятирічки ми досягли значних успіхів у національно-культурному будівництві, що є невід'ємною складовою частиною завдання соціалістичного будівництва.

Досить нагадати такі вирішальні перемоги на цьому фронті, як ліквідація неписьменності і заведення загального обов'язкового навчання, як поворот основної маси старої інтелігенції до активної боротьби за соціалістичне будівництво і утворення нових кадрів пролетарської інтелігенції.

І теорія і практика нашої партії в національному культурному будівництві склалися й розвиваються в непримиренній боротьбі на два фронти: проти великодержавного, як головного на даному етапі, і місцевого націоналізму та проти примиренства до ухилів у національному питанні; проти лівацько-„пролеткультівського“ відкидання культурної спадщини минулого і проти правого ліквідаторства пролетарської культури, що знайшло особливо яскравий вираз у троцькістській теорії „принципового“ заперечення пролетарської культури.

У нас, на Україні, в рішучій самокритиці хиб керування селом, що її розгорнув лютневий пленум ЦК КП(б)У, на основі постанов Політбюро ЦК ВКП(б), викрито викривлення лінії партії в національно-культурному будівництві на певних ділянках культурного будівництва, викривлення, яким скористався був класовий ворог — петлюрівець, махновець — для націоналістичної агітації.

Партія під керівництвом ЦК, викривши ці викривлення, з більшовицькою завзятістю ліквідує їх, викидаючи геть з усіх громадських і державних установ класових ворогів, що пролізли туди, і забезпечуючи дійсно соціалістичний зміст національно-культурного будівництва на Україні.

Озброєні марксизмом-ленінізмом, трудящі України, під керівництвом партії, домоглися величезних історичних перемог. Ще більше оволодівши цією зброєю, трудящі України під керівництвом партії зліквідують нинішнє відставання у весняній засівній кампанії, зайнявши, як раніше, одне з передових місць у рядах братерських соціалістичних республік.

Виконуючи першу п'ятирічку, ми щільно підійшли до завдання остаточної ліквідації клас, поставленого XVII партконференцією для другої

п'ятирічки. Ми стаємо до виконання цього завдання, збагачені поглибленим розумінням ліквідації кляси і ролі пролетарської диктатури в цьому процесі. Ленін учив: „диктатура стане непотрібна, коли зникнуть кляси; вони не зникнуть без диктатури пролетаріату“. Тов. Сталін на останньому пленумі ЦК сконкретизував цю вказівку, показавши ще раз, що теорія згасання клясової боротьби і послаблення державної влади має ворожу пролетаріатові клясову суть.

„Знищення кляс досягається не згасанням клясової боротьби, а їх посиленням. Відмирання держави прийде не через послаблення державної влади, а через її максимальне посилення, потрібне для того, щоб добити рештки умираючих кляс і організувати оборону проти капіталістичного оточення, яке далеко ще не знищене і не скоро ще буде знищене“.

Теорія ленінізму змогла перетворитися на могутню матеріяльну силу будованого соціалізму, як бази світової революції, бо її носителем була і є єдина партія пролетаріату— наша партія, утворена Леніном. Партія змогла зреалізувати ленінську теорію, втіливши її в соціалізм, бо вона невтомно й нещадно боролася за чистоту ленінізму.

Партія зберегла й зміцнила цю єдність у боротьбі з троцькізмом, правим опортунізмом і „лівацькими“ відрижками троцькізму. Але боротьба за єдність партії, за чистоту ленінізму не закінчена. Грунт для нових контрреволюційних угруповань, як показав досвід останнього часу з викритими контрреволюційними групами Рютіна—Іванова й Смірнова—Ейсмонта, ще остаточно не знищений. Цей грунт становлять останні залишки умираючих кляс, що перед лицем своєї неминучої й остаточної загибелі посилюють опір переможному наступові соціалізму.

„На цьому ґрунті можуть ожити й заворушитися розбиті групи старих контрреволюційних партій есерів, меншовиків, буржуазних націоналістів центру і окраїн; можуть ожити й заворушитися уламки контрреволюційних і опозиційних елементів з троцькістів і правих ухильників. Це, звичайно, не страшно. Але все це нам треба мати на увазі, якщо ми хочемо покінчити з цими елементами швидко й без особливих жертв. Ось чому революційна пильність є та сама властивість, яка особливо потрібна тепер більшовикам“ (Сталін).

Ця революційна пильність є запорука нашої перемоги.

„МАРКС, ЯК РЕВОЛЮЦІОНЕР - ІДЕОЛОГ ПРОЛЕТАРІЯТУ“

(Розділ з праці: „Марксизм, як пролетарська філософія зміни світу“)

I

Енгельс у листі до Зорге з приводу смерти Маркса писав: „Людство стало нижче на цілу голову, ще й найгеніяльнішу з усіх, які вона мала за останній час“. Ця влучна, глибокоісторична оцінка значення Маркса в історії людського пізнання, говорить і про те, що геніяльне вчення Маркса зробило людство на цілу голову вищим, ніж воно було перед Марксом, що воно піднесло людське пізнання на вищий ступінь, на ступінь наукового розуміння закономірностей історії природи суспільства і мислення. Коли коротко, тобто якнайзагальніше зформулювати заслугу Маркса в історії розвитку людської думки про суспільні явища, то вона полягає в тому, що він відкрив історичне місце й роль пролетаріату як класи, показав його всевітнє історичне завдання і створив науково-теоретичну зброю для реалізації цього історичного завдання. Проте, розкрити історичну роль пролетаріату як класи означало передусім розкрити всю природу капіталістичного суспільства, його закономірності, його місце й роль в історії суспільства взагалі. А це, в свою чергу, було важливе тільки на шляху розкриття законів розвитку всієї історії людства в цілому. Треба було показати, поперше, що такі закони дійсно існують, так само як існують вони в природі, подруге — розкрити їх специфічність, їх відмінність від законів природи, чого ніхто не спромігся зробити перед Марксом. А це означало, далі, потребу критичного вивчення всієї сукупності найпередовіших течій людського пізнання того часу та витворення досконалішої методи людського мислення, людського пізнання об'єктивних закономірностей матеріального світу, ніж усе те, що мало в своєму розпорядженні людство перед Марксом. Це значило — дати новий світогляд, найбільш науковий, ба найбільш революційний, і тим самим піднести людство на вищий ступінь пізнання. Таким світоглядом міг бути тільки діалектичний матеріалізм, як світогляд пролетаріату, найпрогресивнішої, найреволюційнішої класи капіталістичного суспільства. Виконати таке колосальне завдання в процесі розвитку людського мислення, піднести людське пізнання на небувалу до того часу височінь міг тільки геній Маркса.

Уже саме критичне переборення абсолютного ідеалізму Гегеля, матеріалістичне перероблення Гегелевої ідеалістичної діалектики піднесли Маркса на цілу голову над усіх найвидатніших мислителів його доби. Адже Гегель був гігантом в історії розвитку буржуазної думки і майже не *мав собі рівного* в минулому. Це стверджує Енгельс, який у *своїй рецензії* на книжку Маркса „Де критики політичної економії“, оцінюючи позитивну сторону діалектичної методи Гегеля, каже: „Тим більше це було так тому, що Гегель відзначався від своїх учнів тим, що не спирався на неучтво, як вони, а був однією з найученіших голів усіх часів“. А в другому місці тієї ж рецензії Енгельс каже ось що: „Цю методи не піддавали критиці; її не перейдено. Ні один з противників великого діалектика не

міг пробити брешу в гордій будівлі цієї методи... Маркс був і залишається єдиною людиною, яка змогла впоратися з роботою увільнення з логіки Гегеля того ядра, яке містить у собі справжні відкриття Гегеля в цій галузі, і відновити діалектичну методу в її простій формі, звільнивши її від ідеалістичної оболони, відновити її в такій формі, яка є єдиною вірною формою розвитку мислення". І далі: „Розроблення методи, що лежить в основі „Критики політичної економії“ Маркса, ми вважаємо за результат, який ледве чи поступається своїм значенням основному матеріалістичному поглядові“. От же, хоча „найученіша голова всіх часів“, Гегель, і збагатив людське пізнання новою могутньою зброєю, діалектичною методою, проте, будиши абсолютним ідеалістом, розглядаючи цю методу, як методу саморозвинення й самопізнання *ідеалістичних примар*, абсолютної ідеї, він перекрутив, затуманив, поставив на голову цю методу і тим самим зробив її непридатною для „простого“, природного користування в процесі пізнання закономірностей матеріального світу.

Очистити раціональне ядро Гегелевої діалектичної методи від ідеалістичної полдви не зміг навіть такий представник передмарксівського матеріалізму, як Людвіг Фоєрбах, який спромігся тільки на просте, механічне відкидання філософії Гегеля. Очистити це ядро зміг тільки геній Маркса. Гегель, піднівши ідеалізм до найвищого рівня, тим самим блискуче довів його абсолютну неспроможність бути знаряддям людського пізнання. Він проти власної волі показав, що ідеалізм, як знаряддя пізнання, заводить людство в безвихідь. Абсолютний дух Гегеля, дійшовши в системі Гегеля повного самоусвідомлення, припиняє процес руху — розвитку і застигає в абсолютному спокої бездіяльного самоспоглядання. Отже, дальший процес розвитку людського пізнання на ідеалістичній основі був неможливий; була потрібна інша основа, основа матеріалістична. Проте, передмарксівський матеріалізм був метафізичним, механістичним, обмеженим, споглядальним і кінець-кінцем теж вів до ідеалізму, тобто теж був неспроможний показати дальший шлях розвитку людського пізнання. Таким чином, для відкриття дальшого розвитку людського мислення був потрібний такий мислитель, який би врятував свідому діалектику із пут ідеалістичної системи Гегеля, який би звільнив весь метафізичний матеріалізм, до фюєрбахівського включно, від метафізики й споглядання й тим самим дав би людству нове, досконаліше знаряддя пізнання, підніс би його на вищий ступінь. Таким геніяльним мислителем і був саме Маркс. Ось чому Енгельс цілком правдиво пише у своїй передмові до „Анти-Дюрінга“: „Маркс і я були майже єдиними людьми, які врятували свідому діалектику та перевели її в метеріалістичне розуміння природи й історії“. Отже, критичне перероблення Гегелевої філософії у Маркса вже розкриває геніяльність його думки і показує його, якнайвидатнішого мислителя в історії розвитку людського пізнання. А це лиш частина того, що Маркс вніс до скарбниці людської думки.

Особливо величним виступає геній Маркса в питаннях історії людства. Тут Маркс зробив повний переворот і вперше в історії відкрив об'єктивні закони розвитку людського суспільства, поширивши діалектичний матеріалізм на історію суспільства. Перед Марксом історія людства була аренною всілякої плутанини, об'єктом найрізноманітніших спекуляцій, підтримуваних і закріплюваних інтерсами експлуатарських класів. Передмарксівська історіографія в найкращому разі давала нагромадження історичних фактів, підібраних відірвано й самовільно; вона могла в кращому разі дати пояснення лиш окремих сторін історичного процесу. В основу передмарксівської історіографії були покладені погляди про те, що причини історичних змін полягають у зміні людських ідей, що провідними змінами в історії були зміни політичні. Діяльність людських мас в історичних процесах не бралася до уваги. Які причини викликали зміни людських ідей? Чим обумовлювались політичні зміни? На ці питання

передмарксівська історична „наука“ не змогла дати задовільної відповіді. Тисячоліттями розвивалася історія суспільства, точилася безупинна боротьба між клясами й народами, ставалися війни й революції, зникали одні держави й виникали інші, занепадала одна культура і на її місце виникала інша — і ніхто не знає, як і чому це відбувається і що буде далі. Людство творило свою історію, не усвідомлюючи того, чому воно її творить так, а не інакше, як воно творитиме її в майбутньому. І тільки Маркс перший відслоняє людству очі на його власну історію, показує йому ті об'єктивні закони, які незалежно від волі людей керують історичним процесом, показує процес виникнення розвитку й занепаду соціально-економічної формації, матеріального виробництва суспільства. Повне формулювання основних засад діалектичного матеріалізму, поширеного на людське суспільство, Маркс дав у своєму знаменитому „Вступі до критики політичної економії“, в такій формі: „У суспільній продукції свого життя люди вступають у певні доконечні, від їх волі незалежні відносини — відносини, які відповідають певному ступеневі розвитку їх матеріальних виробничих сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальну базу, що на ній здійснюється юридична й політична надбудова, і вони відповідають певній формі суспільної свідомості. Спосіб продукції матеріального життя обумовлює собою процес життя соціального, політичного й духовного взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, суспільне буття визначає їх свідомість. На певному ступеневі свого розвитку матеріальні виробничі сили суспільства заходять у суперечність з наявними виробничими відносинами, або, вживаючи юридичного виразу, з майновими, що в їх межах вони досі діяли. І з форми розвитку виробничих сил ці відносини стають їх путами. Тоді настає доба соціальної революції. Зі зміною економічної основи більш-менш швидко відбувається переворот у всій велетенській надбудові над нею. При розгляді таких революцій треба завжди мати на увазі різницю між матеріальним переворотом в економічних умовах виробництва, що його можна визначити з природничо-науковою точністю, та юридичними, політичними, релігійними, художніми чи філософськими, словом — ідеологічними формами, в яких люди сприймають у своїй свідомості цей конфлікт і їх іменем борються. Як не можна судити про окрему людину на підставі того, що вона про себе думає, так не можна про таку революційну добу судити на підставі її свідомості; скорше цю свідомість треба пояснити з суперечности матеріального життя, з наявного конфлікту між суспільно продуктивними силами та продукційними відносинами. Ні одна суспільна формація не гине раніше, як розв'яжуться всі продуктивні сили, що для них вона дає досить простору, і нові, вищі продукційні відносини ніколи не з'являються на світ раніше, як визріють матеріальні умови їх існування в лоні старого суспільства. Тому людство завжди ставить собі лиш такі завдання, які воно може вирішити; бо при ближчому розгляді завжди виявиться, що саме завдання лиш тоді висувається, коли існують уже матеріальні умови, потрібні для його вирішення, або коли вони, принаймні, пробувають у процесі виникнення. В загальних рисах можна намітити, як прогресивні епохи економічного формування суспільства: азійський, античний, феодалний і сучасний буржуазний способи виробництва. Буржуазні виробничі відносини становлять останню антагоністичну форму суспільного процесу виробництва...“

Ось той „простий“ закон розвитку людської історії, який ніхто не спромігся розкрити перед Марксом — закон, що лежить в основі історії людства.

Продукційні відносини антагоністичних соціально-економічних формацій є відносини кляс. Тому „історія всього попереднього суспільства є історія боротьби кляс“, — кажуть Маркс і Енгельс у „Комуністичному маніфесті“. Отже, рушійною силою розвитку всіх антагоністичних суспільств є клясова боротьба. Про клясову боротьбу буржуазні історики писали ще

перед Марксом — особливо французькі історики доби реставрації, Тьєрі Гізо, Міньє та інші, які після Великої французької революції не могли не визнати ролю класової боротьби, як чинника розвитку людського суспільства, оскільки вона в цей час у Франції набрала досить гострої форми. Були навіть спроби деяких „критиків“ марксизму довести, що Маркс у теорії клас і класової боротьби не дав нічого нового, а тільки зсистематизував та узагальнив те, що сказано до нього. Проте, це просто наклеп на Маркса, або ж абсолютна неспроможність зрозуміти глибоку суть Марксової теорії клас та класової боротьби. Те, що буржуазні історики ще перед Марксом писали про класи та класову боротьбу, як головний чинник суспільного життя, не означає, що вони вияснили природу класової боротьби. Вони емпірично описували цю боротьбу, бачили її великий вплив на політичне життя суспільства, що взагалі не було особливою заслугою, бо помітити ролю класової боротьби, коли вона в тій чи іншій формі торкається кожного члена суспільства, особливо в часи її загострення, міг усякий, хто вмів задуматись над умовами, що серед них він живе. А ось показати закономірність виникнення й розвитку клас і класової боротьби, показати її тенденцію, до чого вона веде — цього ніхто не зміг сказати до Маркса. Сам Маркс у листі до Вайдемаєра так формулює свою ролю в розвитку теорії клас та класової боротьби: „Щодо мене, то мені не належить ні заслуга відкриття клас у сучасному суспільстві, ні заслуга відкриття їх боротьби між собою. Буржуазні історики задовго переді мною виклали історичний розвиток цієї боротьби, а буржуазні економісти — економічну анатомію клас. Те, що я зробив нового, полягало в такому: 1) що існування клас зв'язано лиш з певними історичними формами боротьби, властивими розвиткові виробництва; 2) що класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату; 3) що ця диктатура сама є лиш перехід до знищення всяких клас і встановлення суспільного, ладу, де не буде місця поділові на класи“. Отже, Маркс подає тут головну ідею всього свого вчення, ідею неминучої диктатури пролетаріату, як переходу до безкласового соціалістичного суспільства. Обґрунтуванню цієї ідеї служить уся теоретична робота, вся практична боротьба Маркса. Уже в „Німецько-французьких річниках“ він писав, що „пролетаріат виконує вирок, який сама собі покладає приватна власність, породжуючи на світ пролетаріат. Діставши перемогу, пролетаріат ні в якому разі не стає абсолютною стороною суспільства, оо він дістає перемогу тільки усуваючи самого себе і свою протилежність. З перемогою пролетаріату зникає як сам пролетаріат, так і протилежність, що зумовлює його — приватна власність“. Отже, уже в перших роках формування свого матеріалістичного світогляду Маркс підкреслює свою центральну ідею — перемог пролетаріату шляхом знищення приватної власності і себе самого, як пролетаріату. А в „Комуністичному маніфесті“ Маркс і Енгельс пишуть прямо: „Коли пролетаріат у боротьбі проти буржуазії з konieczности об'єднується в класу, шляхом революції стає панівною класою і, як панівна клас, насильно нищить старі продукційні відносини, то разом з цими продукційними відносинами він знищує умови існування класової протилежності, знищує класи взагалі і тим самим своє власне панування як класи“. В усіх дальших своїх працях, і в першу чергу в „Капіталі“, Маркс обґрунтовує неминучість диктатури пролетаріату, як переходу до безкласового суспільства. Показуючи місце пролетаріату в буржуазному суспільстві, Маркс розкриває об'єктивну неминучість насильної боротьби пролетаріату проти буржуазного ладу, і в першу чергу проти державної машини, яка захищає цей буржуазний лад. Він детально показує, що буржуазний лад усією своєю природою примушує пролетаріат до боротьби проти цього ладу, що невпинне зростання експлуатації пролетаріату класою капіталістів з залізною доконечністю скерує пролетаріат на непримиренну боротьбу за знищення капіталізму. В тих же „Німецько-французьких річниках“ Маркс пише: „Справа не в тім, у чому в даний момент бачить свою мету

окремий пролетар, або навіть весь пролетаріят. Справа в тім, що таке пролетаріят у дійсності і що він, згідно з цією своєю суттю, історично муcітиме робити. Його мета, його історична місія якнайяснішим і незаперечливим чином передуказується його власним життєвим становищем, як і всією організацією сучасного буржуазного суспільства". В „Критиці Готської програми“ Маркс остаточно формулює цю головну ідею свого вчення такими словами: „Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить доба революційного перетворення першого в друге: цій добі відповідає й політично-переходова доба, і держава цієї доби не може бути нічим іншим, як тільки *революційною диктатурою пролетаріату*". Отже, ми бачимо, що вся теоретична, як і практична діяльність Маркса від початку до кінця була скерована на обґрунтування диктатури пролетаріату. Нахабна заява ренегата Кавтського про те, що „слівце“ „диктатура пролетаріату“ тільки раз випадково вихопилось у Маркса, це є цинічний наклеп лакея контрреволюційної буржуазії, який свідомо йде на пряму фальсифікацію марксизму, „переправляючи“ відповідну тезу Маркса таким способом: „Між часом чисто буржуазного керування і чисто пролетарського керування демократичної держави міститься доба перетворення одного в друге. Цьому відповідає також і політично-переходова доба; її уряд як правило матиме форму коаліційного уряду“. („Пролетарская революция и ее программа“, 1922, ст. 196) Це є не що інше, як теоретичне пояснення переходу соціал-демократії та соціал-фашизму до фашизму.

Отже, ми бачимо, що Маркс, поширюючи методу діалектичного матеріалізму на людське суспільство, був першим, хто зробив історію дійсною наукою, хто усунув прірву між природою та суспільством, показавши їх єдність по лінії наявності об'єктивних закономірностей у суспільстві, як в природі, хто підняв людське пізнання на вищий ступінь наукового розуміння історії. Тим то Енгельс у своїй промові над могилою Маркса каже: „Не можна вимовити словами, що втратив бойовий пролетаріят Європи й Америки, що втратила історична наука із смертю цієї людини. Дуже скоро стане помітною та пустота, що утворилася після смерті цього могутнього мислителя“. І далі, говорячи про те, що Маркс відкрив закони історії і спеціальні закони руху сучасного капіталістичного суспільства, Енгельс каже: „Та людина, якій пощастило б зробити навіть одне таке відкриття, мала б бути щасливою. Проте, Маркс зробив такі відкриття у кожній галузі, яку він досліджував, а таких галузей було не мало“.

Відкривши закони розвитку людського суспільства і показавши, що процес розвитку людської історії відбувається через революційні переходи однієї соціально-економічної формації в іншу, Маркс дає конкретну аналізу законів виникнення, розвитку і революційного переходу в іншу конкретну соціально-економічну формацію капіталістичного суспільства. Це він робить у своєму економічному вченні, у „Капіталі“, де він дає блискучу наукову аналізу законів руху капіталістичного способу виробництва, дає не менш блискучу критику буржуазної політичної економії, показуючи, як закони руху капіталістичного суспільства переломилися в головах буржуазних економістів. І тут геній Маркса виступає з такою могутньою силою, якої ще не бачила досі історія людської мислі. „Капітал“ Маркса є взірць поширення методу діалектичного матеріалізму на вивчення людського суспільства. Бувши геніальним творцем цієї методи, Маркс узяв її за методологічну засаду свого „Капіталу“. У передмові до 2-го видання I тому „Капіталу“, навівши слова рецензатора російського видання I тому „Капіталу“, який характеризує його діалектичну методу Маркс каже: „Автор, обрисувачи так вдало те, що він називає моєю дійсною методою, і поставившись так прихильно до мого способу застосування цієї методи, тим самим схарактеризував діалектичну методу“.

„Капітал“ Маркса є передусім і головним чином глибоконаукове обґрунтування неминучості диктатури пролетаріату. Хто цього не зрозумів, той

нічого не зрозумів ні в „Капіталі“, ні в марксизмі-ленінізмі взагалі. В „Капіталі“ капіталістичний спосіб виробництва показано, як історично-перехідний, як спосіб виробництва, який підготовляє всі об'єктивні й суб'єктивні передумови власного заперечення. І про це Маркс у I томі „Капіталу“ каже прямо: „Капіталістичний спосіб привласнення, що випливає з капіталістичного способу виробництва, отже й капіталістична приватна власність, є перше заперечення індивідуальної приватної власності, заснованої на власній праці. Проте, капіталістичне виробництво з неминучістю процесу природи породжує заперечення себе самого“. Маркс розв'язує в „Капіталі“ грандіозну теоретичну проблему, показуючи джерело виникнення додаткової вартості; а наукове пояснення додаткової вартості є наукове пояснення експлуатації пролетаріату клясою буржуазії. Нарешті, це є теоретичне розкриття тенденції усупільнення виробництва. Словом, розв'язання цієї проблеми у Маркса є наукове обґрунтування як об'єктивних, так і суб'єктивних передумов неминучості переходу від капіталізму до соціалізму через диктатуру пролетаріату. Вся сила „Капіталу“ Маркса полягає в тім, що він показав, що за відносинами речей криються відносини людей, тобто відносини кляс, і що ці відносини кляс у капіталістичному суспільстві виступають як відносини речей. Цього факту не могли осягти буржуазні економісти, і це породжувало безконечну плутанину в їх головах. Найкращі представники буржуазної політичної економії, клясики її, зуміли розкрити той факт, що вартість товарів визначається працею людей. Проте, будши буржуазно-обмеженими, вони розглядали закони капіталістичного суспільства, як закони вічні й природні, а найману працю — як природну, вічну категорію. І треба було генія Маркса, щоб показати, що носії найманої праці властиві лиш капіталістичному способу виробництва, що ці носії найманої праці єдина сила буржуазного суспільства, яка зруйнує буржуазний суспільний лад і через диктатуру пролетаріату побудує новий лад, де не буде поділу на кляси — лад-соціалістичний. Тим то Ленін („Держава й революція“) дає таку оцінку економічного вчення Маркса, як обґрунтування неминучості-переходової доби від капіталізму до комунізму: „Вся теорія Маркса є застосування теорії розвитку в її найбільш послідовній, повнотою продуманій і багатій змістом формі до сучасного капіталізму. Природно, що для Маркса стало питання про застосування цієї теорії і до майбутнього краху капіталізму, майбутнього розвитку комунізму. На підставі яких же даних можна ставити питання про розвиток майбутнього комунізму? На підставі того, що він походить від капіталізму, є результатом дії суспільної сили, породженої капіталізмом. У Маркса немає ні тіні спроб „вимисляти“ утопії, дарма гадкувати про те, чого не можна знати. Маркс ставить питання про комунізм, як природознавець поставив би питання про розвиток нової, скажемо, біологічної різновидности, раз ми знаємо, що вона отак ви никла і в отакому цілком певному напрямі розвивається“. Отже, в „Капіталі“ Маркс дав передову, дійсну наукову теорію, яка дає пролетаріатові можливість передбачати тенденції майбутнього суспільного розвитку та його кінцеві наслідки на основі відкритих законів руху сучасного суспільства. Найбільша заслуга Маркса полягає в тому, що він у „Капіталі“ науково довів неминучість перетворення капіталістичного суспільства в соціалістичне, виходячи з економічних законів руху капіталізму, поклав шляхи й засоби знищення капіталістичного ладу силами, що їх утворив сам же капіталістичний лад у процесі свого розвитку. Ці геніальні наукові прогнози „Капіталу“ стверджуються такими подіями сучасної доби, як імперіалістична війна, міжнародня економічна криза капіталізму, мовчливе наростання революційного руху міжнароднього пролетаріату. Наявність диктатури пролетаріату на одній шостій частині земної кулі, коловсальні досягнення соціалістичного будівництва під проводом комуністичної партії, вступ у період соціалізму СРСР та наближення неминучої загибелі

капіталістичної системи блискуче потверджують усе те, що так майстерно виклав Маркс у „Капіталі“.

II

Сила й велич усякого мислителя визначається передусім розмахом його історичного передбачення, визначається тим, наскільки його ідеї є ідеї здійснюваного життя, наскільки їх стверджує дальший процес розвитку суспільства. У Маркса ми маємо саме таку геніяльність передбачення, саме з такою конкретністю і повнотою цього передбачення. Адже треба мати на увазі, що соціальні процеси є найскладніші процеси в природі, а їх закономірності найбільш замасковані зовнішньою видимістю явищ, що процеси капіталістичного суспільства є одні з найскладніших процесів людського суспільства, а їх закономірності прикриті складними й заплутаними політичними та ідеологічними нашаруваннями в людській історії. Треба мати на увазі, що Маркс сформулював свої передбачення на початку своєї наукової діяльності, в процесі розвитку класової боротьби пролетаріату з буржуазією, і що, нарешті, це передбачення охоплює собою не тільки загальну картину майбутньої мети, що за неї повинен боротися пролетаріат, але й основні риси процесу цієї боротьби та способи, що ними здійснюється ця історична мета пролетаріату. Ці геніяльні передбачення Маркс міг зробити тільки як мислитель-революціонер, як ідеолог пролетаріату, єдино передової, прогресивної класи сучасного суспільства. Пролетаріат є єдина класа, яка може вийти поза межі капіталістичного суспільства, яка не тільки не боїться глянути в вічі тому, що стоїть поза цими межами, а навпаки тільки за цими межами може чекати визволення з капіталістичного пекла злиднів та експлуатації. Класова обмеженість буржуазії не дозволила її ідеологам зазірнути поза межі капіталістичного ладу; вона навіть не дозволила їм розкрити дійсну картину свого власного суспільства, показати його закони. Тільки геній мислителя-революціонера, непримиренного борця в теорії і на практиці за визволення пролетаріату, а з ним і всього суспільства від класового пригнічення, тільки геній Маркса міг розкрити закони руху капіталізму і показати напрям цього руху. Але буржуазія не тільки рішуче відмовилася визнати ці закони; навпаки, вона змобілізувала все, що було в її розпорядженні, проти вчення — Маркса саме тому, що це вчення розкрило діалектику об'єктивної неминучості перетворення капіталізму в соціалізм шляхом пролетарської революції й диктатури пролетаріату. Ясно, що розкрити неминучість своєї загибелі буржуазія не могла; ясно, що це міг зробити лиш ідеолог класи пролетаріату, кровно зацікавленої в тому, щоб якомога швидше знищити капіталістичний лад і збудувати лад соціалістичний. Справді ж бо, хіба могли ідеологи буржуазії розкрити перед рештою буржуазного суспільства всю біду капіталізму, яка полягає в тому, що могутній розвиток продукційних сил, великого машинного виробництва заходить в непримиренну суперечність з обмеженістю продукційних відносин капіталізму, відносин приватної власності? Адже це значило б науково обґрунтувати те, що носієм реакційних продукційних відносин, які гальмують дальший розвиток, є буржуазія, і що наявність саме цих реакційних відносин обумовлює такий стан у буржуазному суспільстві, що всі, хто своєю працею витворює матеріальні блага суспільства, не можуть ними розпоряджати, а всі хто нічого не витворює є монополюльні господарі цих благ. Ясно, що буржуазія не могла піти на таке одверте наукове обґрунтування своєї власної смерті. Ясно, що це міг зробити тільки мислитель класи пролетаріату. Величезна сила Маркса, як мислителя і революціонера, полягає в тому, що він був ідеологом класи пролетаріату, інтереси якої збігаються з інтересами переважної більшості, з інтересами трудящих, з одного боку, всього майбутнього суспільства — з другого.

Величезна сила учення Маркса, як світогляду пролетаріату, полягала

тім, що воно не було книжним, кабінетним витвором ученого теоретика. Учення Маркса було безпосереднім узагальненням практичного досвіду революційної боротьби пролетаріату його часів; вони вже давали генієві Маркса досить матеріялу для формулювання основних наукових засад пролетарського світогляду. Боротьба англійських винищувачів машин (луддитів), масова боротьба чартистів, повстання ліонських ткачів 1831 і 1834 року, повстання шлезьких ткачів і, нарешті, самостійні клясові вимоги пролетаріату в революції 1848 р.—достатньо для Маркса свідчили про те, що пролетаріат є самостійна кляса з своїми особними інтересами, протилежними до інтересів буржуазії, що революційний рух пролетаріату уже набув інтернаціонального характеру, і що кляса пролетаріату є єдиною клясою в сучасному капіталістичному суспільстві, яка згідно з своєю роллю в процесі матеріяльного виробництва, єдино-спроможна вивести суспільство з тих суперечностей, які це суспільство породжує, розвиває і з кожним днем загострює. Бо хоч усі ці відрухи революційної боротьби пролетаріату різних країн Західної Європи і згодя на низькому рівні, проте, кожний з них, в тій чи іншій формі ставив певну проблему клясових інтересів пролетаріату, підкреслював так чи інакше протилежність цих інтересів, їх антагоністичність до інтересів панівної кляси, показував в тій чи іншій формі, що цей антагонізм клясових інтересів пролетаріату і буржуазії корениться в капіталістичному способі виробництва, заснованому на приватній власності на засоби виробництва. Цьому досвідові революційних боїв пролетаріату бракувало ще наукового узагальнення, філософського обґрунтування. Цю філософію дав йому Маркс, який на цей час уже ґрунтовно вилучив революційне ядро ідеалістичної системи Гегеля, був обізнаний з ученням французьких матеріялістів і Фоєрбаха. Один гімназійний учитель Маркса звернув увагу на цікаву думку в його письмовій роботі, де Маркс на питання про те, як молода людина повинна вибирати професію, заявив: „Але ми не завжди можемо обрати професію, до якої почуваємо покликання; наше становище в суспільстві до певної міри вже починає визначатися раніше ніж ми спроможні почати впливати на нього“. Підкреслювання закономірності явищ характеризує методу Марксових праць навіть наймолодших його років.

Геніальний мислитель уже добре обізнаний з діалектикою Гегеля, яка показує (правда, в крайньо ідеалістичній формі), що суперечлива боротьба протилежностей є рушійною силою розвитку, мислитель, який бувши редактором „Райнської газети“, упірнув у саму гушавину політичного життя тодішньої Німеччини, не міг задовольнитися думкою французьких матеріялістів про те, що людина є продукт оточення. Він не міг шукати відповіді на запитання про причину змін самого цього суспільного оточення і, бувши великим знавцем історії людства, дуже добре бачив зміни фєвдального оточення всієї Німеччини. І Маркс геніально показав, що людина в процесі матеріяльного виробництва засобів існування сама впливає на своє оточення, змінює це оточення і цим змінює себе саму, що *суспільна практика людини* є та сила, яка змінює оточення цієї людини і саму людину. І коли Маркс, як активний учасник політичного життя, побачив усю гидоту оточення тодішньої фєвдальної Німеччини, він почав приглядатися, яка саме людина, тобто яка саме кляса спроможна своєю суспільною практикою змінити це оточення послідовно і до кінця. Молодому Марксові було вже ясно, що такою клясою може бути тільки пролетаріат, який ґрунтовно змінить світ. Маркс показав, що пролетаріат є єдиною клясою капіталістичного ладу, що проти неї скерована вся суть цього ладу, до найменших дрібниць, що це є єдина кляса, зацікавлена в знищенні самої основи всякої експлуатації — приватної власності на засоби виробництва, що ця кляса є головною продуктивною силою капіталістичного суспільства і одна лиш спроможна бути будівником нового, безклясового соціалістичного суспільства. Коли Маркс почав приглядатися до того, як виявляють себе геґе-

левські абстракції суперечливої боротьби протилежностей у реальному житті людей, то він, маючи перед собою міжнародню революційну боротьбу пролетаріату, побачив, що єдністю протилежностей капіталістичного суспільства є протележність пролетаріату і буржуазії і що суперечність цих протележностей неминуче веде до знищення самого капіталістичного суспільства. І коли Фюєрбах у своїй критиці гегелівського ідеалізму підніс тезу про те, що суттю всякої філософії повинна бути проблема людини, яка лише споглядає світ, то Маркс, виходячи з активної революційної ролі пролетаріату в класовій боротьбі з буржуазією, протипоставив цій тезі Фюєрбаха свою тезу про те, що завдання філософії полягає в тому, щоб світ *змінити*, а не тільки пояснити, і що змінює світ сама людина своєю активною *суспільною практикою*. Отже, узагальнюючи класову боротьбу пролетаріату, Маркс підноситься на ступінь вище над Фюєрбаха й Гегеля, розкриваючи дійсні закони розвитку суспільного оточення людини. Бачивши, що основним антагоністом пролетаріату є буржуазія, що капіталіст живе за рахунок експлуатації робітника, Маркс ставить питання про причини, що породили цю експлуатацію праці капіталом. Уже в „Святій родині“ Маркс підкреслює думку, що не можна нічого зрозуміти в історії даної доби, не знаючи умов матеріального процесу виробництва, не знаючи тих відносин, що в них люди заходять між собою в процесі цього виробництва. І далі Маркс приступає до ґрунтовного вивчення капіталістичного способу виробництва, приступає до довгої, глибокої роботи над своїм геніальним твором — „Капітал“. *Отже, ми бачимо, що геніальне вчення Маркса формулювалося, як світогляд класи пролетаріату, як узагальнення безпосереднього досвіду міжнароднього революційного руху пролетаріату, і було безпосереднім виразом його класових інтересів, наукою обґрунтованих і піднесених на рівень історичних завдань.*

При цьому, Маркс був не тільки *теоретиком* революційного досвіду пролетарської боротьби; він був активним учасником, активним практиком, геніальним організатором цієї боротьби. В біографічних матеріалах не зовсім вірно висвітлюється роль Маркса в утворенні „Союзу комуністів“, що від його імені Маркс і Енгельс написали „Комуністичний маніфест“. Дехто змальовує справу таким способом, що „Союз справедливих“, зібравшись на з'їзд 1847 року, закликав туди Маркса й Енгельса, які наче-б то майже не були зв'язані доти з робітниками та їх організаціями. А тим часом з листування Маркса й Енгельса видно, що Маркс був організатором „Кореспондентського комітету в Брюсселі, а Енгельс у Парижі, при чім ці комітети не були літературними організаціями, як пише Мерінг, а організаціями політичними, де Маркс і Енгельс провадили підготовчу роботу до лондонського з'їзду „Союзу комуністів“, ведучи між іншим активну боротьбу — Маркс із Вайтлінгом у Брюсселі, а Енгельс з Грюном у Парижі. Докладне обізнання з біографічними матеріалами свідчить, що той факт, що „Комуністичний маніфест“ майже одностайно прийнято на лондонському з'їзді „Союзу комуністів“, був наслідком великої роботи Маркса й Енгельса для підготування цього з'їзду. Таку ж величезну організаційну роботу провадив Маркс, разом з Енгельсом, в часи революції 1848 року в Німеччині. Маркс був редактором „Нової райнської газети“, через яку він впливав на революційні події в усій країні, мобілізував і організаційно об'єднував всі революційні сили Німеччини і, в першу чергу, революційний пролетаріат, даючи йому зразу вірний ідейний напрям, критикуючи нещадно в цій же газеті демократичну буржуазію. Ось як Маркс бичував цю демократичну буржуазію в „Новій райнській газеті“ в грудні 1848 року, коли ця буржуазія не схотіла боротися проти пруського уряду, який уже розігнав у Берліні пруські Національні збори: „ Відмінно від французької буржуазії 1789 року, пруська буржуазія не була класою, яка захищає все сучасне суспільство проти представників старого суспільства, монархії та дворянства; вона опустила до рівня якогось стану, який протистоїть

і короні, і народові опозиційно настроєній до них обох, нерішучий до обох своїх супротивників; вона з самого початку схилялася до зради народу та компромісу з коронованим представником старого суспільства, бо сама належала до старого суспільства; вона представляла не інтереси нового суспільства проти старого, а поновлені інтереси в межах застарілого суспільства; вона стояла при стерні революції не тому, що за нею стояв народ, що народ штовхав її поперед собою; вона була на чолі не тому, що представляла ініціативу нової суспільної епохи, а тільки тому, що представляла незадоволення старої суспільної епохи. Це був прошарок старої держави, який не сам створював собі дорогу, а силою землетрусу винісся на поверхню нової держави: без віри в саму себе, без віри в нарід, сварлива проти нижчих, тремтяча перед вищими, егоїстична відносно тих і других і свідома свого егоїзму, революційна відносно консерваторів і консервативна відносно революціонерів, не довіряючи своїм власним гаслам, маючи фрази замість ідей, перелякана світовою бурєю і експлуатуючи цю бурю, позбавлена енергії, вдаючись до плагіяту в усіх напрямках, нікчемна, бо ніколи не була оригінальною, оригінальна лише з нікчемности, ведучи торг з своїми власними бажаннями, без ініціативи, без віри в себе, без віри в народ, без всесвітньо-історичного покликання — розмальований старик, який бачить себе засудженим на те, щоб в інтересах власної трухлявості керувати юнацькими змаганнями сильного народу і відводити їх, старик, що втратив зір, слух, зуби, утративши все — такою показала себе пруська буржуазія після березневої революції, стоячи при стерні пруської держави“.

Отже, ми й бачимо, що Маркс, як редактор „Нової райнської газети“, був не тільки ідейним керівником революційних мас Німеччини в 1848 р., але і їх організаторам через газету. Не менш керівну організаторську роллю відіграв Маркс у I інтернаціоналі; хоч спочатку він не брав безпосередньої участі в його організаціях, але пізніше став не тільки його духовним керівником, але й організаційним. Маркс усе своє життя був органічно зв'язаний з робітничим революційним рухом і був не тільки його геніальним теоретиком, але й активним організатором. Маркс був закінчений революціонер-мислитель, непримиренний борець, як у теорії, так і на практиці, за диктатуру пролетаріату, за комунізм. Геніальний мислитель він був тому, що був *геніальним революціонером, ідеологом* найреволюційнішої класи в історії людства, класи *пролетаріату*. В одному місці свого „Вступу до критики Гегелевої філософії права“ він писав: „Не досить, щоб ідея поривалася до дійсности; сама дійсність мусить пориватися до ідеї“. Ще ні разу в історії людства дійсність сотень мільйонів трудящих цілого світу так не поривалась до жодної ідеї, як зараз вона поривається до ідеї *марксизму-ленінізму* — з одного боку, в країнах капіталізму, під страшними ударами міжнародної економічної кризи, а з другого боку, піднесена хвилями могутнього соціалістичного будівництва на шостій частині нашої планети, в СРСР. І це є найбільшим доказом геніальности й величности Маркса, як революціонера-мислителя.

МАРКСИЗМ ПРО ДЕРЖАВУ ТА ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРІЯТУ¹

I

Роботи XVII партконференції і січневого об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) відбили могутнє зростання соціалізму в нашій країні наслідком виконання плану першої п'ятирічки. Разом із цим, завдяки нашим успіхам, поставлено, як практичне завдання величезної історичної ваги, протягом другої п'ятирічки побудувати безкласове соціалістичне суспільство.

Все це, разом із зміною класових співвідношень у країні на користь соціалізму, із загостренням класової боротьби по-новому ставить цілу низку важливих питань, в тому числі і таке питання, як зміцнення нашої держави й диктатури пролетаріату.

Актуальність цього питання тим більше зростає з потребою дальшого розгортання боротьби на два фронти — з правим опортунізмом, як *головною небезпекою на даному етапі*, і „лівацьким“ ухилом та примиренством до них. Особливо гостро стоїть питання боротьби з контрабандою контрреволюційного троцькізму, — передового загону контрреволюційної буржуазії.

Пролетарська диктатура і соціалістичне будівництво покищо існують лише в одній країні. Величезної історичної ваги факт (цього існування) не може не посилювати взагалі наші братерські комуністичні партії та революційних пролетарів. Їх очі звернені до нас, їх розум і воля скеровані на вивчення країни, де вперше в історії людства здійснена диктатура пролетаріату, де іде побудова безкласового соціалістичного суспільства.

Вага питання про диктатуру пролетаріату полягає ще й у тому, що соціал-фашизм і опортуністи усіх мастей скеровують в своїй теоретичній роботі удари на головне в марксизмі-ленінізмі, а саме на вчення про диктатуру пролетаріату, бо марксо-ленінське вчення про державу і диктатуру пролетаріату не просто зачіпає інтереси буржуазії та її прибічників, але ж покликане історією якраз на те, щоб раз назавжди знищити класи.

Маркс і Енгельс не зразу стали матеріялістами, тим більше матеріялістами-діалектиками. Але вже з 1843 року Маркс критикує гегелівську „філософію права“, все більше зв'язує філософію з німецькою дійсністю, ставши на шлях матеріялістичної діалектики.

Гегель у своїй „Філософії права“ в поглядах на державу виходив з ідеалістичних позицій. Замість того, щоб сім'ю, „громадянське суспільство“ і державу вивести з розвитку конкретної, матеріяльної дійсности, він розвиток дійсности виводить з поняття, ідеї. За Гегелем, каже Маркс, сім'я і громадянське суспільство „створені дійсною ідеєю; їх об'єднання в державу не є наслідок їх власного розвитку, а наперед визначене розвитком ідеї. Сім'я і громадянське суспільство є сфери конечности цієї ідеї. Їх існування обумовлене не їх власним, а чужим духом. Вони є ви-

¹ Розділ із праці: „Диктатура пролетаріату і побудова безкласового суспільства“.

значення, внесені третім моментом, а не самовизначення“ (*Маркс і Енгельс*, т. I, ст. 539).

Ще в своїй роботі „Критика філософії державного права Гегеля“ (1843 р.) Маркс дає різку критику цього державному ідеалізові Гегеля, який привів його до самих найабсурдніших тверджень. Маркс спростовує визначене вище твердження Гегеля: Сім'я і громадянське суспільство є дійсні частини держави, дійсні духовні реальності волі; вони є форми існування держави. Сім'я і громадянське суспільство *самі себе* (підкресл. Маркса) перетворюють у державу. Вони є рушійним моментом.

Виходячи з своїх ідеалістичних засновків, Гегель не може вибратись із зачарованого кола і вирішити „антиномію“ такого змісту: що лежить в основі взаємодії між трьома членами февдальної державности: князем, урядовою владою і станами. Він не може дати відповіді, що саме є визначальним моментом цієї взаємодії. Гегель шукає основу в кожному з трьох елементів по черзі — то в князі, то в урядовій владі, то в станах. З цього приводу Маркс іронізує з Гегеля, кажучи: „Князь мав би таким чином створити в законодавчій владі середину між урядовою владою та становим елементом. Алеж урядова влада творить середину між князем і становим елементом, а становий елемент творить середину між князем і громадянським суспільством. Як же може князь посередкувати між такими моментами, що їх посередництва він сам потребує, щоб не бути однобічною крайністю. Тут виступає все безглуздя цих крайностей, що відіграють попеременно то ролю крайности, то ролю середини. Це голови Януса, що показуються то спереду то ззаду, і спереду мають інший характер, ніж іззаду. Те, що первісно визначалося, як середина між двома крайностями, виступає само як крайність, одна з двох крайностей, яка була зв'язана з другою крайністю при допомозі вказаної середини, бере на себе як крайність (бо у своїй відмінності від другої крайности), посередкування між тим, що було серединою, і другою крайністю. Ми маємо тут обмін послуг, що нагадує той випадок, коли людина виступає посередком і другою стороною в спорі; ми маємо тут повторення історії з лікарем, який захотів виступити посередником між мужем і жоною під час їх сварки, при чім справа обернулася так, що жона мусіла виступити посередником між лікарем і мужем, а муж між лікарем і жоною. Всі моменти гегелівської концепції грають ролю лева у Шекспіровій комедії „Сон літньої ночі“, що каже: Я лев, і я — не лев, а Скванц“ (*Маркс і Енгельс*, т. I, ст. 609-601).

Величезна історична заслуга Маркса і Енгельса полягала в тому, що вони разом з якнайсуворішою критикою гегелівської філософії вперше чітко визначили і встановили залежність різних форм політичного життя від продукційних відносин, що відповідають певному ступневі розвитку продуктивних сил. Цим самим вони поклали новий напрям суспільній науці, поклали новий напрям у теорії держави.

„Мої досліді, — пише Маркс, — привели мене до висновку, що правні відносини, нарівні з формами держави, не можна зрозуміти ні з них самих ні з так званого загального розвитку людського духа, а скорше вони кореняться в матеріальних умовах життя, що їх сукупність Гегель, за прикладом англійців і французів XVIII століття назвав „громадянським суспільством“, а анатомію буржуазного суспільства треба шукати в політичній „економії“ („До критики політичної економії“, ст. XII).

Для Маркса й Енгельса політичний лад завжди є похідним елементом, а економіка основним. Це зовсім не означає, що політика є пасивний відбиток економіки. Вона, як *сконцентрований вираз економіки*, що грає відносно економіки ролю *керівної засади*, поки самі продукційні відносини сприяють розвиткові продуктивних сил. В цьому розумінні Ленін казав про *першість* політики над економікою, як про абетку марксизму (Ще раз про профспілки, т. XVIII, ч. I, ст. 49).

Але ці істини марксизму зфальсифікував ватажок соціал-фашизму Карл Кавтський, який називає себе „учнем Маркса“ і „марксистом“. У своїй книзі „Матеріалістичне розуміння історії“ (1927 р.) Кавтський пише: „Розвиток матеріальних виробничих сил, таким чином, в основі своїй є лиш означення для розвитку пізнання природи. Найглибшою основою „реальної бази“ цього „матеріального фундаменту“ людської ідеології є, таким чином, *духовний процес — процес пізнання природи* (підкресл. моє.— М. У. ст. 864, т. I).

Отже, за Кавтським виходить, що в основі держави і суспільного устрою лежить не матеріальний процес виробництва, як це твердить Маркс, а процес духовний, або, як він каже, „процес пізнання природи“. До такого твердження Кавтського може приєднатися кожний з об'єктивних ідеалістів, які теж вважають за „основу реальної бази духовний процес“. Слова про матеріалістичне розуміння історичного процесу у Кавтського залишаються лише словами а на ділі він дає махрове ідеалістичне розуміння історії суспільних явищ), в тому числі і розвитку держави.

Ревізія марксизму в питанні про державу має ще й іншу сторону, а саме: заперечення зворотного впливу держави як надбудови на базу, заперечення впливу політики на економіку. Енгельс у листі до Блоха від 21/IX — 1890 року писав: „Згідно з матеріалістичним розумінням історії в історичному процесі визначальним моментом кінцево є продукція і репродукція дійсного життя. Ні я ні Маркс більшого не стверджували. Коли б хтось ці засади перекрутив у тому сенсі, ніби економічний момент є єдиним визначальним моментом, тоді твердження це обертається в пусту абстрактну безглузду фразу. Економічне становище — це основа, але на хід історичної боротьби впливають і в багатьох випадках визначають переважну *форму* її різні моменти надбудови: політичні форми класової боротьби і її результати — конституції, встановлені переможною класою після здобутої перемоги і т. д.; правні форми і навіть відбиття всіх цих дійсних боїв у мізку учасників, політичні, юридичні, філософські теорії, релігійні погляди і їх дальший розвиток у систему догм. Тут є в наявності взаємодіяння всіх цих моментів, що в ньому кінець-кінцем економічний рух як доконечне прокладає собі дорогу крізь безконечну товщу випадковості (тобто речей і подій, що їх внутрішній взаємний зв'язок настільки віддалений, або настільки трудно визначається, що ми можемо забути про нього, вважаючи що він не існує).

... Ми робимо свою історію самі, але, поперше, ми робимо її при вельми означених засновках і умовах. Серед них економічні є, кінцево, вирішальними. Але й політичні умови і т. д., навіть традиції, що живуть у головах людей, грають певну роллю, хоч і не вирішальну (Енгельс, Лист до Блоха від 21 IX 1860 р.).

В цьому визначенні Енгельса чітко викладене марксистське вчення, про взаємодію бази й надбудови, про зворотний вплив політики й державних органів на економічне життя країни, на реальну базу, що на ній створюється всяка надбудова. Ці самі думки Енгельс розвинув у своєму листі до Штаркенбурга від 25/I 1894 р. Він писав: політичний, правний, філософський, релігійний, літературний, художній і т. д. розвиток ґрунтується на економічному. Але всі вони впливають один на один і на економічну основу. Справа стоїть зовсім не так, що тільки економічне становище є єдиною активною причиною, а решта *лиш пасивними чинниками. Ні тут взаємодіяння на основі економічної доконечності, яка кінець-кінцем проявиться.*

Держава, наприклад, впливає при допомозі протекційних митних стягнень, свободи торгівлі, гарного чи лихого стану фінансів. Навіть смертельна втома й безсилля німецьких міщан, що походило з економічно-злиденного стану Німеччини в період від 1648 р. до 1830 р. і виразилось спершу в пустосвятстві, потім у сентиментальності та в плазуванні перед

князями й дворянством, навіть ці явища не лишались без впливу на економіку. Це було одною з найбільших перешкод до нового піднесення, і перешкода ця захиталася тільки завдяки тому, що революційні і наполеонівські війни зробили хронічну бідність гострою. Отже, таким чином, немає якогось автоматичного діяння економічного становища, як це іноді вельми вигідно уявляють, а люди роблять свою історію самі тільки в означеному середовищі, що їх обумовлює на основі дійсних відносин, що лишилися від минулого, і серед них є економічні які є кінцево все таки вирішальні, хоч як би сильно не впливали на них інші політичні й ідеологічні умови. Економічні відносини утворюють безпереривну нить, яка одна лише приводить до розуміння (Енгельс, Лист до Г. Штаркенбурга від 25/І 1894 р.).

II

„Вся теорія Маркса,— писав Ленін,— є застосування теорії розвитку в її найпослідовнішій, повній, продуманій і багатій на зміст формі— до сучасного капіталізму“. Для Маркса і Енгельса держава не є вічна категорія, як думають сучасні апологети буржуазної фашистської держави (зокрема, Кунов), а тільки певний продукт історичного розвитку суспільства. Бувши до кінця вірними своїй матеріялістично-діалектичній методі, Маркс і Енгельс показують, що внутрішньою рушійною силою цього розвитку суспільства є внутрішньо-суперечний спосіб продукції, діалектичний розвиток продуктивних сил і продукційних відносин на певному щаблі історичного розвитку.

Держава виникає лиш тоді, коли з розвитком продуктивних сил з'являється поділ праці в суспільстві і *приватна власність* на засоби виробництва, коли суспільство розщеплюється на класи. Без цих передумов не може існувати держава, бо вона є продуктом розвитку цих умов.

Історію виникнення держави Енгельс найповніше виклав у своєму творі „Походження родини, приватної власності й держави“. Весь цей твір пронизує єдина думка: „Держава є продукт і прояв непримиренності класових протиріч, і класові протиріччя об'єктивно не можуть знати примирення“. Енгельс писав: „Держава не є якоюсь зовні накиненою суспільству силою; так само вона не є „дійсністю моральної ідеї“, „образ і дійсність розуму“, як заявляє Гегель. Вона є, що найбільше, продукт суспільства на певному ступені розвитку; вона є визнання того, що суспільство заплуталося в нерозв'язній суперечності з самим собою, покололося на непримиренні противенства, що їх позбутися йому не сила. Щоб ці противенства, класи з суперечними економічними інтересами, не пожерли себе й суспільство в марній боротьбі, стала потрібною немов би поставлена над суспільством сила, яка повинна приглушувати конфлікт, тримати його в межах „порядку“. І ця сила, що вийшла з суспільства, але ще ставить себе понад ним і чимраз більше відчужується від нього, є держава“.

З того часу, коли суспільство розкололося на класи і інтереси суспільної цілості існувати перестали, вони стали інтересами панівної класи, а класова боротьба рушієм історії, не зважаючи на те, що панівні класи продовжують видавати свої класові інтереси за загальносуспільні. Для захисту цих інтересів, класових інтересів, панівна класа створює особний орган придушення й насильства в формі держави і її атрибутів: тюрем, поліції, армії тощо. Таким чином,— вчать Маркс і Енгельс,— держава не є ані форма існування цілого суспільства, ані орган цілого суспільства і утворена не в його інтересах. Вона є знаряддя класового панування, спеціальний апарат примусу одних людей відносно інших“.

Якою б формою панування не була держава— прихованою диктатурою чи відвертою демократією, монархією чи демократичною республікою— вона завжди залишається класовою організацією панівної класи. Цю основну суть держави на тисячу ладів перекручували і перекручують, поневіряли й поневіряють буржуазні вчені, а буржуазна наука безліч книг

написала для того, щоб заперечити цю істину. Вся аргументація тут зводиться до того, що держава є загальносуспільна, загальнонародна, що вона є орган примирення клас, організація порядку, форма загальної рівності тощо.

Соціал-фашисти у своєму вченні про державу фактично продовжують цю теоретичну лінію буржуазної, контрреволюційної теорії держави. Вони нічого нового не вносять в учення про державу, крім спроб тонкого затирання класової природи держави, тонкого ошуканства робітничих і селянських трудящих мас. На чолі цього теоретичного фронту соціал-фашизму стоїть Карл Кавтський. Він дотримується тієї думки, нібито в демократичній державі „немає більше місця збройній боротьбі, як засобові розв'язання класових конфліктів“, ці конфлікти, на думку Кавтського, вирішуються мирним шляхом, через пропаганду, переконання й агітацію. Гільфердінг — цей поплічник Кавтського, вважає, що вже тепер уся „маса трудяшого населення бере участь у керуванні політикою... у визначенні долі капіталістичного світу“. А за вождями II інтернаціоналу цим самим шляхом ідуть другорядні теоретики соціал-фашизму. Так, один з них пише: „Держава є не що інше, як організований правом народ, державна адміністрація — не що інше, як служба народів“. Це є чистісінька буржуазна наука про державу; все це свідчить про те, що соціал-фашизм є лиш опора, слуга класи капіталістів, оборонець їх інтересів. Маркс і Енгельс майже в усіх своїх основних творах підкресливали *класовий* характер держави, вбачали її ролю у пригніченні однієї класи іншою, вбачали в ній вірний засіб тримати непанівні класи в підлеглості й покорі. Не зважаючи на різноманітні форми панування в тій чи іншій державі антагоністичної суспільно-економічної формації, все таки її основна суть, її мета за антагоністичних формацій була одна — *класове панування, підтримка наявного ладу і захист створеної системи виробництва та продукційних відносин*.

Ось чому фалшуванням справжньої дійсності і фалшуванням марксизму є твердження, нібито держава є „орган примирення клас“. „За Марксом, — каже Ленін, — держава не могла б ні виникнути, ні триматися, коли б можливим було примирення клас. У міщанських та філістерських професорів і публіцистів виходить, — часто - густо з доброзичливими посланнями на Маркса, — що держава якраз примирює класи. За Марксом, держава є орган класового *панування*, орган *гноблення* однієї класи іншою, є створення „порядку“, що взаконює і зміцнює це гноблення, приглушуючи сутичку клас. На думку дрібнобуржуазних політиків, порядок є якраз примирення клас, а не гноблення однієї класи іншою: приглушувати сутичку значить примирювати, а не відбирати у гноблених клас певні заходи і способи боротьби за скинення гнобителів“ („Держава й революція“, ст. 340 — 341, т. XXI).

Показавши це грубе й незграбне, очевидне перекручення марксизму, Ленін відмічає інший бік справи, а саме — тонке перекручення марксизму у Кавтського і його компанії. Він пише: „З другого боку, „кавтськіянське перекручення марксизму — річ значно тонша. „Теоретично“ не заперечується ні те, що держава є орган класового панування, ні те, що класова суперечності непримиренні, але спускається з очей; чи затушкується ось що: раз держава є продукт непримиренности класових суперечностей, раз вона є сила, поставлена *над* суспільством і „щораз *більше відчужується* від суспільства“, то ясно, що визволення гнобленої класи не є можливе не тільки без насильної революції, але й *без знищення* того апарату державної влади; що його створила командна класа і що в ньому це „відчуження“ втілене. Цей висновок, теоретично самозрозумілий, Маркс зробив з найповнішою виразністю, на підставі конкретно-історичної аналізи завдань революції. І саме цей висновок Кавтський... „забув і перекрутив“ („Держава й революція“, ст. 341, т. XXI).

Буржуазна держава, за Марксом і Енгельсом, є так само клясова, як і держава рабовласницька або феодална. Вона стоїть на захисті інтересів панівної кляси, на захисті експлуатації і поневолення робітничої кляси і трудящих мас населення. Вона для цього збільшує свої сили шляхом нових озброєнь, множення тюрем, постійної армії, бюрократії і чиновників. Вона висмоктує трудящих присвоєнням їх праці, податками і т. д. Величезна заслуга Маркса і Енгельса була в тому, що вони викрили експлуататорський характер буржуазної держави, її клясову суть.

Весь панівний лад капіталістичної експлуатації оберігається гарматами, танками, найновішими кулеметами, літаками, газами, бомбами, всіма засобами нищення, зосередженими в руках сучасної буржуазної держави. Цими ж засобами підтримується коловіальне панування буржуазії над мільйонами людности колоній. Неприховане реакційне насильство, що його чинить буржуазія над робітничою клясою і трудящим селянством, доповнюється якнайбезсоромнішим ошукуванням їх, видаванням клясових інтересів буржуазії за загальнонаціональні, фалшивим виборчим правом, розбещеною демагогією лакеїв капіталізму. Гармати, танки, гази, літаки, кулемети підпираються місіонерами, професорами, чиновниками, ренегатами, шпіонами. Немає нічого в світі на що б не пішла буржуазія, коли йде справа про її кишеню, про її приватну власність.

Буржуазна держава — це завжди готовий до послуг буржуазії апарат гноблення, готовий нищити все на землі, щоб залишилась „священна і недоторкана“ приватна власність, капітал і прибуток.

„Форми буржуазних держав надзвичайно різноманітні, але суть їх одна: всі ці держави є кінцево, так чи інакше, *обов'язково диктатурою буржуазії*“.

Марксизм-ленінізм учить нас того, що пролетаріят не може визволитися із свого найманого рабства й експлуатації інакше, як шляхом революційного скинення буржуазного ладу і зламання буржуазної державної машини та створення своєї держави, диктатури пролетаріату. Це теоретичне твердження Маркса-Енгельса-Леніна — потвердив весь історичний досвід 1848 р., досвід Паризької комуни, а також досвід трьох російських революцій. Кожний день клясової боротьби пролетаріату з буржуазією свідчить, що пролетаріят не може мирним шляхом позбутися влади капіталу, капіталістичного рабства, наймової праці та експлуатації.

Соціал-фашисти усіх мастей кажуть, фалсифікуючи марксизм, про мирне вrostання капіталізму в соціалізм через демократію або, як іронізував Енгельс, через „мирно-спокійне, тихо-веселе“ вrostання старого свйинства в соціалістичне суспільство“. Буржуазія ніколи добровільно не віддасть нікому свого економічного й політичного панування, навіть у тому неймовірному разі, коли б це ухвалила більшість у парламенті і більшість населення країни. Історичний досвід показує, що при першій спробі пролетаріату взяти політичну владу до своїх рук і зекспропріювати капіталістів, він неминуче зіткнеться із збройною силою буржуазної держави, яка охороняє основи капіталістичного ладу. Ось чому єдино вірним для пролетаріату шляхом до влади є *шлях революційної боротьби, шлях насильного скинення влади буржуазії*.

Соціал-фашисти, щоб виправдати своє ренегатство в цьому основному питанні пролетарської революції, часто посилаються на Маркса, особливо на одне місце з „18 брюмера“, де Маркс каже про можливість мирного розвитку буржуазної демократії в демократію пролетарську для певних країн, зокрема Англії й Америки. Що тоді являли собою в державному устрою Америка й Англія про це опортуністи забувають. Ось чому варто нагадати про це. В передмові Енгельса до „Громадянської війни у Франції“ він пише: („Там в Америці) немає ні династій, ні дворянства, ні по-

стійної армії, крім кількох солдатів, що вартують індіанців, ні бюрократії з забезпеченими посадами і правом на пенсію". Така є в основному характеристика Енгельса щодо Америки 1870 р. Ясно, що за таких умов, в яких перебували тоді Америка й Англія, Маркс мусів зробити деякі застереження і це не було його помилкою чи результатом незнання історії цих країн, а відповідало тому, що відрізняло європейський континент від таких країн, як Англія й Америка.

Торкаючись цього питання в „Державі й революції“, Ленін писав: „Це було зрозумілим у 1871 р., коли Англія була ще зразком країни чисто капіталістичної, але без воєнщини і, в значній мірі, без бюрократії. Тому Маркс включав Англію, де революція... була тоді можливою без попередньої умови зруйнування „готової державної машини“. І Ленін продовжує: „Тепер, у 1917 р., в добу першої великої імперіялістичної війни, це обмеження Маркса втрачає силу. І Англія й Америка, найбільші й останні — в цілому світі — представники англосаксонської „свободи“ в розумінні відсутності воєнщини і бюрократизму, цілковито скотилися в загальноєвропейське брудне, криваве болото бюрократично-військових установ, що все собі підпорядковують, усе собою придушують. Тепер і в Англії, і в Америці „попередньою умовою кожної справді народньої революції“ є *зламання зруйнування „готової“* (виготовленої там протягом 1914 — 1917 рр. до рівня „європейської“, загальноімперіялістичної до-сконалості) „державної машини“ („Держава й революція“ т. XXI, ст. 361).

Цю саму думку розвиває тов. Сталін у „Питаннях лєнізму“. Він пише: „Фраза Маркса про континент дала привід опортуністам і меншовикам усіх країн проголосити те, що Маркс припускав, значить, можливість мирного розвитку буржуазної демократії в демократію пролетарську, найнаймі для деяких країн, що не належать до складу європейського континенту (Англія, Америка). Маркс,— каже Сталін,— справді припускав таку можливість, і він мав підстави робити таке припущення для Англії й Америки за 70-х років минулого сторіччя, коли не було ще монополістичного капіталізму, не було імперіялізму і не було ще в цих країнах, в наслідок особливих умов їх розвитку, розвиненої воєнщини і бюрократизму. Так було, поки не з'явився розвинений імперіялізм. Але згодом, років через 30—40, коли стан цих країн ґрунтовно змінився, коли імперіялізм розвинувся і охопив усі без винятку капіталістичні країни, коли воєнщина і бюрократизм з'явилися і в Англії і в Америці, коли особливі умови мирного розвитку Англії й Америки зникли, обмеження для цих країн повинне було цілком природно відпасти“ („Питання лєнізму“, ст. 28—29, Диктатура пролетаріату).

„Закон про насильну революцію пролетаріату,— каже з цього ж виводу тов. Сталін,— закон про зламання буржуазної державної машини, як про попередню умову такої революції, є неминучий закон революційного руху імперіялістичних країн світу. Звичайно, в далекому майбутньому, коли пролетаріат переможе у найважливіших країнах капіталізму і коли нинішнє капіталістичне оточення заміниться оточенням соціалістичним, цілком можливий „мирний“ шлях розвитку для деяких капіталістичних країн, що їх капіталісти, через „несприятливу“ міжнародню обстанову, вважатимуть за доцільне „добровільно“ піти на серйозні поступки пролетаріатові. Але це припущення стосується лиш далекого і можливого майбутнього. Для ближчого майбутнього це припущення не має жодних, аж ніяких підстав“ („Вопросы лєнінізму“ 9 вид., ст. 33).

Ясно, що солодкі розмови соціал-фашистів про можливість мирного переходу за доби імперіялізму, від капіталізму до соціалізму, через мирне завоювання буржуазної держави шляхом здобуття формальної більшості голосів в парламентах, коли по всіх капіталістичних країнах зріс і змілітаризувався державний апарат, зросла державна бюрократична машина, не мають ніяких підстав і мають на меті тільки ошукання робітничої класи.

За Марксом - Енгельсом - Леніном - Сталіном, перехід від капіталізму до соціалізму неможливий без насильної революції, без збройного повстання пролетаріату проти своїх гнобителів; він неможливий без зламання буржуазної державної машини. Проти цього основного закону пролетарської революції виступає теоретик, духовний вождь II інтернаціоналу — Карл Кавтський. Він пише: „Завдяки їй (демократії) стає можливою мирна форма цієї (пролетарської) революції, без кровопролиття, без насильства“ („Пролетарська революція та її програма“, ст. 106).

А в роботі „Марксова теорія держави“ Кавтський з усіх сил намагається довести, ніби погляди Маркса - Енгельса про насильне і зруйнування буржуазної державної машини сильно змінилися на протязі їх життя. Він заявляє: „Після 1848 р. Маркс і Енгельс піддали радикальному переглядові революційні надії, якими вони жили з 1843 р.“

„В той час,— пише далі Кавтський,— як у „Становищі робітничої кляси“, „Зиднях філософії“ і „Комуністичному маніфесті“ кривава революція проголошується неминучою, уже в період Інтернаціоналу Маркс уважав ситему демократичного панування за достатню для того, щоб зробити можливим для пролетаріату завоювання політичної влади без засобів насильства“ („Марксова теорія держави у світлі Кунова“, ст. 51—53)

Чим „підпирає“ Кавтський своє твердження про цю нібито корінну перемену поглядів Маркса й Енгельса на революцію, на її ставлення до буржуазної державної машини. Він використовує зфальсифіковану Бернштайном передмову, що її Енгельс написав 1895 р. до книжки Маркса „Клясова боротьба у Франції“. В цій передмові Енгельс, перш за все, говорить про зміну умов форм клясової боротьби пролетаріату. Він пише: „Вульгарна демократія (після поразки 1849 р.— М. У.) чекала з дня на день нового вибуху; ми вже восени 1850 р. заявили, що принаймні *перший* розділ революційного періоду скінчився і що до вибуху нової світової економічної кризи нічого не випадає чекати. За те нас і засудили до відлучення як зрадників революції, ті самі люди, що майже всі без винятку пішли на мирову з Бісмарком, оскільки Бісмарк уважає, що вони цього варті“.

Енгельс продовжує: „Але історія показала, що й ми не мали сушности; вона виявила, що наш тодішній погляд був ілюзією. Вона пішла ще далі: вона не тільки не розвіяла (нашу тодішню помилку, але й цілком змінила умови, що в них доводиться боротися пролетаріатові. Спосіб боротьби 1848 р. тепер застарів з усіх поглядів, і цей пункт заслуговує на те, щоб при цій нагоді дослідити його докладніше“ (ст. 6).

Чи можна з цього зробити висновок, нібито із зміною цих умов насильна революція стала раз назавжди непотрібною і необов'язковою, що для неї відтепер уже накреслений інший шлях — мирний, еволюційний і поступовий? Ніде цього Енгельс не каже.

Ураховуючи досвід революції 1848 року, причини її поразки, зміну внутрішніх обставин і міжнароднього оточення, Енгельс висловлюється за доповнення старих метод боротьби новими. Коли капіталізм „мав ще велику здатність до розвитку“, а робітнича кляса була недостатньо організована й свідома, коли не було єдиної монолітної партії, яка стала б на чолі цієї боротьби — чи міг за таких умов пролетаріат 1848 року домогтися свого визволення, не ураховуючи всіх конкретних особливостей епохи? Ясно, що ні. Про це і каже Енгельс у своїй передмові до „Клясової боротьби у Франції“.

Де же тут засудження старої тактики насильного захоплення влади. Тут мова йде лиш про певний період, про непридатність старої тактики 1848 р. для того часу. Коли б ми хоч на хвилину припустили, за Кавтським, що Маркс і Енгельс дійсно після 1848 р. переглянули свої погляди на „насильну революцію“, то як тоді пояснити те, що Маркс не засудив цю тактику, коли писав про Паризьку комууну. Навпаки, Маркс, який один із перших привітав паризьких комунарів, уважав, що тактика зламання

буржуазної державної машини і збройного придушення експлуататорів є єдино вірною.

Вивчаючи досвід Паризької комуни, Маркс прийшов до того висновку, що „робітничя кляса не може просто оволодіти готовою машиною і пустити її в рух для своєї власної мети“, що вона для цього повинна її розбити і створити свою власну державу. Ту саму думку Маркс розвинув у своїй роботі „Громадянська війна у Франції“, її розвиває у своєму листі до Кугельмана від 12 квітня 1871 року.

„Коли ти,—пише Маркс до Кугельмана,—подивишся останній розділ „18 брюмера“, то побачиш, що за дальшу спробу французької революції я оголошую не передачу з одних рук до інших бюрократичної (військової) машини, як це було дотепер, а *зламання її*. І дійсно це є передумова справжньої народньої революції“.

Енгельс у передмові до роботи Маркса „Громадянська війна у Франції“, написаній 18 березня 1891 р.; каже те саме, що Маркс писав зараз же після поразки Паризької комуни 1871 року.

„Комуна,—пише Енгельс,—уже з самого початку мусіла визнати, що робітничя кляса, здобувши владу, не може поступати, користуючись старим державним апаратом; що робітничя кляса, щоб не утратити свою допомогу здобуту владу, повинна, поперше, усунути весь старий механізм пригнічення, який доти використовувалось проти неї самої, а подруге, забезпечити себе від своїх власних уповноважених та службовців, оголосивши, що їх можна геть усіх і завжди відставити“ (ст. 18).

Складаючи підсумки того, як революція крок за кроком підводить пролетаріят до знищення буржуазної держави, Маркс писав: „...Революція проводить свою справу ґрунтовно... Своєю справою вона здійснює методично. До 2 грудня 1850 р. вона закінчила першу половину своїх підготовчих робіт, тепер дороблює другу. Спочатку вона утворила парламентську владу в цілком закінченій формі, щоб потім скинути її. Тепер, коли це досягнуто, вона завершує, виконавчу владу, дає їй її найчистіший вираз, ізолює її, протиставить її собі, як єдину перешкоду, щоб сконцентрувати потім усі свої сили для її *зруйнування* (курсив мій.—М. У.), і коли вона закінчить цю другу половину роботи, тоді то Європі доведеться схопитися з місця й погукнути: „Добре рещ, старий кроте“ („18 брюмера“, ст. 94).

Далі Маркс каже, що перша французька революція, Наполеон, легитимна і липнева монархія, нарешті, парламентська республіка у своїй боротьбі проти революції мусіли „зміцнити засоби і централізацію урядової влади репресивними заходами. *Всі перевороти*, каже далі про попередні революції Маркс,—*вдосконалювали цю машину, замість її зламати*“ (курсив мій.—М. У.) („18 брюмера“, ст. 97).

Після наступу реакції, після поразки Паризької комуни „наші вороги,—каже Енгельс,—були певні, що, разом з поразкою Комуни, поховали боротьбу пролетаріату“. Вони помилились, бо якраз від часу Комуни і франко-пруської війни починається промислове піднесення, а разом з ним сильніше зростання робітничої кляси. Але, не зважаючи на це, осередок робітничого руху переноситься з Франції до Німеччини. Цей період для робітничого руху Німеччини характеризувався бурхливим ростом робітничої кляси на базі могутнього піднесення німецької промисловости, що почала розквітати за рахунок мільярдів, одержаних як контрибуція від Франції. Цей період характеризується зростанням партії та її перемог на виборах. В умовах реакції це був величезний плюс для робітничого руху. „Коли б загальне виборче право,—каже Енгельс,—не дало нам нічого більшого, крім підрахування наших сил, і то воно принесло б нам за таких умов величезну користь“, алеж тоді загальне виборче право в Німеччині давало значно більше: широкий вплив на маси, доступ до трибуни, більшу можливість пропаганди і агітації. Все це, на думку Енгельса,

не могло не викликати до життя зовсім новий спосіб боротьби пролетаріату, і цей новий спосіб швидко поширився. „Виявилось, що державні установи, в яких організована буває влада буржуазії, можуть дати ще інші засоби, що за допомогою їх робітнича класа може боротися проти самих цих установ. Робітництво почало брати участь у виборах до ландтагів окремих держав, до муніципальних рад, до промислових судів, сперечалося з буржуазією за кожне місце, і таким чином сталося те, що буржуазія та уряд почали боятися законних акцій робітничої партії далеко більше, ніж незаконних наслідків виборів, багато більше, ніж наслідків повстань“ (Енгельс, „Передне слово до „Клясової боротьби у Франції“, ст. 12-13).

В той період партія повинна була використати всі сприятливі можливості, в тому числі виборче право і парламентську боротьбу, для поширення свого впливу на робітничі маси.

Алеж ні виборче право, ні парламент для Маркса й Енгельса не був самоціллю. Вони вважали їх лиш за допоміжний засіб у великій боротьбі соціал-демократії за повалення буржуазії.

„Загальне виборче право,— каже Маркс,— (у Франції 1848—51 рр.) виконало свою місію; маса народу пройшла його освітню школу. В революційну епоху вона служить такою школою, не більше“.

Так ставив питання Маркс. Загальне виборче право є школою для робітничої класи, школою політичного виховання, школою підготовки до революції, до захоплення влади. „Та коли на порядок дня стає революція, воно завжди стоїть перед дилемою бути „усуненим або революцією, або реакцією“. Те саме Маркс каже і про буржуазну республіку та буржуазний парламент.

„Своєрідний характер (французької соціал-демократії того часу.— М. У.) визначається тим, що вона вимагала демократично-республіканських установ не для того, щоб за допомогою їх знищити обидві протилежності— капітал і найману працю, а для того, щоб зм'якшити суперечності між ними і перетворити їх на гармонію. І які б заходи не пропонувано, щоб досягти цієї мети, як би не прикрашували останню більш чи менш революційними увявленнями, зміст завжди лишається той самий. Зміст цей полягає в перетворенні суспільства демократичним шляхом, але в перетворенні у межах дрібної буржуазности“ („18 брюмера“).

Такі є справжні погляди Маркса й Енгельса на демократичну республіку, на парламент, на виборче право, на легальну боротьбу. Всі ці засоби й форми боротьби завжди повинні бути підпорядковані головному питанню— питанню революції, питанню встановлення диктатури пролетаріату. Цілковитою фальсифікацією поглядів Маркса-Енгельса є твердження Кавтського, що у Маркса й Енгельса було два різних пляни революції: один до 1848 р. і другий після нього. Як для першого періоду (до 1848 року), так і для другого (після 1848 року) в основі учення Маркса й Енгельса залишається революційна стратегія і тактика, стратегія і тактика насильної революції, повалення буржуазної влади через збройне повстання, яке є невідмінною умовою завоювання політичної влади пролетаріатом, доконечним шляхом завоювання пролетарської диктатури.

Маркс і Енгельс усе своє життя присвятили пролетарській революції. Вони розвивали і обстоювали той погляд, що без насильної революції пролетаріат не зможе прийти до влади, що пролетаріат силою історично-посталих умов не може оволодіти готовою буржуазною машиною, а повинен її зламати, щоб вирвати з рук буржуазії політичну владу, створити власну державну машину і тим озброїти пролетаріат у його боротьбі з буржуазією за соціалізм.

Історична заслуга Маркса й Енгельса є в тому, що вони перші вказали справжній шлях, що ним ідучи, пролетаріат може визволити себе, а разом і всю масу трудящих з ярма капіталізму. В цьому основна суть

Марксової теорії держави й диктатури пролетаріату, що її зфальсифікував Кавтський і йому подібні. Особливо ретельно соціал-фашисти на чолі з Кавтським роблять це, тепер, коли питання про пролетарську революцію, про знищення буржуазної державності стало на порямок дня в капіталістичних країнах, а всесвітня криза і революційна ситуація підводить пролетаріат до влади через збройне повстання і через пролетарську революцію.

IV

Того, що Маркс і Енгельс були за збройне повстання до 1848—51 рр., Кавтський не заперечує. Але після 1848 року Маркс і Енгельс, на думку Кавтського, дотримувалися протилежного погляду. Кавтський посилається знов таки на зфальсифіковану Бернштайном передмову до „Клясової боротьби у Франції“, де Енгельс поставив питання про зміну тактики збройного повстання. Енгельс писав: „Справа в тому, що і в галузі повстань умови боротьби значно змінилися. Повстання старого типу—вулична боротьба з барикадами, що до 1848 р. скрізь вирішувала кінець-кінцем справу, значно застаріла“ (ст. 18).

І далі Енгельс показує, чому саме ця зміна сталася, які нові форми боротьби виникли з нових умов і які з них застаріли. Але він ніде жодним словом не заперечує принципово ні барикад, ні збройного повстання. Енгельс лише застерігає пролетаріат проти передчасного повстання, проти того, щоб пролетаріат не піддавався на провокацію буржуазії.

„Ці панове цілком марно витрачають свої просьби та виклики. Ми не такі дурні. З таким самим успіхом могли б вони вимагати від свого ворога у наступній війні, щоб він вишикував своє військо в лінію, як це було за часів старого Фріца, або колонами з цілих дивізій, як у дні Ваграма і при Ватерльо“ (там же; ст. 16).

„Змінилися умови війни між народами, та не менше змінилися вони і для клясової боротьби. Минули часи несподіваних нападів, революцій, що їх робили невеличкі свідомі меншості, стоявши на чолі несвідомих мас. Там де йдеться про цілковите перетворення суспільної організації, там самі маси мусять брати участь у цьому перетворенні, самі повинні розуміти, про що йдеться і за що вони повинні виступати. Цього навчила нас історія останнього 50-ліття. Але щоб маси розуміли, що треба робити, для цього потрібна довга уперта праця, і саме цю працю ми тепер провадимо—з таким успіхом, що вороги вдаються у розпач. І в романських країнах починають шораз краще розуміти, що стару тактику треба переглянути.

Скрізь невідготовлені виступи відійшли на задній план (крім тих випадків, коли уряди відверто викликали б їх). (Тут слова, взяті курсивом, Бернштайн викреслив, а слова в дужках закреслив сам Енгельс—М. У. ст. 17).

Ураховуючи революційний досвід революції на європейському континенті, Енгельс накреслює стратегію й тактику революційного збройного повстання вже на багатшому формою і змістом матеріалі. Він говорить проти повстання, як цілу науку, і вказує на те, що „повстання є умілість“.

Особливо яскраво подав це Енгельс у книжці „Революція і контрреволюція в Німеччині“. „Тепер,—пише Енгельс,—повстання є така сама умілість, як війна або інші вмілості, і підлягає певним правилам, що їх недодержання веде до загибелі ту партію, що їх ігнорувала. Ці правила, які логічно випливають із суті партії та обставин, із якими в такому випадку доводиться мати справу, такі ясні і прости, що навіть короткий досвід 1848 р. досить добре ознайомив з ними німців. Поперше, ніколи не слід братися до повстання, якщо немає рішучості йти на всі його наслідки¹. Повстання—це завдання з багатьма невідомими величинами і

¹ З приводу цього першого правила Плеханов напередодні грудневого повстання 1905 року, в статті „Наше положення“ писав, критикуючи тов. Луначарського, що робить доповідь про збройне повстання на III з'їзді партії:

значення їх може мінятися щодня. Бойові сили, що проти них доводиться боротися, мають на своєму боці всю перевагу організації, дисципліни й традиційного авторитету; коли немає змоги протипоставити їм велику силу, то вони поб'ють і знищать повстанців.

Подруге, скоро повстання почалося, треба діяти як найрішучіше й перейти в наступ. Оборонна позиція — смерть для всякого збройного повстання: воно програє раніше, ніж помірялися силами з ворогом. Треба застукати ворога, поки його сили ще не з'єднані; треба дбати щодня про нові, хоч би й дрібні успіхи; треба підтримувати моральну перевагу, що її дало перше успішне повстання, і перетягти на свій бік ті нерішучі елементи, які завжди йдуть за дужчим і завжди пристають до певнішої сторони. Треба примусити ворога відступати, покищо він не встиг зібрати проти тебе всі свої сили. Коротко, як сказав Дантон, найбільший з відомих досі майстрів революційної тактики, „de l'audace, de l'audace, eucore de l'audace (відвага, відвага і ще раз відвага“).

Підводячи під сумку цілого періоду революції в Німеччині, сувого критикуючи роботу франкфуртських національних зборів, Енгельс каже: „Огже, що повинні були зробити франкфуртські національні збори, щоб уникнути тієї певної загибелі, яка їм загрожувала. Насамперед, вони мусли ясно зрозуміти ситуацію і переконатися, що вони вже не мають іншого вибору, як тільки або безумовно піддатися урядові, або рішуче й без вагань виступити за справу збройного повстання. Подруге, вони мусли одверто визнати всі повстання, що вже вибухли скрізь, закликати народ до зброї для оборони народнього представництва і оголосити поза законом усіх володарів, міністрів тощо, які відважаться чинити опір суверенному народові, заступленому його представниками. Потрете, вони мусли, нарешті, негайно звільнити правителя німецької імперії і організувати енергійну, діяльну, рішучу виконавчу владу, покликати до Франкфурту, безпосередньо для своєї оборони, повстанське військо, даючи тим законну підставу для ширення повстання, об'єднати в єдину, суцільну організацію всі бойові сили, що були до його послуг — коротко, швидко й без вагань використати всі засоби, що до того надавалися, щоб змінити своє становище і ослабити становище своїх ворогів“ („Революція і конгресова революція в Німеччині“, ст. 112 - 113).

Марксизм учить, що із зміною умов треба відповідно змінювати й тактику збройного повстання, треба до нього ґрунтовніше готуватися, не гратись у повстання і не жартувати з такою серйозною справою. А Кавт-

„Я вважаю за свій обов'язок лише вказати на те, що п. Воїнов неправильно цитує „свого“ великого вчителя К. Маркса, світогляд якого він, між іншим, заперечує в одній із найважливіших його частин (гарний ученик!). У Маркса перше правило науки повстання, звучить в першому творі так: „Firstly never play with insurrection unless you are fully prepared to face the consequences of your play“. Це значить: „поперше ніколи не грайте з повстанням, перш ніж ви не підготувалися до того, щоб дати раду всім наслідкам вашої гри“. В російському перекладі Є. М. Алексеевої це все виходить майже літерально так: „Во - первых не затевайте восстания, пока вы не подготовились вполне справиться с последствиями вашей затеи“. Але у п. Воїнова вийшло, як ми бачимо, зовсім інакше. У Маркса мова йде про об'єктивну готовність до повстання, в перекладі ж п. Воїнова мовиться лише про суб'єктивну готовність йти до кінця“ (Плеханов. Твори т. XIII, ст. 356).

Плеханов тут використовує боротьбу з богдановщиною, з емпіріокритицизмом Луначарського для своєї „позафракційної“ мети. Насправді ж Плеханов фальсифікує марксизм, обриваючи цитату на першому правилі і кажучи, що „наступне для нас не важне“.

Якраз наступне говорить про об'єктивну готовність, що перш за все полягає в готовності сил. Ленін, кажучи про ці правила в своїх „Порадах стороннього“, пише, викладаючи науку марксизму про повстання — „1) Ніколи не грайте з повстанням, а починаючи його знати твердо, що треба йти до кінця. 2) Конче потрібно зібрати велику перевагу сил в рішучому місці, у вирішальний момент, бо інакше ворог, що має кращу підготовку та організацію, знищить повстанців“ і далі Ленін перераховує 3) потребу діяти наступально з найбільшою рішучістю; 4) захопити ворога зненацька; 5) щоденно добуватися хоч незначних успіхів, щоб затримати „моральну перевагу“, тобто Ленін тут вказує на єдність суб'єктивних і об'єктивних моментів, яка вдрізняє марксизм - ленизм і від об'єктивізму Плеханова і від суб'єктивізму Богданова.

ський з цього робить фалшивий висновок, ніби тактика збройного повстання раз назавжди застаріла.

Ревізіоністи фальсифікують передмову Енгельса до „Клясової боротьби у Франції“, перекручують на свій лад це найголовніше в марксизмі питання... Едуард Бернштайн у своїх „Передумовах соціалізму“ оголосив цю передмову, що її він фальсифікував, за політичний заповіт Енгельса, вказуючи на те, ніби Енгельс у цій передмові в'дрікся в'д свого революційного минулого, а своїм учням наказав провадити мирну тактику. З цієї передмови Бернштайн викидає найреволюційніші місця, що їх ми в наступній цитаті виділяємо:

„Огже навіть у клясичних часах вуличної боротьби барикада впливала більше морально, ніж матеріально. Вона була засобом, щоб захищати стійкість війська. Коли його додержувано, поки він досягав цієї мети — перемога була в руках, а коли не додержувано, боротьба кінчалася поразкою. *В цьому саме й лежить той істотний пункт, що на нього треба звернути особливу увагу, навіть коли досліджуватимем шанси всякої можливості в майбутньому вуличної боротьби*“.

Енгельс просто і ясно вказує, що тактика вуличної барикадної війни залишається і на майбутнє. А Бернштайн викидає цілий параграф з передмови Енгельса, де сказано:

„*Чи означає це, що в майбутньому вулична боротьба не матиме вже жодного значення? Зовсім ні. Це тільки означає, що умови після 1848 р. стали несприятливіші для цивільних інсургентів (повстанців) і сприятливіші для війська. Отже, жодна майбутня вулична боротьба може перемагати тільки в тому разі, коли цей минус ситуації буде компенсований іншими моментами. Вона відбуватиметься не так часто в першій фазі соціальної революції, як у дальшому її ході, і провадити її треба буде численними силами. Але ці сили дадуть перевагу, як і на протязі всієї Великої французької революції, або 4 вересня та 31 жовтня в Парижі, одвертому виступові перед пасивною барикадною тактикою*“ („Архив Маркса и Енгельса“, кн. 1, ст. 259).

Енгельс указує на недостатність пасивної барикадної боротьби і рекомендує пролетаріатові активну тактику, а Бернштайн та його друзі з незвичайною спритністю видають Енгельса за „мирного побірника законностей...“

Енгельс з приводу цієї фальсифікації пише в листі від 3-го квітня 1895 р. до Ляфарга: „Ікс утяв мені ловку штуку. З мого вступу до статей Маркса про Францію 1848 — 50 рр. він узяв усе, що могло послужити йому для оборони, за всяку ціну, мирної і протинасильної тактики, які він від певного часу воліє проповідувати, особливо нині, коли в Берліні підготовляються виняткові закони. Я же рекомендую цю тактику для сучасної Німеччини та й то з суттєвими застереженнями. У Франції, Бельгії, Італії, Австрії цю тактику не можна провадити в її цілому, а в Німеччині вона може стаги неприйнятною завтра“ („Архив Маркса и Энгельса“, ст. 257)

А коли зфальсифікована Бернштайном передмова з'явилась у газеті „Форвертс“, Енгельс писав до Кавтського: „На велике диво мені, я знаходжу сьогодні у „Форвертсі“ витяг з мого вступу, надрукований без мого відому і таким чином скомпонований, що я обертаюся в мирного прихильника законности quand même. Тим більше хотів би я, щоб увесь вступ цілком з'явився в „Нойе Цайт“, і це ганебне враження стерлося. Я дуже радий, певно висловлю свою думку про це Лібкнехтові, а також і тим, які, хто б вони не були, дали привід перекрутити мою думку“.

З марксизму Бернштайн викинув головне — його революційне вчення про диктатуру пролетаріату. Редакція передмови Енгельса в такому вигляді, як її подає Бернштайн у „Vorwärts“, затирає революційну суть книжки Маркса, що до неї ця передмова написана. У книзі „Клясова боротьба у Франції“ Маркс уперше дає формулювання революційної диктатури пролетаріату.

Боротьба ревізйонізму з марксизмом, як ми бачимо з листування Маркса-Енгельса, розпочалася ще за життя Маркса й Енгельса. З властивою їм прозорлівістю вони почували ту небезпеку, що загрожувала їх ученню про диктатуру пролетаріату й збройне повстання, коли марксизм узялися „розробляти“ Кавтські, Гільфердінгі, Кунови тощо.

Немає нічого спільного між тим, що писав Маркс і Енгельс, що потім розвинули Ленін і Сталін у питанні збройного повстання, і тим, що зараз пишуть теоретики соціал-фашизму. Для них це питання не існує; вони викреслюють з передмови Енгельса найреволюційніші місця про збройне повстання. Тим часом Маркс і Енгельс розглядали це питання, як доконечну передумову перемоги пролетарської революції.

V

„Перше, що встановлено, — каже Ленін, — цілком і точно всією теорією розвитку, всією наукою, що забували утопісти, що забувають сучасні опортуністи, які бояться соціалістичної революції, це — та обставина, що історично безперечно повинна бути особлива стадія або особливий етап переходу від капіталізму до комунізму“.

Це нове теоретичне передбачення в історичній науці, виведене з досвіду революційного руху ХІХ ст., належить Марксові й Енгельсові. Маркс („До критики Готської програми“) писав: „Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційного обернення одного в друге“ (ст. 40).

Як відомо, такого перехідного періоду не знали інші соціально-економічні формації. Це стає зрозумілим лиш при вивченні тих особливих історичних законів, що за ними відбувається процес народження, розвитку й умирання суспільних формацій. Капіталізм, як суспільно-економічна формація, в протилежність до соціалізму, у своїх основних економічних формах склався і виріс в лоні фєвдалізму.

Це стало можливим завдяки тому, що фєвдалізм, як і капіталізм, не зважаючи на різницю між ними, належать до одного типу формацій, як формації, що заснована на приватній власності на засоби виробництва і експлуатації, хоч форми цієї експлуатації — відмінні. Тому фєвдалізм у своїй економічній основі дав можливість визрівати новим економічним організаціям капіталізму. Роля буржуазії за таких умов стихійного росту капіталізму з лона фєвдального суспільства зводилась лиш до того, щоб „змести“, відкинути й розбити всі пута фєвдального суспільства, що гальмували зріст капіталізму.

В цьому полягало основне й головне, за Марксом і Енгельсом, завдання буржуазної революції. Тому для буржуазії з приходом її до влади не завжди є потреба нищити стару державну машину; вона може залишити її, використовуючи у своїх власних інтересах. Так було в Німеччині, Англії та ін. країнах європейського континенту за часів буржуазних революцій.

Зовсім інакше стоїть справа з розвитком соціалістичної формації. Як каже тов. Сталін, готові соціалістичні форми за капіталізму відсутні, або майже відсутні. Капіталізм, як це показали Маркс і Енгельс, створює лиш доконечні передумови нового суспільства, але не саме нове суспільство. Доконечною передумовою для нього є пролетарська революція і обов'язковий перехід політичної влади до рук робітничої класи.

Доперва від цього часу починають складатися соціалістичні форми господарювання. Коли при переході від фєвдалізму до капіталізму не було ніякої потреби в особливому переходовому періоді, то при переході від капіталізму до комунізму цей переходовий період диктується з історичною неминучістю суспільного розвитку. Довгість цього періоду залежить від конкретних умов тієї чи іншої країни. „Чим більше відстала країна, якій довелося в наслідок зигзагів історії почати соціальну рево-

люцію, тим трудніший для неї перехід від старих капіталістичних відносин до соціалістичних. Тут до завдань руйнування додаються нові, нечуваної трудности завдання організації“ (Ленін, „Про війну і мир“).

Економіка цього періоду не може бути одноманітною, поки перехід влади до рук робітничої класи не доконав цілковитої перебудови економіки на нових, соціалістичних засадах. Дрібну приватну власність не можна знищити одним ударом молота пролетарської революції. Ленін і Сталін, розвиваючи вчення Маркса-Енгельса про перехідний період, показали в конкретній дійсності взаємовідносини п'яти укладів економіки СРСР.

За перехідного періоду між капіталізмом і комунізмом не можуть залишатися класи, а значить і класова боротьба; щоб знищити класи, а значить побудувати соціалістичне суспільство, треба переробити економіку дрібновласницького укладу. Треба створити єдину економічну базу, або краще сказати, побудувати фундамент соціалістичної економіки, перевести повну соціалістичну реконструкцію всього народного господарства, знищити капіталістичні елементи, зліквідувати класи і класові різниці, зліквідувати відміни між містом і селом, розумовою і фізичною працею.

Алеж усього цього не можна зробити без наявності в руках пролетаріату влади, яка є диктатура пролетаріату. Констатуючи, що між капіталізмом і комунізмом лежить період революційного обернення одного в друге, Маркс продовжує: „Цьому періодові відповідає також політичний перехідний період, що його держава не може бути нічим іншим, як революційною диктатурою пролетаріату“ („Критика Готської програми“, ст. 40).

Однак, ця наука Маркса не для всіх ясна й довідна. Наприклад, Кавтський як ватажок соціал-фашизму, дотримується в цьому питанні зовсім протилежної думки. Він пише: „Між епохами чисто буржуазної і чисто пролетарської керованої демократичної держави лежить період перетворення одного в друге. Йому відповідає і політичний перехідний період, коли уряд, як загальне правило, матиме форму коаліційного уряду“ („Пролетарська революція і її програма в 1922 р.“, ст. 196).

„Демократія, — пише так само Гільфердінг, — залишається політичною формою також у перехідний час, коли пролетаріат пануватиме в державі, а соціальний зміст, суспільні відносини змінюватимуться в дусі соціалізму за допомогою демократичної влади“ („Капіталізм, соціалізм і соціал-демократія“, ст. 137). За Гільфердінгом, перехідний період це є „демократія, коаліційне міністерство“.

Але є ще й друга відміна опортунізму — це анархізм. Анархісти вважали політичну боротьбу пролетаріату за шкідливу, заперечували потребу певних умов використання буржуазної держави, а також заперечували потребу створити нову пролетарську державу, яка повинна стати могутнім чинником, могутньою зброєю пролетарської революції в справі побудови соціалізму.

Маркс і Енгельс скерували свій огонь проти цієї головної небезпеки на тодішньому етапі розвитку класової боротьби і розвитку марксизму. Особливо Маркс боровся проти партікуляризму і федералізму анархістів (див. „Громадянська війна у Франції“).

Ленін з цього приводу каже таке: „Маркс сходиться з Прудоном у тому, що вони обидва стоять за „розбиття“ сучасної державної машини. Цієї подібності марксизму з анархізмом (і з Прудоном, і з Бакуніном) опортуністи, кавтськіянци не хочуть бачити, бо вони відступили від марксизму в цьому пункті“ („Держава й революція“, т. XXI, ст. 371).

Указуючи на різницю між поглядами марксистів і анархістів, Ленін продовжує: „Маркс розходиться і з Прудоном, і з Бакуніном якраз у питанні про федералізм (не кажучи вже про диктатуру пролетаріату). З дрібнобуржуазних поглядів анархізму федералізм постає принципіально.

Маркс — централіст. І в наведених його міркуваннях нема ніякого відступу від централізму. Тільки люди, повні міщанської „забобонної віри“ в державу можуть уважати знищення буржуазної машини за знищення централізму“ (там же).

Марксист-ленініці визнають потребу в державі пролетаріату для перехідної доби між капіталізмом і комунізмом: анархісти ж принципово заперечують історичну доконечність пролетарської диктатури. „Пролетаріатові, — вказує Ленін, — потрібна державна влада централізована, потрібна організація сили, організація насильства і для придушення опору експлуататорів і для керування величезною масою населення (селянством, дрібнобуржуазією, півпролетаріатом) у справі налагоджування соціалістичного господарства“ („Держава й революція“).

VI

На питання про те, чим замінити розбиту буржуазну державну машину, Маркс і Енгельс в 1847 р.; у „Комуністичному маніфесті“, дали відповідь, яка вказувала завдання („організація пролетаріату в панівну клясу“), але ще не засоби його вирішення. Організація пролетаріату в панівну клясу є не що інше, як диктатура пролетаріату. Ця ідея диктатури конкретизується й розвивається в дальшому ході наукової творчості і революційної діяльності Маркса-Енгельса на конкретному матеріалі їх доби, революції 1848—51 рр. і Паризької комуни. У книзі „Клясова боротьба у Франції“ ми знаходимо конкретні формулювання проблеми революційної диктатури пролетаріату. Підсумовуючи досвід періоду 1848—50 рр., Маркс вияснює корінну різницю між доктринерським і утопічним дрібнобуржуазним соціалізмом та революційним соціалізмом, комунізмом. Він пише: „В той час, як таким способом *утопія, доктринерський соціалізм* підпорядковує весь рух одному з його моментів, ставить на місце колективної, суспільної продукції, мізкову діяльність окремих педантів, а головне, усуває в своїй фантазії революційну боротьбу кляс з її неминучостями з допомогою маленьких фіглів або великих сентиментальностей; в той час, як цей доктринерський соціалізм по суті лиш ідеалізує теперішнє суспільство, дає з нього образ без тіней і хоче здійснити свій ідеал всупереч дійсності цього суспільства; в той час, як цей соціалізм переходить від пролетаріату до дрібної буржуазії; в той час, як боротьба різних соціалістичних ватажків між собою виявляє, що кожна з так званих систем є претенсійне додержування одного з перехідних станів соціального перевероту супроти інших, — *пролетаріат* щораз більше гуртується навколо *революційного соціалізму* навколо *комунізму*, що для нього сама буржуазія вчнайшла імя Блянки. Цей соціалізм є *проголошення перманентної революції, клясова диктатура революції, клясова диктатура пролетаріату*, як доконечна перехідна точка до *знищення клясових різниць взагалі*, до знесення всіх продукційних відносин, що на них ґрунтуються ці різниці, до знесення всіх суспільних відносин, що відповідають цим продукційним відносинам, до перевероту всіх ідей, що з усіх цих суспільних відносин випливають“ („Клясова боротьба у Франції“, ст. 94—95, вид. „Пролетар“ за 1932 р.).

Доктринерському дрібнобуржуазному і буржуазному передмарксистському соціалізові з ученням про клясовий мир та ідеалізацію капіталістичного ладу Маркс протиставить пролетарську теорію диктатури пролетаріату.

Маркс указує на її історичну доконечність і зазначає, що лиш з допомогою диктатури пролетаріату упадуть кляси і клясові протилежності; тільки вона знищить причини, що їх породжують, кляси знищить експлуатацію і клясові відміни між людьми. Він знов і знов підкреслює, що диктатура пролетаріату є перехідний ступінь між капіталізмом і комунізмом, ступінь до нового суспільства.

Робота Маркса „Клясова боротьба у Франції“ є підсумок цілого революційного етапу, багатого революційним змістом, коли яскравіше виступило розмежування клясових сил, коли пролетаріат самостійніше формулює цілі й завдання своєї боротьби, виступаючи на історичний кінець суспільного руху в революціях. У цій боротьбі пролетаріат практично склався в „клясу для себе“. З розвитком робітничого визвольного руху Маркс не раз повертається до цього питання, і на кожному великому етапі революційної боротьби конкретизує й розвиває ідею диктатури пролетаріату.

В Паризькій комуні 1871 р. Маркс і Енгельс бачили практичне здійснення свого вчення про диктатуру пролетаріату. З цього приводу варто нагадати слова Енгельса в його передмові до „Громадянської війни“, де Маркс підсумовує другий, вищий етап революційного руху, а саме—досвід Паризької комуні.

Соціал-демократичного¹ філістера,— пише Енгельс,—оце знов обіймає страх перед словами „диктатура пролетаріату“. Отже, панове, хочете знати, як виглядає ця диктатура. Подивіться на Паризьку комуну; то була диктатура пролетаріату“.

В дальшій аналізі революційних подій, зокрема багатого досвіду Паризької комуні, Маркс-Енгельс не тільки знайшли ствердження свого геніяльного вчення про диктатуру пролетаріату, алеж і вказали про зарілок нової форми, нової влади пролетаріату, що її вони вбачали у самій комуні.

І дійсно, яку силу прозорливості, яку геніяльність треба було мати, щоб крізь хаос подій, крізь боротьбу між самими комунарками (блянкістами і прудоністами), не зважаючи на коротке існування комуні і на її поразку, оцінити комуну не тільки як велику історичну подію, але як нову форму влади пролетаріату.

У Маркса нема й краплинки утопізму, бо він не вигадував, не фантазував про „нове суспільство“. Він визначає, як природно-історичний процес, народження нового суспільства із старого і перехідні форми між ними. Він бере фактичний досвід масового пролетарського руху і набирає з нього практичні вказівки. Він „учиться“ від комуні, як і усі великі революційні мислителі; він не боїться вчитися з досвіду великих рухів гнобленої кляси, ніколи не ставлячись до них з педантським „мораліями“ (на зразок плеханівської: „не треба було братися за зброю“ або черетелівської „кляса повинна самообмежуватись“). (Чит. про це Ленін, ст. 368, т. XXI).

В той час, коли „увесь буржуазний світ облив помиями героїчних робітників Парижу, Маркс виступив від імені І інтернаціоналу в оборону комунарів і показав, як з потреб практичної боротьби робітників зростали нові форми організації пролетаріату, як складалися нові державні форми“.

Маркс дає і детальнішу характеристику цієї нової влади. „Комуна створилася з міських радників, обраних загальним голосуванням у паризьких районах. Члени комуні були відповідальні. Їх можна було всякий час відставити. Більшість їх становили, звичайно, робітники, або відомі представники робітничої кляси. Комуна мала бути не парламентським, а діловим органом, що об'єднував і виконавчу, і законодавчу владу. Поліцію, що досі була знаряддям уряду, зразу позбавлено всіх її політичних функцій і обернено на відповідальне знаряддя комуні, що його всякий час можна було відставити. Те саме зробили з урядовцями всіх інших урядництв. Усі громадські посади, починаючи з членів комуні і аж до низу оплачуваної платнею, рівною заробітній платі робітника.“

Службові привілеї і кошти на представництво для високих урядов-

¹ До речі с. л. редакція цієї Енгельсової передмови слово „соціал-демократичного“ замінила на „німецького“.

ців зникли разом з ними самими. Громадські посади перестали бути при-
ватною приналежністю висвященців центрального уряду. До комуни
перейшло не тільки керування містом, але й уся ініціатива, що досі нале-
жала державі“ („Громадянська війна у Франції“, ст. 57).

На місце старої армії організовано нову національну гвардію, що
складалася переважно з робітників. Паризька комуна відокремила церкву
від держави, дала доступ до освіти й науки усім трудящим, суд
зробила своїм судом. Цей лад мусів бути за зразок не тільки для
всіх міст Франції, але й для села. Цей лад Комуни, — каже Маркс, —
„повернув би суспільному організмові всі його сили, які доти пожирала
„державна“, цей паразит, що живиться соками суспільства і заваджає йому
вільно рухатися. Уже самим цим лад Комуни сприяв би відродженню
націй“. Він сприяв би також зміцненню її єдності. Наклепом на Комуно
є те, ніби вона хотіла розпорошити Францію на дрібні держави, як цього
хотіла й вимагала дрібна буржуазія на чолі з федералістами. „Така вже
доля нових історичних форм суспільства, — каже Маркс; — що їх звичайно
помилково вважають за копію із старіших, навіть віджилих форм су-
спільства“. Паризька Комуна нічого не має спільного з дріб'язковим кому-
нальним ладом середньовіччя.

Нові форми влади, що їх створила Паризька комуна, мали світове
значення, як і вона сама. Про це Енгельс каже так: „Прапор Комуни є
прапор світової республіки“. Це — форма влади для всіх країн. Як буде
показано далі, лєнінський етап у розвиткові марксизму ураховує цей до-
свід Паризької комуни, як ураховує досвід наступного революційного руху
(досвід Рад 1905 року). Спираючись на цей досвід, він створює ради як
форму диктатури пролетаріату.

VII

„Для матеріалістичної діалектики, — каже Ленін, — немає нічого раз на-
завжди устаненого, безумовного, святого. На всьому і в усьому вона
бачить знак неминучого падіння, і ніщо не може вистояти перед нею,
крім безуминного процесу виникнення та зникання, без крайнього підняття
від нижчого до вищого“ (Ленін — „К. Маркс“, т. XVIII, ст 10—11).

Ця ідея матеріалістичної діалектики для Маркса й Енгельса є керів-
ною також і при розгляді питання про державу й диктатуру пролета-
ріату. Вони теоретично довели, що держава не є вічна категорія, що
вона підлягає тим самим діалектичним законам, як і все на світі. Вони
дали теорію відмирання держави диктатури пролетаріату.

„Пролетаріат, — з цього приводу каже Енгельс, — захоплює державну
владу і перетворює засоби виробництва насамперед у державну власність.
Але цим він нищить самого себе, як пролетаріат, нищить усякі класові
ріжниці та класові суперечності, а зразом і державу. Суспільству, яке
існувало і існує досі і яке рухалося в класових протилежностях, була
конче потрібна держава, себто організація експлуататорської класи для
підтримування її зовнішніх умов, виробництва — отже, зокрема, для на-
сильного затримання експлуатованої класи у визначувачих даним спосо-
бом виробництва умовах гноблення (рабство, кріпаччина, наймана праця).
Держава була офіційним представником цілого суспільства, його
об'єднанням у видимій корпорації, але вона була такою лиш остільки,
оскільки була державою тієї класи, яка для свого часу репрезентувала
сама ціле суспільство: в давнину це була держава громадян-рабовлас-
ників, за середньовіччя — фєвдалного дворянства, в наш час — буржуазії.
Коли ж держава, нарешті, стає справді представником цілого суспільства,
тоді вона робить сама себе зайвою“.

І Енгельс продовжує: „Відтоді, як не стане жодної суспільної класи,
що її треба було б тримати у гнобленні, відтоді, як разом із класовим

пануванням, разом із спричинюваною теперішньою анархією виробництва боротьбою за індивідуальне існування зникнуть ті сутички й ексцеси, що виникають з цієї боротьби,— відтоді не буде чого гнобити, не буде потреби в окремій силі для гноблення в державі. Перший акт, що в ньому держава виступить, як представник цілого суспільства, опанування засобів виробництва від імени суспільства, буде разом її останній самостійний акт, як держави. Втручання державної влади в громадські відносини ставатиме зайвим в одній ділянці за другою і само собою відіме. Місце урядування над особами заступить розпоряджання речами та керівництво виробничими процесами. Держава не „скасується“, вона *відіме*. Відповідно до цього слід цінувати фразу про „вільну народню державу“, фразу, що мала тимчасове агітаційне виправдання, але кінцево є науково недостатня. Відповідно до цього слід цінувати також вимогу так званих анархістів скасувати державу з сьогодні на завтра“ („Анти-Дюрінг“, ст. 302—303).

Однак, це теоретичне твердження Енгельса (як і багато інших) ревізійні інтерпретують так, ніби Енгельс теорію відмирання застосовував до всякої держави взагалі, в тому числі до держави буржуазної. Що це не так, ми бачимо з самої суті слов Енгельса. Енгельс каже, що пролетаріят, беручи державну владу до своїх рук, „тим самим касує державу, як державу“. У Енгельса,— каже Ленін,— мова йде про знищення пролетарською революцією держави і буржуазії, а слова про відмирання стосуються до залишків пролетарської державности після соціалістичної революції. Буржуазна держава, за Енгельсом, не відмирає, пролетаріят знищує її в революції. Відмирає після цієї революції пролетарська держава або півдержава“ („Держава й революція“).

У ревізійністів виходить, що відмирає не пролетарська держава, а держава буржуазна. Звідси висновок: геть революцію, геть збройне повстання, геть теорію знищення буржуазної держави. Вона відіме сама собою. А парламентаризм, на думку опортуністів, є засобом і формою такого відмирання.

Але вони при цьому забули одну „дрібницю“; вони „забули“, що держава є „спеціальна сила для утиску“... А з цього виходить, що спеціальну силу для утискання пролетаріату буржуазією, мільйонів трудящих жменькою багатіїв повинна заступити спеціальна сила для утискання буржуазії пролетаріатом—диктатура пролетаріату. В цьому власне є „нищення держави, як держави“. В цьому є акт взяття у власність засобів виробництва від імени суспільства. І само собою зрозуміло, що така зміна однієї (буржуазної) „спеціальної сили“ другою (пролетарською) „спеціальною силою“ ніяк уже не може статися порядком „відмирання“ („Держава й революція“).

Але тепер, в добу загальної капіталістичної кризи, в добу пролетарської революції, теоретикам соціал-фашизму навіть ця думка про „відмирання“ буржуазної держави видається надто революційною. Ось чому вони приймають тепер теорію держави, як вічної категорії.

Наприклад, Кунов уважає, що „сучасна імперіалістична держава поширює свої функції далеко за перехідний період від капіталізму до комунізму, що її політичне завдання не тільки не зменшується, а збільшується, разом із зростанням і збільшенням суспільного цілого“, і вона в такому ж вигляді як тепер буде потрібна й для соціалістичного суспільства, оскільки вона „поширює межі свого втручання“ в життя господарських підприємств і „в сферу одиничної особи й сім'ї.“ В зв'язку з цим, на думку Кунова, розвиток держави прийняв інший напрямок, ніж думали Маркс і Енгельс, що „пробували під впливом ліберально-анархічних змагань свого часу“. Кунов продовжує: „Держава (за соціалізму) не стає зайвою. Вона не передає, як думав Енгельс, більшість своїх попередніх функцій суспільству, а, навпаки, бере на себе все більшу кількість соціальних завдань і, завдяки цьому, поширює сферу діяльності свого механізму...

Хоча та держава, яку мав перед своїми очима Маркс, і зникає (як саме, тільки господу-богові відомо.— М. У), але нова фаза розвитку полягатиме в тому, що її місце заступить нова держава вищого типу, що розвинулась на основі нового суспільного порядку, держава соціалістичного господарства і управління“ (Der socialistische Wirtschafts und Verwaltungschafft).

Кунов продовжує тут апологетику буржуазного суспільства. Для нього, як і всякого „порядного“ буржуа, капіталістична держава є вічна категорія. Кунов заперечує те, що держава має свій кінець, що буржуазна держава знищується, а пролетарська держава відмирає. Він фальсифікує Маркса й Енгельса саме в тій частині, де вони говорять про державу не в політичному розумінні цього слова, а „державу“ у другій фазі комунізму, коли вже вона перестане бути політичним знаряддям, оскільки не буде експлуатації людини людиною, клас і класових відмін.

За всім змістом учення Маркса-Енгельса, держава є категорія історична. Ось що з цього приводу писав Енгельс: „Отже, держава існує не од віку. Бували суспільства. Бували суспільства, що давали собі раду без неї, що про державу та державну владу не мали ніякого уявлення... Ми швидкими кроками наближаємось тепер до такого ступеня розвитку виробництва, коли існування... клас не тільки перестає бути доконечністю, але стає справжньою перешкодою виробництву. Кляси зникнуть так само неминуче, як у минулому неминуче виникли. Із зникненням клас неминуче зникає держава. Суспільство, що по-новому організує виробництво на основі вільної і рівної асоціації виробників, переставить усю державну машину туди, де їй тоді належатиметься бути: до музею старовини, поруч прядки та бронзової сокири“.

В свій час, у ювілейній брошурі „Золота свадьба міжнароднього соціалізму“, присвяченій „Комуністичному маніфестові“, Вандервельде писав, що поняття класової боротьби є „спробний камінь демократичного соціалізму (так Вандервельде називає марксівське учення), відмінно від усяких інших теперішніх і минулих форм соціалізму буржуазного й утопійного“, і що це поняття „вперше розвинуте з усіма його наслідками в Маніфесті комуністичної партії“.

Чи можемо ми сказати, що головна заслуга Маркса-Енгельса є саме в цьому? Ні. І ось чому: існування клас і класової боротьби було відоме ще задовго до Маркса. Так, англійський історик Гарритон у своєму творі під назвою „Осеана“ дошукується причин англійської революції XVII ст. у змінах земельних відносин, у зміні перерозподілу земельної власності. Візьмемо другий факт: діяч Французької революції Барнава пояснював причини революції боротьбою клас, що виникає через нерівномірний розподіл майна.

В своїх „Lettres d'un habitant du Cienève“, що вийшли 1802 р., Сен-Сімон пише про відношення між „маючими“ і „немаючими“ класами, і боротьбою цих клас пояснює хід і наслідки Французької революції“.

Ще більше про класи й класову боротьбу писали історики часів Французької реставрації (1830—1850 рр.)—Гізо, Міньє, Тьєрі.

Так, Гізо у своєму памфлеті „Du gouvernement de la France et du ministere actuel“ писав: „Протягом тринадцятьох століть у Франції було два народи: народ—переможець і народ переможений; протягом тринадцятьох століть переможений народ боровся за те, щоб скинути гніт народу-переможця. Наша історія є історія цієї боротьби. На наших очах стався рішучий бій. Цей бій зветься революцією“.

А трохи пізніше, в 1849 р., коли буржуазна революція робить різкий спад, повертає в обійми реакції, той же Гізо пише: „Боротьба різних клас нашого суспільства наповнює нашу історію. Революція 1789 року була найзагальнішим і наймогутнішим її виявленням. Дворянство і третій стан, аристократія і демократія, буржуазія і робітники, власники і проле-

тарі — все це лиш різні форми і різні фази соціальної боротьби, що так довго завдає нам горя... Це — бич, це — ганьба, негідна нашого часу. Внутрішній мир, мир між різними клясами громадян, соціальний мир — ось найважливіша потреба Франції, ось гасло порятунку“ („De la Democratie“ Paris, 1849, ст. 35).

Огюст Тьєрі (історик) освітлює революційний рух в Англії XVII ст., як боротьбу третього стану з аристократією. Він пише: „кожен, чий предки належали до завойовників Англії, покидав свій замок і їхав у королівський табір, де й обіймав посаду, відповідну своєму званню. Городяни пливли у протилежний табір. Тоді можна було сказати, що армії збирались — одна в імені *неробства і влади*, друга — в імені *праці й свободи*. Всі нероби будь-якого походження, всі ті, хто шукав у житті лиш насолоду, що їх досягається без праці, ставали під королівські прапори, боронячи інтереси подібні до їхніх власних інтересів; і навпаки, ті з нащадків колишніх завойовників, що займались тоді промисловістю, прилучились до партії громад“.¹

А ось що пише Плеханов про Мінье: „Його історія Французької революції краще інших його праць показує, як добре він усвідомив історичне значіння клясової боротьби. Він прекрасно розуміє, що боротьба політичних партій під час революції виявляла собою лиш суперечності клясових інтересів“. На доказ цього Плеханов наводить таке місце із роботи Мінье: „Аристократичні кляси мали інтереси протилежні інтересам національної партії. Тому дворянство і вище духівництво, що сиділо з правого боку, ставили постійну опозицію проти цієї партії, за винятком кількох днів загального захоплення“ (там же, ст. 402).

Плеханов, слушно відзначаючи те, що кляси й клясову боротьбу відкрито задовго до Маркса, все таки перебільшує заслуги Тьєрі, Мінье та Гізо, коли він їм, а не Марксові приписує відкриття економічної основи кляс, коли в поглядах французьких істориків періоду реставрації і в поглядах Маркса й Енгельса не бачить істотної якісної різниці. Плеханов пише: „Огюст Тьєрі, Мінье, Гізо та інші історики, які додержують погляду інтересів „середньої кляси“, вбачали у майнових відносинах найголовнішу, найглибшу основу політичного ладу даної країни і навіть поглядів, які в ній домінують. Щодо цього, їхні погляди мало чим відрізняються від поглядів Маркса і Енгельса, і коли Маркс потім писав, що правні відносини і державні форми на пояснюються ні власною своєю природою, ні так званим загальним розвитком людського духу, а ґрунтуються на матеріально-життєвих відносинах, що їх сукупність Гегель зве громадським суспільством, він лиш повторює висновки, що їх зробила значно раніше від нього, під впливом суспільного розвитку і сполученої з ним боротьби кляс, історична наука. *Вся різниця сходила на те, що у попередників Маркса походження майнових відносин та інтересів лишилось цілком нез'ясоване, а у Маркса дуло добре вироzumлене*“ (ст. 423 — 424, т. II вибраних творів).

Що це у Плеханова не випадково, потверджує ще таке місце: „Погляд Маркса й Енгельса на боротьбу кляс, на значення політики в цій боротьбі і на залежність державної влади від панівних кляс тожні з поглядами на це Гізо та його однодумців. Вся різниця в тому, що одні обстоюють інтереси пролетаріату, а другі — інтереси буржуазії. Подекуди „Маніфест“ говорить мовою памфлетів Гізо, або, коли хочете, деякі памфлети Гізо почасти говорять мовою „Маніфеста“. Та в авторів „Маніфеста“ поняття про боротьбу кляс є складовою частиною доладної історичної теорії, тим часом як в історичній теорії Гізо, Тьєрі, Мінье та інших сучасних ідеологів буржуазії ще не все зведено в одно. І це, звичайно, величезна перевага „соціальної філософії Маркса й Енгельса“ (т. II, ст. 418, Вибрані твори).

¹ Див. Плеханов. Вибрані твори, т. II, ст. 401.

Отже, виходить, що різниця між істориками буржуазії і Марксом є різниця лиш в ступені: вони менше, а Маркс більше з'ясував майнові відносини. Плеханов зтирає, що ці буржуазні історики з ніг до голови були ідеалістами і що правно-майнові відносини, якими вони з'ясували розвиток суспільства, стосується до надбудови. Плеханов не підкреслює, що Гізо, Мінье і Тьєрі капіталістичний лад уважали за найкращий. Вони не бачили його протиріч, вони не бачили тих сил, що повинні привести його до загибелі. Власне, вони були апологетами, що оспівували буржуазне суспільство, і ясно, що не в їх інтересах було піднімати завісу над дальшим історичним розвитком класової боротьби.

Ця велика заслуга належить основникам марксизму — Марксові й Енгельсові. Вони на конкретному матеріалі довели, що основою існування клас і класової боротьби є історично даний спосіб виробництва, що інтереси буржуазії і пролетаріату непримиренні, що класова боротьба як і все на світі має свій кінець, що вона з залізною доконечністю веде до революції, до диктатури пролетаріату.

Якже після цього можна говорити про те, що Маркс „лиш повторює своїх попередників“ у цьому питанні? Ленін був іншої думки з цього приводу. Відзначаючи заслуги Маркса, Ленін писав: „Геніяльність Марксова є в тому, що він зумів раніше всіх зробити... і послідовно провести той висновок, що його навчає всесвітня історія. Цей висновок є наука про класи й класову боротьбу“ („Три джерела і три складові частини марксизму“).

* * *

Маркс і Енгельс уперше в історії людства дали наукову картину світу в цілому, уперше викрили справжні мотиви класової боротьби і справжні причини існування клас. Але з цього ніяк не можна робити висновок, як його зробив Вандервельде, що головним у марксизмі є поняття про класи й класову боротьбу.

В цьому питанні Маркс висловив цікаву думку у листі до Вайдемаера. Він писав: „Щодо мене, то мені не належить ні заслуга відкриття класу у сучасному суспільстві, ні заслуга відкриття їх боротьби між собою. Буржуазні історики задолго до мене викладали історичний розвиток цієї боротьби, а буржуазні економісти — економічну анатомію клас. То, що зробив я нового полягало в доведенні: 1) що існування клас зв'язано лиш з певними історичними формами боротьби виробництва в процесі його розвитку, 2) що класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату, 3) що диктатура сама становить лиш перехід до знищення всяких клас і до встановлення суспільного ладу, де не буде місця поділові на класи“ (Лист від 5/II 1853).

„Головним, — каже Ленін, — в ученні Маркса є вияснення всесвітньої історичної ролі пролетаріату, як творця соціалістичного суспільства“. А цей є не що інше, як *диктатура пролетаріату*.

„Головне в ученні Маркса є класова боротьба. Так кажуть і пишуть дуже часто. Але це невірно. З цього знеправлення часто-густо виникає опортуністичне перекручення марксизму, підроблення його до уподобань буржуазії. Учення про класову боротьбу створив не Маркс, а буржуазія *перед* Марксом, і, взагалі кажучи, буржуазія його приймає. Хто визнає *тільки* боротьбу клас, той ще не марксист, той може статися, ще не виходить з меж буржуазного мислення і буржуазної політики. Обмежити марксизм ученням про боротьбу клас — значить обкарнати марксизм, викривити його, зводити його до того, що прийняте буржуазії. Марксист є лиш той, хто *поширює* визнання класової боротьби до визнання *диктатури пролетаріату*. В цьому найглибша відміна маркса від пересічного дрібного (та й великого) буржуа. На цьому камені треба випробувати *справжнє* розуміння й визнання марксизму“.

Історія революційного руху дає багато прикладів того, що визнання класової боротьби тим або іншим теоретиком є далеко недостатнім показником засвоєння революційної суті марксизму. Так було з Кавтським, Струве, Гедом, Жоресом, Ляссалем, Плехановим, Троцьким та ін. Вони обмежували марксизм ученням про класову боротьбу, розуміючи цю боротьбу опортуністично. А це й значить „урізувати марксизм, спотворювати його, зводити його до того, що прийнятне для буржуазії“.

Кавтський і йому подібні саме й урізували марксизм, вихолощували з нього його революційну душу, не признаючи головного в ньому, революційної диктатури пролетаріату. Кавтський взявся довести, що диктатура пролетаріату в ученні Маркса не є головним у марксизмі, що вона є „випадково зронене Марксом слівце“. Він пише: „Більшовики посилаються на Маркса й Енгельса, які говорили про диктатуру пролетаріату, але, на жаль, ні Маркс ні Енгельс ні разу не дали пояснення цього поняття. Та й зустрічається воно тільки у випадкових зауваженнях. Але для більшовиків цей льозунг став програмою“.

В іншому місці Кавтський ще більше підкреслює таку саму думку про те, що диктатура пролетаріату в ученні Маркса є „випадково ужите слово“. Він пише: „Соціалісти, що виступають проти демократії... посилаються на слова про диктатуру пролетаріату, що їх раз ужив Маркс, але вжив тільки випадково, без викладу того, який тип державного ладу він мав на оці—для цього політичного стану“.

Кавтський, догоджаючи буржуазії, забув усе те, що Маркс писав і говорив про диктатуру пролетаріату—не раз, як думає Кавтський. Досить нагадати Кавтському такі праці Маркса, як „Критика Готської програми“, „Класова боротьба у Франції“,—лист до Вайдемаєра і цілу низку інших творів. І після цього Кавтський сміє твердити, що диктатура пролетаріату в роботах Маркса є „випадково зронене слівце“. Але ж справа не в тому, скільки разів і в яких саме місцях Маркс оголосив і назвав слова „диктатура пролетаріату“. Писав же в одному з листів Енгельс Бернштайнові, що можна висловлювати революційні думки, не вимовлюючи безупинно слово „революція“. Можна говорити про диктатуру пролетаріату, але не завжди орудувати цим словом. „Комуністичний маніфест“ Маркса—Енгельса—яскравий приклад цьому“. Все це знадобилося Кавтському для того, щоб виправдати своє ренегатство і довести, що головним у марксизмі є не диктатура пролетаріату, а „мирне вростання“ капіталізму в соціалізм. Ніхто інший, як Кавтський у своєму творі „Пролетарська революція та її програма“ підробив Маркса під махрового опортуніста.

Те, що пише Кавтський, не є для нас новина. Він має попередника в особі Едуарда Бернштайна, що „уславився“ як відомий ревізіоніст Маркса. Кавтський сам не заперечує цього ідейного зв'язку з Бернштайном. Він пише: „Я почуваюся з ним внутрішньо зв'язаним, завдяки його великому теоретичному інтересові, що, на жаль, тепер є рідкість, а також завдяки концентрації цього інтересу на теорії Маркса, сумлінності і гострому розумові, що їх він виявляє при її застосуванні. Шляхи, якими при цьому йде Бернштайн, незавжди є ті, якими пішов би я, але результати, що до них він приходять, завжди дорогоцінні для мене. Вони раз-у-раз збагачують нашу скарбницю мислі. З тим, що він написав за останнє десятиліття, як згоден майже цілком, без винятку, і розглядаю це як могутній підтрим моїх власних прагнень“ (Eduard Bernshtein. Die Gesellschaft, 1905 р., ст. 22).

Справжній марксизм нічого спільного не має з цими фальсифікаторами. Марксова теорія,—каже Ленін,—„вперше перетворила соціалізм з утопії в науку, встановила міцні підвалини цієї науки і накреслила шлях, що їм треба йти, розвиваючи далі цю науку та розроблюючи її, в усіх деталях. Вона розкрила суть сучасного капіталістичного господар-

ства, пояснивши, яким чином наем робітника, купівля робочої сили приховують гноблення мільйонів немаючого люду купкою капіталістів — власників землі, фабрик, рудень тощо. Вона показала, як увесь розвиток сучасного капіталізму прямує до витискання дрібного виробництва великим, створює умови, що роблять можливим і доконечним соціалістичний устрій суспільства. Вона навчила бачити під покровом закоренілих звичаїв, політичних інтриг, мудрованих законів, кручених учень *клясову боротьбу* всяких видів заможних кляс і з масою немаючих, *з пролетаріатом*, що стоїть на чолі всіх немаючих. Вона й вияснила справжнє завдання революційної соціалістичної партії: не укладання плянів перебудови суспільства, не проповідь капіталістам та їхнім прихвосням про поліпшення стану робітників, не урядження змов, *а організацію клясової боротьби пролетаріату і керування цією боротьбою, що її кінцева мета — завоювати політичну владу пролетаріату та організувати соціалістичне суспільство* (т. II „Наша програма“).

ВІЙНА І ВОЄННА УМІЛІСТЬ В РОБОТАХ МАРКСА

Різні епохи в історії людства народжували своїх виразників. Але яка б не була геніяльність цих людей, вони були обмежені горизонтом своєї епохи. Вони бачили далше людей свого часу, але все ж вони не могли підняти завіси, не могли кинути погляд у простори майбутніх віків, осяяти ним верстову путь суспільного розвитку.

Така була доля всіх людей в часах *передісторії* людства. Тільки з розвитком *останньої* антагоністичної формації, ставши на плечі історії, можна було побачити цю верстову путь розвитку суспільства, захovanу доти ідеологічними напластуваннями. Такою велетенською постаттю, що розкрила закони розвитку людської історії і тим самим виконала гігантське всесвітньо-історичне завдання, був Карл Маркс.

І справді: це була геніяльна людина *всіх віків*, усіх народів, необмежена рамками будь-якої суспільно-економічної формації, і Енгельс мав повне право на могилі цього велетня заявити, що його ім'я і труд житимуть віки.

„Маркс насамперед був революціонер. Дійсне покликання його було в тому, щоб сприяти зруйнуванню капіталістичного суспільства і створених ним державних інституцій, сприяти звільненню сучасного пролетаріату, що йому він уперше дав можливість усвідомити своє власне становище і свої потреби, усвідомити всі умови свого звільнення. Боротьба була його стихія. Він боровся з завзяттям, з успіхом, як бореться мало хто“.¹

Ясність мети, певність своїх революційних дій, тверда, залізна послідовність, і сила, що з ними діяв Маркс, глибини знань, сміливість думки, влучність ударів, що їх він задавав старому клясовому суспільству, не знає прецедентів в усій попередній історії.

Джерелом такої сили в діяльності Маркса було те, що він надзвичайно глибоко опанував усі досягнення сучасної йому науки, теоретично переробив їх, застосував і перевіряв на досвіді клясової боротьби.

Наслідком колосальної роботи Маркса було створення виняткового щодо сили й вірності світогляду пролетаріату — сучасного діалектичного матеріалізму, що становить основу всієї практичної і теоретичної його діяльності. З діалектичного матеріалізму Маркс брав свою силу в боротьбі, вірність і влучність удару, своє завзяття, свій успіх.

Матеріалістичне розуміння історії раз-по-разу приводило Маркса до нових, велетенських, суто-науково обґрунтованих відкриттів! Маркс крок за кроком розкривав історичну долю капіталізму і неминучість найбільшої в історії *пролетарської революції*, цього наймогутнішого „льокомотива історії“. Маркс розкрив і показав всесвітньо-історичну місію пролетаріату, як могильника старого суспільства, заснованого на наймовому рабстві, і творця безклясового, комуністичного суспільства, що шлях до нього лежить через жорстоку клясову боротьбу, через повалення буржуазії і *встановлення диктатури пролетаріату*.

¹ Енгельс. Промова на могилі Маркса.

Теоретичні відкриття Маркса стали основою розробленої ним політики, стратегії і тактики пролетарської партії, цього передового загону: передової класи сучасного суспільства. Маркс у загальних рисах визначив шляхи, що ними пролетаріят повинен іти до здійснення свого історичного завдання. Але він не тільки дав теорію наукового комунізму, не тільки показав пролетаріатові шляхи виходу з рабства — разом він був перший непримиренний борець за перетворення в життя диктатури пролетаріату, за перетворення в життя своїх ідей. Він був не тільки творець теоретик, але і геніяльний борець за здійснення, виконавець волі пролетаріату у світовій історії. Маркс насамперед був революціонер.

Маркс дав всеосяжну картину природи й історії. Його вчення охоплює всю багатогранність світу і є невичерпним джерелом для всіх галузів знання й революційної дії пролетаріату.

Ленін, найкращий учень Маркса, в найтяжчі, переломні моменти революції брався знову й знову перечитувати Маркса і, як каже, тов. Крупська, „радився“ з Марксом. У своїх спогадах тов. Крупська пише: „Зайдеш, бувало, до нього в кабінет: навколо всі хвилюються, а Ільїч читає Маркса і через силу відривається від нього. Не для заспокоєння нервів, не для того, щоб озброїтися вірою в сили робітничої класи, в його кінцеву перемогу — цієї віри у Ільїча було досить — заглиблювався Ленін у Маркса, а для того, щоб „порадитися“ з Марксом, у нього знайти відповіді на злободенні питання робітничого руху“.¹

Ленін продовжив, розвинув і підніс учення Маркса на новий історичний ступінь. Наша партія, за керівництвом тов. Сталіна, що розвиває далі учення Маркса - Леніна відповідно до періоду розгорненого соціалістичного наступу на цілому фронті, запроваджує у життя вчення Маркса - Леніна, політику й тактику революційного пролетаріату, що будує комунізм.

Маркс і його геніяльний спобіжник Енгельс дали теорію визвольного руху пролетаріату, теорію знищення класового суспільства і разом теорію знищення всяких воєн і всяких армій. Цю теорію геніяльний її творець створив і перевіряв в огні революцій і воєн доби висхідного капіталізму. Його учення, розвинене Леніном, витримало іспит в огні і бурі воєн і революцій епохи імперіалізму.

Вчення марксизму про війну має дієвий, боєвий класовий характер. Розв'язуючи всесвітньо-історичне завдання знищити класове суспільство, побудувати комунізм, а разом з тим знищити й усякі війни та армії, марксизм не має нічого спільного з благочестивим буржуазним пацифізмом, з сентиментальними теоріями міщанства. З *неминучості* воєн і революцій марксизм робить усі логічні висновки.

Лицемірству буржуазії і слинявим теоріям її адвокатів, що проповідують „нелюдськість“ насильства, „загальнолюдську“ мораль, марксизм протиставить свою теорію революційного, насильного знесення воєн історично-передовою класою, пролетаріатом, який знищує класове суспільство в жорстокій класовій боротьбі. Шлях до знищення класового суспільства, а разом і воєн лежить тільки через диктатуру пролетаріату, через революційне насильство. Ще в „Комуністичному маніфесті“ Маркс говорив: „Комуністи... відверто заявляють, що їхні цілі можна здійснити лише шляхом насильницького повалення всього існуючого суспільного ладу“. Маркс дав історичну перспективу розвитку класової боротьби, стратегії й тактики пролетаріату в цій боротьбі. Маркс каже, що „поки існують ще інші класи, особливо класа капіталістична (а класи існуюватимуть доти, — казав Маркс, — поки не впадуть економічні основи їх існування. — *Авт.*), поки пролетаріят з нею бореться (бо з приходом його до влади не зникають ще його вороги, не зникає старий суспільний лад), він мусить застосовувати засоби насильства, бо насильство — засіб керування; якщо він сам

¹ Н. Крупская. „Как Ленин работал над Марксом“. „Большевик“, № 1—2, 1933 р.

ще лишається, як кляса, якщо не зникають іще економічні умови, що на них ґрунтується клясова боротьба, тобто існування кляс, їх треба насильно усунути й перетворити і процес їх перетворення належить насильно прискорити.¹

Учення Маркса про клясову боротьбу й диктатуру пролетаріату включає в себе й учення про революційне насильство, що його клясично розвинув Ленін відповідно до умов епохи імперіялізму. Теорія Маркса про революційне насильство нерозривно зв'язана також і з вченням Маркса — Леніна про війну, що його Ленін клясично розвинув і підніс на новий ступінь відповідно до епохи імперіялізму та пролетарських революцій. Маркс різко засуджує війни між народами, як варварське і звіряче діло, але виступає при цьому не як мрійник-паціфіст, а як революційний вождь пролетаріату. „Марксисті ніколи не забували, — каже Ленін, — що насильство буде доконечним супутником краху капіталізму в цілому його масштабі і супутником народження соціалістичного суспільства. І це насильство буде всевітньо-історичним періодом, цілою ерою найрізніших воєн, воєн імперіялістичних, воєн громадянських у середині країни, що переплітатимуться одна з одною, воєн національних за звільнення національностей, роздавлених імперіялістами, з різними комбінаціями імперіялістичних країн, які неминуче входять до тих чи інших союзів в епоху колосальних державно-капіталістичних і військових трестів та синдикатів. Така доба — доба гігантських крахів, масових військових і насильних вирішень, криз — вона почалася, ми її ясно бачимо, і це тільки початок“.²

Весь хід подій світової історії з часу написання цих рядків точно і ясно потверджує слова Леніна, блискуче потверджує істину марксизму, що насильство є повітуха старого суспільства, вагітного суспільством новим. Світова імперіялістична війна відкриває період, *надзвичайно загостреної* боротьби, насильства, період краху капіталізму і витвору соціалістичного суспільства — період, що розвиває свій хід від етапу до етапу, готовим спалахнути новими кривавими загравами світової війни. Горючого матеріалу назбиралося скрізь досить: і в старій, спорохнявілій капіталістичній Європі, що роздирається протиріччями, і на Далекому сході, і в Новому, але вже застарілому світі. Від Парижу до Лондону, від Варшави до Бухаресту, від Берліну до Риму, від Вашингтону до Токіо й Женеві — скрізь плететься криваве і брудно-чорне павутиння, шахрайство дипломатичих пройдисвітів, магнатів і королів золотого мішка. Ці нитки може розірвати тільки мозоляста збройна рука міжнародньої пролетарської революції, а не солоденькі співи соціал-прихвоснів і міщан світової історії. Наукове передбачення Маркса здійсниться із залізною неминучістю.

В добах великих переламних поворотів в історії завжди з'являлась хвиля ревізії, з намаганням „ревізувати“ саме вістря марксизму — його вчення про диктатуру пролетаріату, а разом і вчення про *насильне скинення* буржуазії, вчення про збройне повстання, вчення про перетворення воєн у громадянські війни та взагалі вчення про війну.

Ці ревізії інколи завуальовувались ревізією корінної теоретичної основи марксизму — матеріалістичної діалектики, цієї гострої зброї пролетаріату в його боротьбі. З цього саме й почав колись свою „кар'єру“ батько ревізіонізму Бернштайн.

Протоптаний шлях, однією з форм ревізії марксизму є *протиставлення* Маркса Енгельсові, як теоретиків, як революціонерів. Хвиля такої ревізії прокотилася напередодні великих подій світової історії в 1914 році. Ленін в зв'язку із цим мусів був присвятити спеціальні сторінки (на жаль, вони лишилися незакінченими) боротьбі з такого роду фальсифікацією

¹ К. Маркс. Замітки на книгу Бакуніна „Государство и анархия“.

² Ленін. Доповідь на VII з'їзді РКП 8 березня 1918 року.

історичних фактів. У статті „Листування Маркса з Енгельсом“ (з нагоди виходу в світ листування основників марксизму) Ленін, аналізуючи, як він сам каже, фокус усього листування — діалектику, підкреслює роллю Енгельса спеціальним підзаголовком: „Енгельс, як один з основників комунізму“.

Протиставлення Маркса та Енгельса в тій чи іншій галузі марксизму йшло, так би мовити, „від випадку до випадку“ в тому розумінні, що тактично в одних питаннях „авторитетом“, відповідно до конкретної обстановки боротьби, визнавалося Маркса, а в інших — Енгельса. Така тактика служила для прикриття дійсної зрадницької суті ревізії. Загальновідома в історії марксизму ревізія матеріялістичної діалектики під прикриттям „теорії“, що Маркс ніби „спеціально“ нічого не написав з діалектики, і що роботи Енгельса з цього питання не можна, мовляв, прийняти, бо основник марксизму, кажуть вони, є Маркс, а не Енгельс. Ревізіоністи протиставляють тут Маркса Енгельсові і розсипають різні похвали Марксові, хоч економічне вчення його намагаються тим часом перетворити в знешкоджену доктрину. На ділі за цим протиставленням ревізіоністи намагалися заховати свої зрадницькі наміри. Були спроби, — наприклад, у Зінов'єва, — навіть довести цю тезу тим, що, мовляв, „сам Енгельс завжди ставив себе значно нижче від Маркса“.¹ Кавтський у свій час просто писав, що „з Маркса був геніяльніший мислитель, ніж Енгельс. Маркс був глибокий, Енгельс — сміливіший мислитель“. Ленін, всупереч ревізіонізму, завжди підкреслював, що „імена Маркса й Енгельса справедливо ставиться поруч, як імена основників сучасного соціалізму“.² Ревізіонізм же намагався розподіл праці в тій гігантській, історичній праці, що її виконували Маркс і Енгельс, витлумачити в своїх інтересах, намагався забити клин між Марксом і Енгельсом, які продемонстрували незвичайні зразки дружньої колективної роботи в інтересах перемоги пролетаріату.

Ревізіоністська традиція протиставлення Маркса Енгельсові не проминула й учення марксизму про війну, але тут атаку ведеться з другого флангу. Існують поширені теорії, які недооцінюють, або просто й зовсім ігнорують роллю Маркса в питаннях війни. Ревізіонізм намагається показати справу таким способом, що Маркс над проблемами війни не працював, що ця галузь, так би мовити, є „спеціальністю“ Енгельса і що Маркс тільки сприйняв тут те, що дав Енгельс. Ці старі переспіви нічого іншого в собі не містять oprч тих самих фальсифікаторських прагнень, які бачимо в ревізіоністів на кожному історичному етапі їх боротьби з марксизмом. Це виявилось особливо яскраво напередодні світової війни, коли Е. Бернштайн, знайшовши, як йому здалося, вразливе місце в Енгельса, а фактично фальсифікуючи його, намагався спертися на Енгельса, щоб виправдати соціал-патріотизм німецької соціал-демократії. Мова йдеться про статті Енгельса „Райн і По“ та „Савоя, Ніцца і Райн“, опубліковані Е. Бернштайном напередодні війни з єдиною метою виправдати зраду ватажків германської соціал-демократії.³ Викритий Леніном цей маневр ревізіоністських зрадників не вдався, але традиції протиставлення в цих питаннях Маркса Енгельсові живуть ще до нашого часу.

Марксизм — це монолітне вчення пролетаріату, що його створили основники і вожді міжнародного робітничого руху. Свідомість величезної історичної відповідальності за свої ідеї витворила у Маркса й Енгельса найсуворішу чіткість у висловленнях. Свої ідеї Маркс і Енгельс робили власністю робітничої класи тільки після всебічної перевірки. Вза-

¹ Зінов'єв. Маркс и Енгельс. Сборник памяти Маркса, 1923 р.

² Ленін. Том XVII, ст. 34

³ До відома ревізіоністів: Маркс у питаннях розроблених Енгельсом в цих статтях, цілком солідаризувався з Енгельсом, дав прекрасну характеристику цим його роботам; отже, по лінії цих статтів протиставити Маркса Енгельсові не пощастить. Маркс говорить: „По і Райн“ — прекрасна думка. Її треба реалізувати негайно. Собаки — демократи і ліберальні шахраї побачать, що ми єдині люди, які не здурили за цей захлиплий період“.

ємна допомога в роботі була в них організована не за принципом „знання чи незнання“ того чи іншого питання, а за доцільністю розподілу функцій у спільній роботі. Але цей розподіл роботи ніякою мірою не може зменшити глибину знань будь-якого з цих двох геніяльних мислителів у будь-якій царині. В царині філософії і Маркс, і Енгельс були найвидатніші мислителі свого часу; те саме і в царині політекономії — в тій царині, де звичайно ревізійисти намагаються показати Енгельса, як пересічного обивателя. Але досить послатися на роботи Енгельса з економічних питань, де він (один із перших для свого часу) поставив і розв'язав найглибші теоретичні питання, щоб розсіялися всякі підозріння щодо цього не кажучи вже про ту колосальну теоретичну роботу, яку проробив Енгельс, видаючи економічні праці Маркса. Щодо історії, то тут від гострого зору великих друзів не сховалось нічого і ніякого такого, що бодай якоюсь мірою заслуговувало на увагу. Те саме повинно сказати і про царину природничих наук.

Не становить звідси винятку також і царина воєнних знань, та царина, де Маркс завжди сам відсилав до Енгельса, називаючи його авторитетом у цих питаннях, а жартома навіть „генералом“. Треба тільки трохи ближче знати лябораторію колективної думки Маркса і Енгельса, і це дасть можливість побачити, що справді ховається за цією видимістю і відкинути всяку думку про протиставлення цих двох гігантів у цьому, як і в інших питаннях. Всяка така думка зникає, розвіюється, коли тільки вона не переслідує ревізійні завдань. В зв'язку з „теорією“ необізнаності Маркса у воєнних питаннях, звертаємо увагу на те, що Маркс перевернув буквально гори літератури з цього питання у Британському музеї, витрачаючи на цю роботу цілі місяці. Звертаємо увагу на те, що Маркс уважно слідкував за всіма новинками в літературі з воєнних питань і після прочитання пересилав Енгельсові цілі пакунки літератури. За всіма воєнними подіями своєї епохи Маркс стежив пильно — стежив за всіма деталями, за всіма дрібницями. Він дав низку блискучих своєю глибкою аналізою статей з цього питання, у „Новій Райнській газеті“, в „Новій американській енциклопедії“, у „Нью-Йоркській трибуні“ і в інших газетах. Глибиною знань, влучністю і тонкістю аналізу воєнних подій ці статті становлять винятковість в усій воєнній літературі тієї епохи. Нарешті, Маркс уперше в історії дає класичну аналізу громадянської війни і збройного повстання, боротьби пролетаріату в „Клясовій боротьбі у Франції“, у „18 Брюмера Люї Бонапарта“, в „Громадянській війні у Франції“, — в роботах, що є найбільші пам'ятки історії. І він же не раз, порядком співробітництва, давав Енгельсові поради, подавав в окремих випадках певні поправки до праць Енгельса з воєнних питань.

Коли легенда про необізнаність Маркса у військових питаннях зблизка стикається з фактами, вона однаково легко розвіюється, як і всяка інша легенда. Власне на полі цієї легенди ще рельєфніше виступає постать гіганта мислі, теоретика і вождя пролетаріату.

Найважливіша заслуга Маркса є та, що він розкрив глибокі таємниці виникнення війн. Це розкриття вражає своєю „простотою“. Проте „найбільшою трудністю, — писав Ленін, — є пересилення того передсуду, що це питання просте, ясне і порівняно легке“, і пояснення того, „яка велика є таємниця, що з неї народжується війна“. Викриття таємниці, що з неї народжуються війни, це викриття таємниці цілого суспільства і класового його змісту — отже викриття тих законів, що за ними розвивається класове суспільство, і zarazом неминучого зв'язку війни з боротьбою клас усередині країни. Це є викриття неможливості знищити війни без знищення клас і без побудови комуністичного суспільства. Маркс відкрив історичний характер суспільно-економічних формацій і той факт, що „існування клас зв'язане лише певними історичними формами боротьби виробництва, що розвивається“. Маркс довів zarazом неминучість зникнення воєн у безкласовому

суспільстві. Таємницю воєн розкрито разом з „таємницею“ сучасного суспільства — класовою боротьбою. Експлуаторські класи, щоб отуманити маси, щоб виправдати війни, проваджені в інтересах панівних класів, створили цілу серію теорій про виникнення воєн, які благословляють війни і стверджують *вічність* їх існування. Не кажучи вже про попівські теорії божественної природи війни, що згідно з ними війна є інститут створений самим богом, керівні класи вели маси на забій під покровом теорії вічності війни, як „біологічного закону“, заложеного в самій природі людини, як неминучого явища природи, що очищує людство, виховує в людині якості хоробрости, відваги й самовідданости, здійснює „вищі“ цілі й принципи моралі людства. Навколо цих теорій наростали різні расові й географічні теорії війни, створювались теорії історичної місії окремих народів, що здійснюють ніби за допомогою воєн вищі ідеали прогресу, культури й цивілізації людства.

Так накидається густе покривало на дійсні класово-загарбницькі цілі, які ставили і ставлять перед собою у війнах експлуаторські класи. Під прикриттям цієї заповни керівні класи здійснюють свої найбрудніші цілі. В історії людства ця заповна допомагала посилати мільйони людей на варварське взаємне знищення в інтересах невеличкої купки королів і магнатів золота. Вона ще й тепер виконує свою роллю в готуванні світової війни та інтервенції проти країни пролетарської диктатури. Ось чому Ленін указував на труднощі подолання передсуду про простоту і ясність цього питання.

Маркс *перший* в історії людства, із залізною послідовністю викрив таємниці походження і причини воєн, їх класовий і історичний характер. Таємниця воєн лежить в економіці й класовій боротьбі — такий висновок робить Маркс із шонайглибшої аналізи анатомії людського суспільства. Під натиском Марксової теорії упали підвалини буржуазної теорії про вічність воєн. Маркс завдав цій теорії смертельного удару.

Зв'язок війни і політики встановив ще Клявзевиц,¹ — видатний буржуазний теоретик у питаннях війни, що його ідеї, як каже Ленін, були запліднені Гегелем. „Війна, — пише Клявзевиц, — є не що інше, як продовження політики іншими засобами“. Подаючи цей вислів, Ленін каже: „Марксистично справедливо вважали завжди це твердження за теоретичну основу поглядів на значення всякої війни. *Маркс і Енгельс* завжди саме з цього погляду дивилися на різні війни“.² Було б, однак, невірно розуміти це так, ніби Маркс — Енгельс — Ленін просто запозичили це твердження у Клявзевица і залучили його в загальну скарбницю марксизму. Тут потрібна певна ясність. Маркс і Енгельс ознайомилися з творами Клявзевица тільки 1868 року, тобто через 20 років після того, як публічно з достатньою повнотою сформулювали свої погляди. Маркс і Енгельс встановили зв'язок війни й політики *незалежно* від Клявзевица і, при тому, дійшли своїх висновків зовсім іншими, протилежними шляхами. Шлях їх лежав через матеріалістичне перероблення раціонального зерна гегелівської ідеалістичної діалектики, через теорію класової боротьби й диктатури пролетаріату. Політика — це боротьба класів: такий є висновок марксизму. Для марксизму війна є явище класового суспільства. Шлях же Клявзевица лежав через незрушне застосування ідеалістичної гегелівської діалектики, і тому всі його міркування („своєрідний спосіб філософування“, як висловився Енгельс) теж являють собою не більше, як застосування ідеалістичної методи Гегеля до воєнних питань. Сама війна у Клявзевица виступає, як явище надкласове. Геніальне твердження про те, що війна є продовження політики іншими засобами, твердження, що його так високо оцінює марксизм, збудоване у Клявзевица на ідеалістичному фундаменті.

¹ Праці Клявзевица опубліковані 1832 року.

² Ленін, „Соціалізм і війна“, том XVIII.

Звідси, зокрема, виникає те, що про класовий характер політики у Клявзевиці не може бути й мови. Війна, за Клявзевицем, є продовження державної політики, а держава у нього виступає як здійснення абсолютної ідеї, при тому як надкласова організація. Отже, війна є не що інше, як продовження політики *саме такої* держави, або інак кажучи, сама війна, як остаточний висновок, є здійснення тієї ж ідеї. Тому зрозуміло, що Клявзевиць розуміє війну, як вічне явище, при чому (за загальною гегелівською схемою) для Клявзевиці німецький народ є єдиний народ, що його історія покликала бути носієм і виразником цих ідей, і в германській нації абсолютна ідея знаходить своє найвище завершення. Словом, геніальний вислів Клявзевиці, в його загальній системі поглядів, в його розумінні, має *ідеалістичний* характер.

Маркс — Енгельс — Ленін, що прийшли до цього твердження іншими, самостійними шляхами, вкладають у нього *матеріалістичне* розуміння. Тому це твердження в марксизмі наповнюється глибоким змістом, набуває яскраво виявленого класово-матеріалістичного характеру.

На досвіді революції 1848 року, воєн: кримської, австро-прусської, австро-італо-французької, франко-прусської, на досвіді Паризької комуні, польського та ірландського повстання, Маркс дав дійсні зразки політики, стратегії й тактики робітничої партії у війнах, класично викриваючи заховану в таємницях дипломатії дійсну класову суть політики панівних класів і зв'язок цієї політики з війнами. Маркс дав аналізу війни-як продовження політики *насильними* способами.

Він не раз у своїх роботах і листах повертається до питання про зв'язки війни і політики, подаючи на кожному етапі ясну картину політичної ситуації в найскладніших умовах класової боротьби напівфеодальної розчленованої на сотні королівств і герцогств Європи, розмотуючи найзаплутаніші клубки міждержавних ниток, визначаючи істотно, виділяючи основні ланки в найскладніших переплетеннях політики цих королівств і герцогств.

Учення Маркса про тактику пролетаріату в епоху буржуазно-національних воєн збудоване на загальному його вченні про суспільно-історичний процес, про суспільно-економічні формації, про визрівання капіталізму в лоні феодалізму, про класову боротьбу і диктатуру пролетаріату.

Маркс зі зброєю розкритих суспільно-історичних законів суспільства геніально намічає і здійснює стратегію і тактику пролетаріату щодо певних типів воєн — і все це у найскладніших умовах класової боротьби XIX ст. Події, що ними заповнена історія XIX ст., нерозривно пов'язані з розквітом капіталізму у вирішальних країнах Європи й Америки, пов'язані з капіталізмом, що породжує свого могильника — пролетаріат. Поруч зовнішньої збройної боротьби буржуазії проти феодалів, розвиваються жорстокі бої також всередині вже нового суспільства і на історичну авансцену виступає у кривавих сутичках з буржуазією пролетаріат. Стратегію і тактику міжнародного робітничого руху Маркс завжди визначав інтересами міжнародної пролетарської революції.

Блискучі сторінки присвячує Маркс революційним подіям 1848 року, що охопили всю Європу.

Історично склалося так, що революція почалася в Німеччині, перекинувши свій огонь на Австрію, Францію і піднявши хвилю революційного руху на всьому континенті Європи. Німеччина поділена на 39 маленьких держав, які перебували в стані збуржуазненого феодалізму, претендувала під гегемонією Прусії стати на чолі об'єднаної, „єдиної і неподільної“ Німеччини. Отже перше питання, повставлене ходом розвитку буржуазної революції, було питання об'єднання, питання суворої централізації Німеччини. В боротьбі за це об'єднання виступає також могутня тоді суперниця її, Австрія. Поширюється шалене змагання між Австрією і Німеччиною в об'єднанні Німеччини, при чому розгром Австрії в цій боротьбі історично визначав прискорення процесу об'єднання Німеччини. Виріша-

ється історичне питання про гегемонію реакційної Прусії в справі об'єднання Німеччини.

Лице Німеччини, що йшла до капіталізму своїми специфічними шляхами, показує свої яскраво відмінні від усієї Західньої Європи риси. Німці, за характеристикою Маркса, досягли найвищого розквіту в бюргерстві середньовічних імперських міст, у млявій караванно-обозній торгівлі, в обмеженій торгівлі морській, у цеховому ремеслі XIV і XV ст. ст. „Вони,— говорить Маркс,— виявили своє покликання бути міщанами світової історії саме тому, що на момент революції 48 року становили ядро міщанства не тільки в центрі Західньої Європи, але й в усій Східній та Північній Європі, і навіть Америці. Отже половинчатість, незавершеність німецької революції 1848 року зробила її, нікчемною пародією французької революції 1879 року. Німеччина була виключена із світового ринку, відкритого для Західньої Європи, об'єднаної на той момент у великі монархії. „Німеччина убожіла в той час, як Західня Європа збагачувалась. Вона заснула в селянському побуті в той час, як Західня Європа багатіла“. А під гнітом такої Німеччини жили Італія, Польща і Богемія (чехи). В довершення всього, на цьому тлі „Росія стукалась у ворота Німеччини“.

Австрійська монархія виникла із спроби об'єднати Німеччину в єдину монархію. До німецької Австрії приєдналась Угорщина. Племена, що ними населена Угорщина— південно-слов'янські племена (турецькі слов'яни; серби, босняки, болгары, фракіяські і македонські слов'яни)— становили собою опору реакції.

Рух панславізму, що виявився в боротьбі проти австрійських німців, своєю основною тенденцією був скерований проти революційних елементів Австрії і тому з самого початку відзначався реакційним характером. Панславісти бачили свій порятунок тільки в регресі всього європейського руху, що його вони хотіли скерувати не з Заходу на Схід, а із Сходу на Захід. За зняття звільнення і об'єднання для них став руський батіг. Слов'яни вирішили долю падіння Італії, слов'яни штурмували Відень (Енгельс). Головні вороги революції були в Росії і в слов'янських областях Австрії.

В часах наполеонівських воєн Австрія брала участь у поході проти Росії 1810—1812 р.р., а потім, разом з Росією, Прусією та іншими, брала Париж. З 1814—1840 р.р. Австрія стоїть на чолі європейської реакції. Революція 1848 року завдала першого удару абсолютизмові Австрії, але російське військо під командою Паскевича розгромило австрійську революцію. В дальшій історії зворушила єдність найреакційніших держав тодішньої Європи, Австрії і Росії була порушена неутралітетом Австрії підчас кримської війни. Цей неутралітет посварив Австрію одночасно і з Росією, і з Францією та Англією. Така загальна картина Австрії того часу.

У Франції, під формою буржуазної республіки Люї-Філіппа, панувала незначна частина буржуазії. Завдання, що його ставила собі буржуазія в революції 48 року, обмежувалась установленням панування, в формі буржуазної республіки, буржуазії в цілому, зокрема допущенням до панування промислової буржуазії. „Після липневої революції 1830 р.— каже Маркс,— ліберальний банкір Ляфіт, виряджаючи свого кума, герцога Орлеанського, в його тріумфальний похід до ратуші, прорік: *Від нині настане царство банкірів*“. Ляфіт викрив таємницю цієї революції. За Люї-Філіппа панувала не вся французька буржуазія, а тільки її *фракція*; банкіри, біржові й залізничні королі, власники вугільних шахт і залізних копалень, лісовласники і частина зближених до них великих землевласників— так звана *фінансова аристократія*. Вона сиділа на троні, вона диктувала в палатах закони, вона роздавала державні посади починаючи міністерства і кінчаючи тютюновим бюро. Власне *промислова буржуазія* становила частину офіційної опозиції“.¹ Франція підчас великої французької

¹ Маркс. „Клясова боротьба у Франції“.

революції 1879 року розгромила фєвдалізм і заснувала чисте панування буржуазії з такою клясичною ясністю, як ні одна інша європейська країна. Боротьба пролетаріату, що вже підносив голову проти панівної буржуазії, 1848 року виступає тут у такій гострій формі, яка іншим країнам була тоді невідома: але zarazом клясові протиріччя у Франції далеко не так ще були розвинені, як в Англії (*Енгельс*).

Англія того часу являє собою крайній полюс економічного розвитку капіталізму в Європі початку XIX ст., з промисловою і торговельною гегемонією, з пануванням над світовим ринком. Англія того часу — „країна, яка обертає цілі нації в своїх наймитів, яка своїми гігантськими руками охоплює весь світ, яка вже раз узяла на себе витрати європейської реставрації; у власному її лоні клясові протиріччя розвинулися в найяснішій, найбезсоромнішій формі. Ця Англія виглядає скелею, що об неї розбиваються революційні хвилі; вона хоче заморити нове суспільство голодом ще в лоні матері. Англія панує над світовим ринком. Переворот в економічних стосунках усякої країни європейського континенту або навіть усього європейського континенту без Англії — тільки буря в склянці води. Промислові й торговельні стосунки в середині кожної нації залежать від її зносин з іншими націями, вони обумовлені її стосунками до світового ринку. Але Англія панує над світовим ринком, а буржуазія — над Англією“. (*Маркс*). Ні в одній країні світу протилежність між пролетаріатом і буржуазією не досягла в той час такого високого розвитку як в Англії. Крайні полюси клясового поділу виступають тут особливо яскраво: незмірне злидарство і колосальне багатство стоять на цих полюсах. Як гегемон на світовому ринку, Англія являє собою загрозу капіталістичному розвитку Європи з яскраво виявленою тенденцією перегворити Європу на свою колонію.

Італія була в той час пошматована, в результаті Віденського конгресу 1815 року, на ряд самостійних герцогств (Парма, Тоскана, Модена й Романія), папську область, королівство неаполітанське (південна частина з островом Сіцилія) і королівство П'ємонтсько-сардинське (західня частина з островом Сардинія); нарешті північна її частина (Льомбардія і Венеція) належала Австрії. На чолі руху за національне об'єднання стає П'ємонтсько-Сардинське королівство; на нього орієнтуються буржуазні елементи. Це королівство зробило було 1848 року нещасливу пробу, користуючись з революції в Австрії, забрати від Австрії Льомбардію і Венецію.

Польща, пригноблена, розбита, пошматована кількома поділами, являла собою дійовий революційний вулкан, з безупинними повстаннями, що з них найбільші напередодні 1848 року були повстання 1830 року і, в Кракові, 1846 року, що закінчилося приєднанням Кракова до Австрії.

На цьому тлі виступає Росія — клясична країна найреакційнішого фєвдалізму, міжнародній жандарм, другий крайній полюс економічного і політичного розвитку Європи початку XIX ст.

Аналіза політичного становища тогочасної Європи у Маркса вражає глибиною і точністю наукового передбачення, особливо на тлі убогої буржуазної думки тієї доби. Маркс виступає тут як першоклясний політик, що не має собі рівного в усій попередній історії людства. Розроблений ним світогляд служить йому гострою зброєю в керуванні міжнароднім рухом робітничої кляси на основі матеріалістичної аналізи всесвітньо-історичних подій. Розкривши зміст історичного процесу, Маркс точно визначає політику пролетаріату на всіх ділянках клясової боротьби і, зокрема, конкретну тактику відносно воєн, що ними заповнена історія XIX ст.

Маркс відрізняє три основні типи воєн в епоху висхідного капіталізму: національно-визвольні війни, війни реакційні, між реакційними імперіями, і війни колоніальні. Залежно від типів воєн Маркс визначає тактику про-

летаріату, визначає оборонний чи наступний характер цих воєн. Він дав класичну аналізу типів і характеру воєн, їх переростання й перетворення з оборонних, національно-визвольних на війни реакційні, наступні. Він заналізував також умови, що в них наступні війни переростають в оборонні. Він дав також основи вчення про переростання воєн на революції, на громадянські війни.

Національно-визвольні війни, це війни проти реакційних сил старого феодального суспільства, за національно-буржуазне об'єднання, за вищий соціальний етап розвитку; класичний тип такої війни є війна Італії проти Австрії. Війни реакційні, це війни скеровані проти вищого етапу розвитку, проти розв'язування революційних сил буржуазії доби висхідного капіталізму і проти переростання цієї боротьби в революційні бої пролетаріату проти буржуазії; класичний тип такої війни — Кримська війна, з боку царської феодальної Росії.

Основний мотив, стратегії і тактики Маркса є тактика розв'язання міжнародних сил буржуазії доби висхідного капіталізму й переростання цієї боротьби в революційні бої пролетаріату проти буржуазії, скеровані на встановлення диктатури пролетаріату. Цим основним завданням підлягають усі інтереси боротьби.

В центрі виру боротьби за буржуазно-національне об'єднання стояли в той час Німеччина, Італія, Австрія. В той час, як у Франції і Англії революція проходила вже на вищій основі, в цих країнах буржуазна революція мусіла ще пройти, так би мовити, першу класу. Це теж наклало певний відбиток на тактику Маркса.

До початку революції 48 року три основні найконтрреволюційні сили Європи: Росія, Англія і Прусія — були найбільшою перешкодою до розв'язання сил революції. І серед них передовим загоном реакції була Росія — цей міжнародний жандарм, найреакційніша в Європі, півварварська країна з мноюмільйонним закріпаченим, (приголомшеним батогом, поголовно неписьменним) селянством, що животіло під свавільною владою дикого поміщика. До цієї Росії, до того ж, тяжіли реакційні сили південно-слов'янських племен.

Другу реакційну силу, але, так би мовити, з іншого кінця, являла собою передова на ті часи капіталістична Англія. Пройшовши свій шлях буржуазної революції понад півстоліття раніше, ніж основні країни Європи, Англія в той час охопила своїми капіталістичними кігтями колосальні простори, обернувши їх на свої колонії, подвійним пресом витискуючи з них прибуток, і затримуючи історичний хід розвитку цих країн. Таку ж долю Англія готувала й центральній Європі. Отже, на континентальну Європу чигали два хижакі різних порід: із Сходу — дикий, степовий шуліка, а з Північного заходу, в образі Англії — яструб із золотими кігтями й дзьобом. Вони чекали тільки нагоди, щоб кинутися на революційну Європу. Ось чому Маркс, коли визначає тактику 1848 року щодо воєн, в першу чергу скеровує вістря цієї тактики проти Росії та її васалів, а потім — проти Англії.

Після розгрому Наполеона Росія посіла в Європі командне становище і в політиці, і в военній царині. Бувши далеко не безстороннім опікуном, вона втручається в справи Німеччини, Австрії і інших країн, скеровує свою політику на зміцнення феодально-абсолютистських відносин, силоміць загарбує собі ласі шматки, що погано лежали, і наживається при всякій нагоді. „Німеччина попала в залежність від Росії. Росія наказала Прусії і Австрії залишатися абсолютними монархіями, і Прусія з Австрією мусіли скоритися. І без того кволі й несміливі прагнення (особливо пруської буржуазії) завоювати собі панування, зійшли на нівець, бо не мали сили розв'язатися з Росією, яка в свій час підтримувала феодально-абсолютистську класу Прусії. Крім того, Росія за допомогою Австрії висіла дамокловим мечем над Італією.

Отже, з воєнним розгромом Росії найтісніше був пов'язаний розгром феодално-абсолютистських елементів у Німеччині й Австрії, справа буржуазно-національного об'єднання цих держав і розв'язання революційних воєн у центрі Європи.

Словом, за характеристикою Маркса, ми маємо дві зустрічні великих війни: одну з Заходу — революційну і другу зі Сходу — що несла безпросвітню реакцію. Ось чому Маркс з такою силою проводить тактику, скеровану проти Росії, тактику мобілізації революційних сил Німеччини, разом з революційними силами Польщі й інших пригнічених малих народів, з одного боку, а з другого — тактику, скеровану проти Англії.

Спроби обвинуватити Маркса в буржуазному патріотизмі давно викриті. Маркс насамперед і найвище ставив інтереси міжнародного пролетаріату, інтереси класової боротьби. „Нація, — казав він, — що дозволила зробити з себе протягом усієї своєї історії знаряддя пригнічення всіх інших націй — така нація повинна раніш довести на ділі свою дійсну революційність... Революційна Німеччина повинна була, особливо щодо сусідніх народів, зректися всього свого минулого. Разом із своєю власною свободою вона повинна була проголосити свободу тих народів, що їх досі пригнічувала. А що зробила революційна Німеччина? Вона остаточно підтвердила й освятила старе пригнічення Італії, Польщі, а потім і Богемії, за допомогою німецької воєнщини“.¹ Маркс у першу чергу бичує Німеччину і насамперед від Німеччини вимагає звільнення пригнічених народів, виходячи з інтересів міжнародної революції. „Польща пограбована, розчленована за допомогою німецької воєнщини; Краков по-зрадницькому розділений нею; Ломбардія і Венеція поневолені й виснажені за допомогою німецького золота й крові; всякий визвольний рух прямо або посередньо придушений по всій Італії багнетами, шибеницями, тюрмою, галерами... Перелік гріхів Німеччини куди довший; краще припинімо його! Провина за ці паскудства, зроблені за допомогою Німеччини в інших країнах, падає не тільки на Уряд, але ще в більшій мірі і на самий німецький нарід... Німеччина стане вільною в мірі, в якій дає волю сусіднім народам“.² Маркс дає уціплюву сатиру на франкфуртське зібрання, яке санкціонувало поділ Польщі: він дає аналогію з пастором Блянком, який приручив шпаків та сорок, вирізавши у них нижню половину дзьоба, так, що вони не могли більше добувати собі їжу самі, а мусили доставати їжу з рук пастора. Філістери, каже Маркс, що здалека сліdkували за тим, як птахи прилітали й сідали на плечі шановного пастора і довірливо їли з його рук, дивувалися на його високу культурність і святість. Кажуть навіть, ніби птахи любили пастора, як свого добродія. Порівнюючи франкфуртське зібрання з цим пастором, Маркс їдко зауважує: „А сковані, змучені, збезцещені поляки не хочуть любити своїх пруських добродія“.

Самовизначення націй не сходять із сторінок творів Маркса. Маркс повертається до цього питання протягом свого життя щоразу, коли намічає тактику революційної боротьби. Вістря свого головного удару. Маркс скеровує проти патріархально-феодалного абсолютизму Росії, що прикував до себе і своєї політики Німеччину і тим самим став на шляху до знищення патріархально-феодалного абсолютизму в ній самій.

„В той самий момент, коли німці борються з своїм урядом за внутрішню свободу, їх примушують під командою цих самих урядів розпочинати хрестовий похід проти свободи Польщі, Богемії й Італії. Яка глибина міркувань! Який історичний парадокс! Охоплена революційним заворушенням Німеччина зовні шукає порятунку у реставраційній війні, в поході за зміцнення старої влади, що проти неї вона тільки що вчинила революцію. Лиш війна з Росією є війна революційної Німеччини — війна, де

¹ „Нова Райнська Газета“, 17-го червня.

² Там же, 2-го липня.

вона може змити гріхи минулого, зміцнити і перемогти своїх власних самодержців, війна, де вона, як личить народові, що скидає з себе пута довгого покірного рабства, віддасть кров своїх синів на пропаганду цивілізації і звільнить себе внутрішньо, звільняючи нарід зовні".¹ Цю думку Маркс безперестанно повторює. „А чим,— каже він,— була б війна з Росією? Війна з Росією була б повним, відвертим і дійсним розривом з усім нашим ганебним минулим, дійсним звільненням і об'єднанням Німеччини, встановленням демократії на руїнах феодалізму і скороминуших мрій буржуазії про панування. Війна з Росією була єдино-можливим шляхом, щоб врятувати нашу честь і наші інтереси відносно наших сусід і, особливо, Польщі“.²

Боротьба за самовизначення націй, за їх об'єднання, у Маркса виступає не в абстрактному світлі, а в конкретній формі, як підпорядкований момент революції, як установа „демократії на руїнах феодалізму і скороминуших мрій буржуазії про панування“, як переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Це яскраво підтверджує вся Марксова теорія перманентної революції.

Представники великодержавних теорій намагаються на прикладі ставлення Маркса до панславізму довести, що Маркс поділяв нації на великі й малі і за малими націями не визнавав права на самовизначення. Такі теорії просто таки безоглядно перекручують Маркса, що визначав панславізм не як рух за національне визволення, а як реакційний рух, скерований на повернення до старих феодальних порядків під огидою кріпосницької Росії.

Ленін указував на те, що Маркс не відрізняв ще демократичної і соціалістичної диктатури — власне, відкидав демократичну диктатуру. Проте, у Маркса основні твердження про переростання є наявні в теорії перманентної революції.

Революція у Маркса не обмежується вузьконаціональними рамками, а вноситься на міжнародню арену, переростає в міжнародню революцію Заходу проти Сходу. „Коли прусаки об'єднуються з росіянами, то німці об'єднуються з французами, і разом з ними поведуть війну Заходу проти Сходу, цивілізації проти варварства, республіки проти автократії... І ось на Сході революційна армія, що складається з революційних бійців усіх націй, уже стоїть проти об'єднаної старої Європи, репрезентованої російською армією, а з Парижу загрожує вже „Червона республіка“!³

Такі є заключні слова останнього звернення „Нової Райнської газети“ до кельнських робітників, у відповідь на закриття газети і вислання Маркса.

В огні революції 1848 року Маркс теоретично обґрунтував питання про оборонні й нападні війни, залежно від певних типів воєн, і про *переростання цих воєн одна в одну, а також переростання їх у революцію*.

Розвиваючи своє вчення про такі війни, Маркс виразно обмежив розуміння оборонних і нападних війн, полишивши дозвільним філістерам міркувати про „справедливі війни“ і робити висновки з оборонних і нападних операцій воєнно-стратегічного характеру. „Оборонна війна,— каже Маркс,— звичайно, не виключає нападних операцій“.

Розкривши неминучість воєн у клясовому суспільстві, Маркс вважає за недостатній для визначення нападної чи оборонної сторони той факт, хто перший почав війну, або на чий території її провадиться. Це стосується до воєнно-стратегічної галузі, Маркса ж цікавить це питання з погляду *історичного*. Він розкриває *історичну* сутність оборонних і нападних воєн в залежності від того, чи є ці війни *історично-прогресивні* чи реакційні.

¹ „Нова Райнська газета“, 11-го липня.

² Там же, 19-го серпня.

³ Там же, 24-го червня.

Маркс не тільки розкриває сутність оборонних і нападних воєн, але й закон переростання воєн прогресивних у реакційні, оборонних у нападні. Це питання він нерозривно пов'язує з ходом розвитку всесвітньої історії, з класовою боротьбою, з перетворенням воєн між окремими країнами у війні громадянські. Він указує шляхи знесення всяких воєн, дає теоретичні засади для вирішення питання про те, за яких умов відрізнення оборонного і нападного характеру війни втрачає всяку рацію, діалектично знімається вищим етапом у розвитку міжнародньої класової боротьби пролетаріату.

В питаннях війни Маркс сформулював основні віхи тактики, що стосуються до епохи 1848 року, в такому вигляді: головний удар має бути скерований проти царизму миколаївської Росії, яка стояла на чолі всієї європейської реакції, проти світового панування буржуазної Англії, що намагалася обернути центральну Європу на свою колонію і тим самим стояла на перешкоді розвитку Європи, проти пригнічення неповноправних народів, за звільнення їх від колоніальної залежності.

За вихідну точку революційної війни Маркс уважав Німеччину, де раніше ніж в інших країнах почалася революція 1848 року. З допомогою звільнених Австрії та Угорщини і революційної Польщі, Маркс уважав за можливе розгромити царську реакцію в Росії і прискорити в ній селянську революцію. Перемогу революційних сил у Росії для того часу Маркс уважав за можливу тільки в умовах революційної війни проти Росії. Перемога європейської революції була забезпечена перенесенням революції у Францію, де умови для неї були в наявності. Марксівська тактика в 1848 році — тактика революційної війни, що розв'язувала революційні сили Європи для дальшого розвитку революції.

Основні настанови тактики Маркса в добі революції 1848 року спрямовані на найкоротший шлях до європейської революції, залишаються в силі і через п'ять років, у період Кримської війни 1853—854 р. р., але виразно відмінна обстановка інакше конкретизує тут тактику Маркса.

Після розгрому революції 1848 р. в Європі лютує реакція. І ось, у розпалі цієї реакції спалахнула війна між Росією і Турцією. В неї вступили дві інші реакційні держави — Англія і Франція. Формально вийшло так, що Турція перша оголосила війну Росії; проте, Маркс розглядає цю війну, як оборонну з боку Турції і реакційну з боку решти країн, що об'єдналися в цій війні. Серед них головний ворог революційного руху — Росія. Вся тактика Марксівська тепер, як і в революцію 1848 року, скерована на розв'язування революції. Він вважає, що боротьба між реакційними державами неминуче веде до наближення революційної кризи. „Досить одного сигналу, — каже він, — щоб виступила вперед шоста і найбільша європейська держава, в блискучому озброєнні, з мечем у руках, як Мінерва з голови олімпійця. Сигнал цей дасть війна, що загрожує нам, і тоді виступ на сцену нового елемента перекине всі сподівання на рівновагу держав; і в своєму юнацькому пориві цей новий елемент так само розладнає всі пляни старих європейських держав і їхніх генералів, як це було в 1792 — 1800 р.р.“. Ім'я цієї шостої держави — революція. Маркс намічає тактику розгрому царської Росії, бо перемога Росії привела б до зміцнення її, а це своєю чергою, привело б до ще більшого розгулу реакції в Європі на довгі роки. Турцію ж, що являла собою реакційну країну відносно балканських народів, треба було „вивести з рівноваги на Балканах“, але тільки не руками руського царя. При тій ситуації Маркс уважав за найкращий кінець війни перемогу Франції, бо Франція в ланцюгу реакційних держав Європи стояла в останній черзі, бо в Франції розв'язання революції мало найкоротші шляхи.

Маркс завжди оцінював події з погляду загальних інтересів міжнародної революції. Так само й підчас італо-франко-австрійської війни 1859 року Маркс додержує цього загального принципу. Він виступає за націоналістич-

об'єднання Італії у війні проти Австрії і вважає таку війну за прогресивну з її боку. Але це становище ускладнялося тим, що свою війну з Австрією Італія, за підтримкою Росії, почала в союзі з реакційною Францією, яка виступала не за дійсне національне об'єднання, а, навпаки, з метою створити для себе реакційну опору в постанні герцогства Тосканського для розчленування Італії. Маркс знову скеровує свій основний удар проти Росії, як головної небезпеки, і проти імперії Наполеона, що намагалася тільки „добути“ собі Савою і Ніццу, розчленувавши Італію. Він скеровує свою тактику на революційне вирішення питання про національне об'єднання Італії, в умовах погодженості між Італією і Німеччиною.

І нарешті клясичний зразок тактики Маркса ми маємо в добі франко-прусської війни 1870—71 р. р. Тут Маркс дає зразок аналізу *переростання* оборонної війни в нападну.

Після Кримської війни гегемонія в Європі переходить до реакційної французької імперії Наполеона III, що стояла на перешкоді національному об'єднанню Німеччини. Німеччина вирвана з рук Росії і лаври гегемона передані Франції, одній з опор реакції в тогочасній Європі. Тому Маркс скеровує тепер удар своєї тактики на Францію, вважаючи війну з боку Німеччини за оборонну, бо її об'єднання створювало широку базу для європейського робітничого руху. Але за оборонну з боку Німеччини Маркс уважав цю війну лише до певного часу, — а саме до розгрому Наполеона III під Седаном, до падіння його і проголошення французької республіки. З цього моменту війна з боку Німеччини переростає в нападну, реакційну. „Коли німецька робітничка кляса,— каже Маркс,— допустить, щоб війна утратила свій оборонний характер і виродилась у війну проти французького народу, *тоді перемоги й поразки будуть однаково згубні*. Всі ті нещастя, що спіткали Германію після так званих визвольних воєн, упадуть на неї знову, ще з більшою жорстокістю“.¹

Маркс вкладає глибокий *революційний* зміст у поняття оборонної війни, накреслюючи дальші шляхи тактики для перетворення війни в громадянську. Характеризуючи війну з боку Німеччини як війну оборонну, він zarazом таврує панівні контрреволюційні сили Німеччини, юнкерський чобіт Пруссії, що в середині Німеччини стоїть на перешкоді до розв'язання її революційних сил. Маркс указує напрям удару в дальшому ході боротьби революційних кляс. Він каже: „Для німців війна ця є оборонна, але хто привів Германію до доконечности оборонятись? Хто дав Люї Бонапартові можливість вести війну проти Німеччини? *Пруссія!* Не хто інший, як Бісмарк, конспірував з Бонапартом в надії здушити в Пруссії демократичну опозицію і закріпити Німеччину за династією Гогенцоллернів. Коли б бигва при Садовій була закінчилася не перемогою, а поразкою, французькі батальйони заповнили б Німеччину, як союзники Пруссії. Хіба Пруссія після перемоги хоч на хвилину подумала про те, щоб поневоленій Франції проти-поставити вільну Німеччину? Якраз навпаки! Вона ревню оберігала споконвічні „блага“ своєї системи і в додаток до них запозичила у Другої імперії всі її хитрощі: її фактичний деспотизм і облудну демократичність, її політичні фокуси і фінансове шахрайство, її високохимерні фрази і найнижкше шарлатанство. Бонапартистський режим, що до цього часу квігнув тільки на одному березі Райну, знайшов собі таким способом двійника на другому його березі. А при такому стані справ чого ж іншого було чекати від війни?“.²

Франко-прусська війна є *остання* велика національно-визвольна війна. Після цієї війни воєнна й політична гегемонія переходить до Німеччини. Така є Марксівська характеристика оборонних і нападних воєн; такі є основні лінії його тактики щодо воєн доби висхідного капіталізму.

¹ „Громадська війна у Франції“.

² Там же.

Але Маркс не тільки дав тактику щодо воєн доби висхідного капіталізму; він дав також *основу* для тактики доби занепаду капіталізму. Це яскраво виявлено в його визначенні типів війни його епохи, а також в його теорії переростання оборонних війн у нападні. Маркс накреслив головні лінії різних типів воєн своєї епохи і встановив принципіальну лінію тактики пролетаріату щодо певних їх типів. З питанням про типи воєн і тактику пролетаріату відносно їх, тісно пов'язаний у Маркса поділ воєн на оборонні й нападні з переростанням їх однієї в одну; з цим пов'язане також питання про умови, що в них оборонний або нападний характер війни втрачає всякий сенс.

Розвиваючи вчення Маркса про типи воєн, про оборонні й нападні війни в добі імперіялізму, а також намічаючи умови, що в них поділ на війни оборонні і нападні втрачає рацію, Ленін каже, що боротьба двох рабовласників (з них з одного є 100, а в другого — 200 рабів) за „справедливіший“ поділ рабів не може мати іншої характеристики, як тільки війни реакційної, і що застосування *до таких воєн* поняття „оборонна“ війна було б історичним фалшем і практичним обманом простолюття, міщанства, темного народу спритними рабовласниками.

Маркс тісно пов'язує питання про оборонні й нападні війни з історичними цілями цих воєн. Коли війни не йдуть по лінії розв'язування історичних завдань — знищити феудалізм, абсолютизм і чужоземний гніт, а є лише війни за „справедливіший“ поділ рабів, то такі війни є реакційні і поняття оборонної війни втрачає відносно їх усяку рацію. Тільки війни, що ведуть до революції, проти старих відносин, є війни оборонні. З того моменту, коли вони втрачають цю перспективу, вони неминуче обертаються на війни реакційні, що виступають проти сил, які розв'язують революцію, на війни нападні — або, за певних умов, такий поділ взагалі втрачає рацію.

Поділ на оборонні і нападні війни утрачає також рацію тоді, коли революція однієї країни йде на допомогу революції в другій.

Маркс на прикладі франко-прусської війни показав не тільки процес переростання оборонної війни в нападну, але також показав процес переростання нападної війни в оборонну.

Переростання нападної війни в оборонну можливо лиш за умов революції в тій країні, яка реакційну або реакційно-нападну війну, перетворює на революційну — коли переможна передова кляса мусить вести оборонну війну проти нападу міжнародної реакції.

За яскравий приклад можливості такого переростання є франко-прусська війна, коли Франція вела нападну війну проти Німеччини і коли з розгромом Наполеона III-го влада перейшла до рук Паризької Комуні. До цього часу Німеччина вела оборонну війну, далі — війну нападну. З другого боку, коли паризькі комунари підняли меч на захист революції проти німців, безперечно, війна з боку Франції була лиш оборонна. За клясичний приклад такого переростання може бути також переростання імперіялістичної війни, реакційної війни царської Росії в оборонну війну повсталого пролетаріату Росії, що захищав пролетарську революцію від розгрому міжнародним імперіялізмом, від інтервенції.

Ленін, відповідно до епохи імперіялізму і пролетарської революції, розвинув і підніс на вищий ступінь учення Маркса про переростання оборонних і нападних воєн.

Ленін, розвиваючи вчення Маркса про війну в добі імперіялізму і пролетарських революцій, вів рішучу боротьбу з люксембургіянськими теоріями в національно-колоніальних питаннях. Характеризуючи типи воєн цієї епохи, він підкреслював оборонний характер війни колоніальних країн проти імперіялізму. Загально-відома характеристика оборонної війни у Леніна, дійсна і для епохи висхідного капіталізму і для епохи імперіялізму. „Кажучи про законність „оборонної“ війни відносно воєн *такої* епохи (висхідного капіталізму. — О. Б.), соціялісти мали на увазі саме ті

цілі, що зводяться до революції проти середньовіччя й кріпосництва. Соціалісти завжди розуміли під оборонною¹ війною „справедливу“ (В. Лібкнехт одного разу так і висловився). Тільки в такому розумінні соціалісти визнавали і визнають зараз (в добі імперіялізму і пролетарських революцій.— О. Б.) законність, прогресивність, справедливість „захисту батьківщини“ або „оборонної“ війни. Наприклад, коли б завтра Марокко оголосило війну Франції, Індія—Англії, Персія або Китай—Росії і т. ін., це були б „справедливі“, „оборонні“ війни, незалежно від того, хто перший напав, і всякий соціаліст співчував би перемозі гноблених, залежних, неповноправних держав проти гнобительських, рабовласницьких, грабіжницьких „великих“ держав“.

Ту саму думку розвиває Ленін також і щодо війни „для охорони завоювань пролетаріату—переможця в боротьбі з буржуазією“. Такі війни є теж оборонні.

З усього цього абсолютно ясно, що за певних історичних умов, не тільки старої доби, але й доби імперіялізму, ігнорування поділу воєн на оборонні й нападні може служити тільки для виправдання нападних, контрреволюційних воєн проти переможного пролетаріату і нападних гнобительських воєн проти колоніального визвольного руху, а також для шельмування оборонних національно-революційних воєн і воєн колоніальних країн проти імперіялізму. Очевидно, що поділ оборонних і нападних воєн для нашої епохи не „застарів“, а тільки набрав нового конкретного змісту відповідно до суті нашої епохи.

Ленін розвинув і підніс на новий ступінь теорію Маркса про перегостання; він освітлив її, розвинув на матеріалі нової епохи. Ленін з винятковою ясністю визначає умови, що в них за нової доби питання про війни оборонні й нападні втрачає всяку рацію. Поділ воєн на оборонні і нападні втрачає рацію, поперше, тоді, коли війни ведуться між імперіалістичними державами, а подруге, коли громадянські війни в середині країн сполучаються з революційною війною, що її пролетарська держава провадить проти захисників панування буржуазії. Ленін у своїх замітках каже: „Як опір експлуататорів, що росте в мірі зростання нагиску пролетаріату і особливо підсилюваний перемогою пролетаріату в окремих країнах, так і міжнародня солідарність та міжнародня організованість буржуазії,— все це з неминучістю приводить до сполучення громадянської війни в середині окремих країн з революційними війнами між країнами пролетарськими і буржуазними, що боронять панування капіталу. З огляду на класовий характер таких воєн, різниця між оборонними і нападними війнами втрачає тут остаточно всяку рацію“.

За умову абсурдності і реакційності поділу воєн на оборонні і нападні Ленін вважає таку обставину, коли громадянські війни в середині окремих країн сполучаються з революційними війнами пролетарських країн проти країн буржуазних, що захищають панування капіталу.

Та воно й зрозуміло. Цілковитий абсурд становить такий поділ тоді, коли пролетарська країна в революційній війні простягне братську руку повсталому пролетаріатові капіталістичних країн.

Політика пролетарської країни завжди визначалася інтересами міжнародньої пролетарської революції. Ленін показав це на історичному прикладі з німецькою революцією 1918 року, організуючи підготовку допомоги німецькому революційному пролетаріатові і намічаючи тактику нашої пролетарської країни німецькій революції. „Всі помремо за те, щоб допомогти німецьким робітникам у справі просування вперед розпочатої в Німеччині революції. Висновок: 1) Вдесятеро більше зусилля на здобуття хліба (запаси *всі* очистити, і для нас і для *німецьких* робітників); 2) Вдесятеро

¹ „Більшовик“ № 21 за 1930 р.

більше записів до війська. Армія в 3 мільйони повинна бути у нас до весни для допомоги міжнародній робітничій революції.

Така є діалектика революції. Було б найпідлішим обманом в такій обстанові кваліфікувати допомогу міжнародній пролетарській революції як „оборонну“ або „нападну“ війну.¹ В таких умовах цей поділ утрачає остаточно всяку рацію.

Сенс, що його вкладає марксизм у поділ на війни оборонні і нападні, має революційне значення для визначення тактики й орієнтації в боротьбі передової кляси. Буржуазія та її агенти завжди намагалися поставити цей поділ собі на службу, для виправдання воєн між реакційними країнами за поділ світу, для шельмування тих воєн, що сполучаються з революцією, для виправдання своїх грабіжницьких воєн взагалі.

Вплив буржуазних теорій у цій галузі дуже розповсюджено в нашій літературі. Досить, наприклад, послатися на статтю тов. Рабіновича¹, який намагається довести, що Ленін відмінив поділ на оборонні й нападні війни. Він говорить: „Термін „оборонна“ Ленін замінив на термін „справедлива“, „прогресивна“ і т. ін. війни, при чому характерно, що сам Ленін бере цей термін у лапки, підкреслюючи цим умовний сенс його“. Тут у т. Рабіновича ми маємо надзвичайно поспішні, спрощені висновки. Т. Рабінович не дав пояснення, чому Ленін бере в лапки у своїй статті, на яку посилається т. Рабінович („Соціалізм і війна“), не тільки терміни „оборонна“ і „нападна“ війна, але також і терміни, якими за твердженням т. Рабіновича Ленін „замінив“, а саме терміни „справедлива“ і „прогресивна“ війна. Також т. Рабінович не отрудився дати пояснення, чому в в цій же роботі Ленін терміни „оборонна“ і „нападна“, вживає також і без лапок. Т. Рабінович про це не потрудився подумати й почав рубати з плеча. Справа ж тут значно складніша, ніж гадає т. Рабінович.

Більш того, т. Рабінович намагається висвітлити факти відповідно своєї „теорії“ і *невірно* передати думку Леніна, що він її виклав в ст. „Комунізм“¹, щоб потвердити свої міркування. Посилаючись на зазначену статтю Леніна, т. Рабінович заявляє: „Ленін знову відзначає, що відміна „оборонної“ і „нападної“ тактики вигадана“. А справді ж Ленін в зазначеній статті говорить зовсім про інше, а саме про те, що у автора дуже лівої і дуже поганої статті в журналі „Комуніст“ марксизм чисто словесний і що у нього нема конкретної аналізи точно визначених і історичних ситуацій. і що у нього, у автора, тому відміна „оборонної“ і „нападної“ тактики вигадана, а не взагалі питання про оборонні й нападні війни вигадане, як намагається подати справу тов. Рабінович.

(Далі буде)

¹ Ленін, т. XXV, стор. 291

МАРКС ПРО ТЕХНІКУ

I. Значення Марксових праць для вивчення історії техніки

Вивчення історії техніки в наш час бурхливого розвитку соціалістичного будівництва набуває особливого значення. „Техніка в період реконструкції вирішає все“; тому „маси повинні опанувати техніку“. Це значить, що маси повинні так само знати її історію. Надаючи цьому велике значення, Ц. К. партії ухвалою листопадового пленуму 1929 р. запропонував завести викладання історії техніки в наших вищах та вишах. Отже, викладання історії техніки є у нас справа нова.

Це так само стосується і до історії природознавства. Викладання природознавства, звичайно, справа в нас не нова, але викладання історії природознавства або, принаймні, моментів її така сама нова справа, як і викладання історії техніки. Більше того, розривати їх не можна, а треба вивчати в зв'язку.

Отже марксистсько-ленінське вивчення історії техніки і природознавства повинне стати складовою частиною підготовки наших кадрів, наших наукових працівників, філософів, інженерів, техніків, природодослідників, лікарів, а так само й істориків, економістів, істориків культури та педагогів.

« Буржуазна наука нагромадила досить великий матеріал з історії техніки, але використати його і систематизувати зможемо тільки ми. І ми повинні цю роботу виконати.

З історії техніки можна відзначити роботу Карла Кармарша „Історія технології“, що вийшла через 10 років після „Капіталу“ Маркса, праці Рельо „Theoretische Kinematik“, Канна „Grundlinien, einer Philosophie der Technik“, праці Фельдгавза, про якого Бессонов каже, що він „зробив для історії техніки більше, ніж усі інші вкупі“ (Бессонов мав на увазі буржуазних істориків—Г. М.). Далі можна відзначити Конрада Мітчоса і багатьох інших, з їх монографіями або журнальними статтями.

¶ Кожен твір з історії техніки виявляє собою клясову суть свого творця. Клясова обмеженість буржуазних істориків не дає їм можливості вийти за межі ідеалізму, механіцизму, або, найчастіше, безпринципної еkleктики.

Сучасні буржуазні історики техніки, шукаючи рушіїв історії, переходять від одних ідеалістичних поглядів до інших. Вони вважають, що справжня історія не є історія імператорів, королів, воен, як гадали раніш, а є історією науки, бо „наука (власне історія науки.—Г. М.) становить інтегральну частину загальної історії“. Тому історія повинна опрацювати біографії великих учених і винахідників. Центральний технічний журнал „Engineer“ так сформулював це: „Хіба життя великих учених і техніків не багате в такій же мірі виховним матеріалом, як життя королів, прелатів та державних діячів... Їх біографії так само гідні увійти до історії, а що їх робота мала на світ ще більший вплив, ніж діяльність усіх політиків

разом, їх треба вивчати в кожній школі, можливо навіть примусивши потіснитися інших“.¹

Таку саму думку висловлює й другий учений, відомий англійський фізіолог, проф. Гілл, який заявив: „Вся історія складається з історії воєн; але війни не мають ніякого значення в історії людства. Їх причини туманні і неясні. Історію робили, не Валленштайни та Наполеони, а Гарві, Ньютони й Дарвіни... Але... характеристична властивість людства,— додає безнадійно Гілл — це колективна, терплива дурість“.

Другий доповідач на Міжнародному Конгресі в питаннях історії науки й техніки, що відбувся в Лондоні 27 червня—3 липня—1931 р., кембріджський проф. Дем'єр так характеризував історію: „Спочатку історія, природно цікавилась барвистим тобто королями й бійками, потім її переписано з погляду права й конструкції адвокатів політиків, а тепер ми повинні переписати історію заново, під кутом зору історії тріумфів людської думки. Але при цьому треба пам'ятати, що техніка має другорядне значення, практичне застосування; це тільки побічний продукт інтелектуальної діяльності, що її завданням є чиста наука, пізнання природи, релігії тощо“.²

Отакою є методологія цих істориків. Але найчастіше безпринципність буржуазних учених перетворюється на певний цілком визначений принцип. Вони використовують історію природознавства й техніки для своєї клясової мети, як знаряддя в ідеологічній боротьбі.

Буржуазна історіографія є мішанина різноманітних концепцій. Така історіографія в найкрашому разі може дати, як сказав Ленін, „накопичення сирових виливком набраних фактів і змалювання окремих сторін історичного процесу“. Тільки користуючись наукою Маркса, „що вказав шлях до наукового вивчення історії, як єдиного закономірного в усій своїй величезній різнобічності й суперечливості процесу“ (Ленін), ми зможемо створити свою, витриману в марксистсько-ленінському дусі історії природознавства й техніки. Отже, навіть коли б Маркс не опрацьовував конкретних питань з історії техніки й природознавства то й тоді його загальна методологія з історії й економіки варта більше, ніж усі буржуазні історики природознавства й техніки разом узяті. Не дивно в такому разі те, що тов. Мартенс у своєму вступному слові, відкриваючи засідання секції техніки Комакадемії, сказав, що огляд чужоземної літератури з історії техніки не дає утішної картини.³ Зрозумілим стає незадоволеність буржуазною літературою і в С. А. Бессонова. Підводячи підсумки огляду світової літератури, він каже: „Як видно з цього, звичайно, зовсім не вичерпного переліку, матеріялу згромаджено багато, не вистачає тільки марксистського дослідника. Досі цей матеріял використовували головним чином кантіянці“.⁴

Не в меншій мірі і неогегеліянці-фашисти,— додамо ми.

Щодо стану нашої радянської літератури з історії природознавства й техніки, то треба сказати, що він так само не задовольний. Ми не можемо похвалитися існуванням витриманого марксистсько-ленінського викладу історії техніки. Опанування техніки й науки має бути так само опануванням історії їх. На жаль, доводиться сконстатувати, що праця в цій галузі не стоїть на належній височині, ні з кількісного, ні з якісного погляду. Спроби такого викладу дуже часто мають багато методологічних помилок, не кажучи про слабе охоплення фактичного матеріялу.

Саме із зростання капіталістичної техніки, зростання трестів та

¹ З доповіді Рубінштейна на засіданні президії Комакадемії від 1 вересня 1931 р. II Міжнародний конгрес в питаннях історії науки й техніки.

² З цієї ж доповіді.

³ Ю. К. Милонов. Марксистская история техники. Стенограма доповіді. Соцекгиз, 1931 р. стр. 3.

⁴ Бессонов. Развитие машин, 1926 р., ст. 52.

збільшення суспільних інтересів загалу починає К. Кавтський побудову своєї реакційної теорії про зайвість революції і диктатури пролетаріату.

Кавтський не бачить криз, не бачить загнивання, а підкреслює тільки прогрес капіталізму. „Але чим далі йде цей прогрес, тим очевидніше стає, що доля соціалізму в дійсності пов'язана саме з цим, а не з акумулюючою капіталу і зростанням криз“, — проповідує він.¹ І далі „зростання спільних інтересів капіталістів і робітників, гармонія їх інтересів може бути пов'язана з тим, що прогрес продуктивності праці, який приносить з собою промисловий капітал, іде на користь не тільки йому самому, але так само и робітникам, і що робітники так само зацікавлені в розвиткові господарства як і капіталісти“ (там же, ст. 565).

І нарешті Кавтський приходить до заперечення доконечности диктатури пролетаріату. „Як би не розумів Маркс,— каже він,— диктатуру пролетаріату, він ніде не висловлювався за диктатуру пролетаріату як форму держави, докбнечну для звільнення пролетаріату“ (ст. 468).

Таким чином, за Кавтським соціалізм піде тим же шляхом, що й капіталізм.

Не в більшій мірі, може нас задовольнити історія техніки Данилевського.² Її ніяк не можна визнати за марксистську, в ній тільки й є марксистського, що цитати з самого Маркса, що їх наводить автор, а в самому викладі Данилевського панує звичайнісінький емпіризм, який досить поверхово нагромаджує факти.

Дійсне вивчення історії техніки стане можливе лише тоді, коли ми цілком опануємо усю спадщину, яку залишили нам Маркс, Енгельс, Ленін, як і далі її розроблення у т. Сталіна. Геніяльні сторінки їх, так загального характеру, як і з конкретних галузей особливо мають дати, нам провідний методологічний напрям.

І з цього погляду перш за все ми повинні відзначити величезне значення Марксового „Капіталу“, що дає невичерпний матеріал з проблем які цікавлять нас у даній роботі. Повну рацію має Бессонов, коли в передмові до своєї книжки „Развитие машин“, переглянувши світову літературу з техніки, характеризує „Капітал“, і особливо його 13 розділ (Розвиток машин), як „найкраще, що існує в світовій літературі з загальних питань техніки“.

Крім самого „Капіталу“, надзвичайно цінний матеріал дають підготовчі роботи до нього, що їх має незабаром опублікувати імел; надто цінні для історії техніки зошити V, XIX та XX. Ці матеріали одночасно мають велике значення для вивчення методи творця „Капіталу“. Вони складаються з 23 рукописних зошитів під назвою „До критики політичної економії“ та 150 зошитів, конспектів і приміток до кількох тисяч книжок, що їх проробив Маркс. Як висловлюється т. Рубінштейн, ці матеріали начебто відслоняють двері до велетенської лабораторії думки, де виношувалися основні засади Марксової теорії, наростає ланка за ланкою ланцюг висновків і узагальнень, де з тисячі дослідів, спостережень, теорій і фактів створювалося велике революційне вчення, що йому судилося перетворити весь світ“ (Рубінштейн. „Маркс о розвитку техніки“, Большевик, № 1—2, 1932 р.).

Підготовчі зошити до „Капіталу“, — продовжує т. Рубінштейн, — мають остаточно зліквідувати досить поширену легенду про те, ніби Маркс, відмінно від Енгельса, мало займався питаннями техніки“.

Правда, чудове значня техніки виступає на кожій сторінці „Капіталу“. Але підготовчі роботи покажуть нам, який великий матеріал опанував Маркс перше, ніж приступити до свого геніяльного твору.

В галузі історії техніки, як і в інших галузях погляди Маркса й

¹ Кавтський. Матеріалістическое понимание истории, т. II. 1931, ст. 562.

² Данилевський. Нарис розвитку продуктивних органів суспільної людини, 1929 р.

Енгельса уявляють собою доладну, суцільну теорію. Окремі розділи з праць виречення нотатки—все це перейняте в них одною провідною думкою.

Опрацьовуючи питання розвитку промисловости, Марксові довелося пильно стежити за розвитком машин і технічних винаходів. Але він не знайшов такої роботи, де це питання було б задовільно вясвітлено. „Досі такої праці ще не існує,— каже Маркс.— Дарвін повернув інтерес на історію природної технології, тобто на витворення рослинних і тваринних органів, що відіграють ролю зняряд виробництва в житті рослин та тварин. Невже не заслуговує такої самої уваги історія витворення продуктивних органів суспільної людини, історія цієї матеріальної бази кожної окремої суспільної організації. І чи не легше було б її скласти, бо, як каже Віко, людська історія відрізняється від історії природи тим, що першу робили ми, другу— не ми“. („Капітал“, т. I, ДВУ, 1927 р., ст. 214).¹

Звернемо тут увагу на підкреслене в Маркса значення в історії людства техніки і взагалі продуктивних сил, цієї матеріальної бази кожної окремої суспільної організації.

„Технологія,— продовжує Маркс,— виявляє активне ставлення людини до природи, безпосередній процес продукції її життя, а разом з тим і суспільних відношень її життя на духовних уявленях, що мають своє джерело в цих відношеннях. Сама ціла історія релігії, не збудована на цій матеріальній базі— не критична. Дійсно, куди легше аналізою знайти зерно мрійних релігійних образів, ніж навпаки, з даних відносин реального життя вивести відповідні їм унебеснені форми. Остання метода— це єдино матеріалістична, отже й наукова метода“. (Там же).

Таким чином, технологія, що виявляє активне ставлення людини до природи, процес виробництва, як матеріальна основа всієї історії— ось Марксова метода дослідження. Користуючись нею, Маркс накреслив загальний розвиток техніки й виробництва, викривши тим самим сутність усієї історії людства. „Люди невільні,— писав Маркс у листі до Анчекова від 1846 р.— у виборі своїх продуктивних сил, що є основою всієї їх історії, бо всяка продуктивна сила є набута сила, продукт від попередньої діяльності. Таким чином, продуктивні сили— це наслідок практичної енергії людей; але сама ця енергія обмежена тими умовами, в яких люди пробувають, продуктивними силами, вже передніше набутими в суспільній формі, що існувала раніш, що її створили не ці люди, що є витвором минулих поколінь. Наслідком того простого факту, що кожне наступне покоління знаходить продуктивні сили, здобуті минулими поколіннями, і ці продуктивні сили стають йому сировим матеріалом для нового виробництва, виникає зв'язок у людській історії, яка тим більше стає людською історією, чим більше виростили продуктивні сили людей, а значить і їх суспільні відносини“.

Економічні доби,— писав Маркс в 5-му розділі I тому „Капіталу“— різняться не тим, що вироблюється, а тим, як вироблюється, якими засобами праці. Активною дією на природу людина відрізняється від тварин. „Праця є насамперед процес поміж людиною і природою, процес, що в ньому людина своєю власною діяльністю викликає, регулює і контролює виміну речовин між собою і природою; супроти матерії природи вона сама стоїть, як сила пророди“ (ст. 91). Нею власне й визначається розвиток історії. Предмети природи стають її зняряддями праці. Земля, що є первісно її харчова комора, разом становить собою первісний арсенал її засобів. „Вона постачає їй, приміром, камінь, що його вона кидає, ним відтискає, ріже тощо. Сама земля стає засобом праці, але потрібен певний розвиток цілої низки інших засобів і розвиток робочої сили. „В печерах найдавнішньої людини ми знаходимо кам'яне зняряддя і кам'яну зброю“.

¹ Далі скрізь читати за цим виданням.

Маркс показує нам виробництво первісної людини, що межує з тваринним світом. „Ужиток і створення засобів праці,— каже він,— що властиві вже хоч і в зародковій формі, і деяким породам тварин, характеризують специфічно людський процес праці“. Але показуючи цю єдність між твариною і людиною, їх спільне історичне походження, Маркс указує й на їх відмінність. Саме існування такої властивості в зародковій формі у тварин указує на єдність з людиною; але це одночасно є те, що відрізняє людину від тварини в процесі праці діяльність людини за допомогою засобів праці, довершує зміну, що її вона наперед поставила собі за мету. Маркс дає порівняння людини з павуком і бджолою і показує, що сама *праця з певною метою* відрізняє людину від тварини.

„Найгіршого будівничого від найкращої бджоли уже відразу відрізняє те, що поки він збереться будувати комірочку з воску, він уже встиг збудувати її у своїй голові“,— каже він.

Цікаво навести з цього приводу погляд Енгельса. „З людиною,— каже він,— ми вступаємо в галузь історії. І тварини мають історію, власне історію свого походження й поступового розвитку до свого сучасного стану; але ця історія робиться мимо них, для них, а оскільки вони самі приймають у цьому участь, це відбувається без їх відому й бажання. Люди ж, чим більше вони віддаляються від тварин у тісному розумінні слова, тим більше починають робити самі, свідомо свою історію, тим меншим стає вплив на цю історію непередбачених чинників, неконтрольованих сил і тим більше наслідок історичної дії відповідає вперед установленій меті“ („Діалектика природи“, 1932 р., ст. ст. 95—96)

Учення Маркса про обмін людини з природою через працю має величезне значіння. Марксові доводилось рішуче виступати проти Фоєрбаха, а разом і з ним проти всіх механістичних матеріялістів, що розглядали вплив природи на людину однобічно.

„Всяке суспільне життя,— пише Маркс у своїх тезах про Фоєрбаха, є по суті практичне життя. Всі тайни (містерії), що заводять теорію до містицизму, знаходять своє раціональне вирішення в людській практиці і в розумінні цієї практики“.

Вади механістичного матеріялізму, як показує Маркс, полягають саме в споглядливості, в недооцінці людської суспільної практики, в нерозумінні „революційної“ практично-критичної діяльності“.

„У професора—доктринера,— пише Маркс, критично розбираючи книжку А. Вагнера,¹— відношення людини до природи з самого початку виступає не як практичне відношення, себто застосоване на дії, а як *теоретичне*... Але люди ніяк не починають з того, що „стоять у теоретичному відношенні до предметів зовнішнього світу“. Як і інші тварини, вони починають з того, що їдять, п'ють і т. д., себто „не стоять в якомусь відношенні, а *активно діють*, за допомогою дії опановують певні предмети зовнішнього світу і таким чином задовольняють свої потреби“ (отже, вони починають з вирбництва).

Ця критика є по всіх вульгаризаторах історії, як часів Маркса й Енгельса, так і сучасних.

В цитаті з „Капіталу“, що її ми вже наводили, де Маркс підкреслює активне відношення людини до природи, дається безпосередню критику вульгарного матеріялізму. „Хиби абстрактного природознавчого матеріялізму,— каже Маркс,— який виключає історичний процес, виявляються вже в абстрактних ідеологічних поглядах його виразників, скоро лиш вони зважуються вийти поза межі свого фаху“.

Таку саму думку в повній зголі до Маркса ми знаходимо в Енгельса в „Діалектиці природи“, в його критиці Дрепера та інших. „Природодослідники й філософи,— каже Енгельс,— досі цілком нехтували дослід-

¹ „Архив Маркса й Енгельса“, кн. V, ст. 327—388.

ження впливу людської діяльності на мислення людини; вони знають з одного боку, тільки природу, з другого — тільки мисль. Але найістотнішою і першою основою людського мислення є якраз *зміна природи людиною*, а не одна природа, як така, і розум людини розвивається пропорційно до того, як вона навчила змінювати природу. Тому натуралістичне розуміння історії, як його знаходимо, наприклад, в тій чи іншій мірі у Дрепера та інших природодослідників, які дотримуються погляду, що тільки природа діє на людину і що природні умови визначають скрізь її історичний розвиток — однобічне і забуває, що людина т-ж діє на природу, змінює її, створює собі нові умови існування“ („Діалектика природи“, 1932 р., ст. 14—15).

Маркс, визнаючи значення природних умов не зводить усю справу тільки до цих умов. „Коли залишити на боці більш-менш розвинену форму суспільної продукції, то виявиться, що продуктивність праці зв'язана з природними засобами. Всі ці умови можна звести до природи самої людини, як от раса і т. д., та до природного її оточення“ — каже Маркс. Маркс поділяє природні умови з погляду економічного на дві великі класи: на природні багатства, як життєві засоби (родючість ґрунту, багаті на рибу, води тощо), і природні багатства як засоби праці (водоспади, метал, вугілля). „На початку культури має переважне значення перша форма природного багатства, — каже він, — на вищих щаблях розвитку — друга форма. Порівняйте, наприклад, Англію з Індією, або, в античному світі, Атени й Коринт з країнами на узбережжі Чорного моря“ („Капітал“, ст. 303).

Аналізуючи значення природних засобів, Маркс одночасно вказує на конкретні форми взаємозалежності природи й людини, що й самі змінюються залежно від розвитку продуктивних сил.

„Чим менше число природних потреб, як абсолютно треба задовольнити, чим більша природна родючість ґрунту, чим сприятливіше підсоння, тим менший і робочий, час, потрібний для утримання й репродукції продукента. Отже, тим більшою може бути й зайвина праці на інших проти його праці на самого себе... Цим переважно й можна пояснити в Єгипті таке численне населення, а через те, можна було спорудити й такі великі будівлі“ („Капітал“, ст. 303). Так Маркс показує певну залежність від природних умов. Але він на цьому не зупиняється. Він показує так само й другу сторону цієї основної залежності — а саме залежності розвитку культури від продуктивних сил. „Однак, великі будівлі давнього Єгипту, — продовжує він, — своє існування завдячують не так чисельності його населення, як тому що великим числом його можна було порядкувати для цієї справи“.

При капіталістичному способі виробництва розмір додаткової вартості так само змінюється залежно від природних умов праці взагалі і від родючості ґрунту — особливо. Проте, Маркс застерігає проти зведення всього до родючості ґрунту. „Але звідси ніяк не випливає — каже він, — протилежне твердження: що найбільш родючий ґрунт є найдорідніший для зросту капіталістичного способу продукції. Цей спосіб мислить собою панування людини над природою. До марнотратства багато природа „водить людину, як дитя, на мотузочку“. Вона не робить власний розвиток людини природною доконечністю. Не тропічне підсоння з його незвичайно буйною рослиною, а помірна смуга є батьківщина капіталу. Не абсолютна родючість ґрунту, а його диференціяція, різноманітність його природних продуктів становить природну основу суспільного поділу праці і через зміну природних умов, що серед них перебуває людина, спонукує їх до урізноманітнення її власних потреб, здібностей, засобів та способів праці. Конечність суспільно контролювати якусь силу природи в інтересах господарства, конечність на широку скало тільки присвоїти її собі, або приборкати за допомогою споруд, зроблених людською рукою — ось що грає якнайбільшу роллю історії промисловості“ (курсив наш. — Г. М.).

Так було, приміром з регуляцією в Єгипті, Ломбардії, Голляндії і т. д., або в Індії, Персії і т. інш., де зрошення штучними каналами не тільки постачає ґрунтові потрібну воду, але разом із намулом приносить з гір мінеральне добриво. *Таємниця розвитку промисловости в Еспанії та Сіцилії під арабським пануванням, це була каналізація* („Капітал“, ст. 303—304, курсив наш). А в примітках до сказаного Маркс додає ще таке: „Потреба обчислювати періоди поводів. Нілу створила Єгипетську астрономію, а з нею й панування касті жерців, цих керманів хліборобства“ (ст. 304). Отак Маркс висвітлює значення природних багатств і їх роль у процесі виробництва, отже, й історії суспільства. Він показує, як географічне оточення включається в економіку, і цей вплив конкретно аналізує, показує його відмінність на різних етапах розвитку суспільства. Одне значення можуть мати природні засоби на початку розвитку виробництва й іншого значення вони набувають у розвиненому капіталістичному суспільстві. Не абсолютне багатство, а його диференціяція, що спонукає до розвитку виробництва — ось нащо звертає увагу Маркс: не сама природа, а обмін між людиною і природою, що відбувається через працю. Тільки виходячи з Марксової настанови, ми зможемо належно простежити конкретні форми розвитку природознавства й техніки. На превеликий жаль сучасні природодослідники мало знають учення Маркса і тому роблять у працях з історії наук величезні помилки. А іншого шляху побудувати дійсно наукову — витриману історію наук, крім того, що лежить через опрацювання Маркса й Енгельса, немає й бути не може.

Потреба обчислювати періоди поводів Нілу створили Єгипетську астрономію, себто потреби виробництва створили науку. Така думка Маркса Вона є одночасно й думкою Енгельса, який висловлює її так: „Треба вивчати *послідовний розвиток* окремих галузей природознавства — спочатку *астрономія* — що вже через пори року абсолютна потрібна скотарським та хліборобським народам. Астрономія може розвиватись тільки за допомогою *математики*. Отже, довелось узятись і до цієї останньої. Далі, на певному ступені розвитку хліборобства і в певних країнах (підіймання води для зрошення в Єгипті), а особливо з виникненням міст, великих будівель і розвитком ремісництва, розвинулась і *механіка*... Таким чином, з самого початку виникнення і розвиток наук обумовлюються виробництвом“ („Діалектика природи“, 1932 р., ст. 39). Яка безодня між цими висловами основників марксизму і тлумаченнями історії розвитку природознавства у буржуазних природників.

Так, наприклад, Даннеман каже, „Наука створила техніку“.— „занепад науки відзначав би також і кінець культури“. Або він же дає такі ідеалістичні тлумачення: „Римляне хоч і з'явилися в історії правдивими спадкоємцями Греків, але в своїм намаганні опанувати світ не мали ні часу, а ні *прихильности* (курсив мій.—Г. М) до занять науковими питаннями“ (Цитую за статтею Максимова, „Под знаменем марксизма, № 4—5, 1924, ст. 139—140). Можна також пригадати ідеалістичні викрутаси авторів історії медицини Маер—Штайнега і Зудгофа, що з'ясовують встанові культури в античному світі особливим духом грецького народу. Таким чином згадані і переважна більшість усіх інших (коли не всі) буржуазних учених вважають, що наука створила техніку і культуру і рухає суспільством. Таке з'ясування не має нічого спільного з марксизмом, який, не відкидаючи значення науки, показує їй справжню роль. „Коли, як ви запевняєте,— пише Енгельс у листі до Штаркенберга,—техніка у значній мірі (здебільшого від стану науки, то, навпаки, наука значно більше, залежить від *стану й вимог* техніки. Коли в суспільстві з'являється технічна вимога, то це дає науці значно більше допомоги, ніж десять університетів. Уся гідростатика (Торічеллі і т. д.) викликана була до життя потребою регулювати гірські потоки в Італії XVI та XVII століття“ (Маркс і Енгельс, „Письма“, під редакцією Адоратського, 1931, ст. 406).

З такою ж рішучістю виступає проти ідеалістичного розуміння історії техніки Маркс. „Чи треба говорити про *провиденденціальну й філантропічну мету*, що її відкрив Д. Прудон у первісному винаході і заведенню машин“,— запитує Маркс— і показує, як суспільна вимога конечно привела до розвитку машин. „Коли англійська торгівля,— каже він,— набрала таких розмірів, що ручна праця не могла задовольнити наявний ринковий попит, відбулася потреба в машинах. Тоді стали думати про застосування механічних знань, які вже розвинулися в XVIII столітті „Злиденність філософії“, ст. 129. Подібно до того, як Маркс установлює єдність і відмінність між знаряддями виробників і органами тварин, показуючи цим історичний розвиток їх, так само він докладно простежує історію виникнення розвитку машин. „Машина в її найелементарнішій формі передана пізнішим часом від Римської імперії в формі водяного млина“,— каже Маркс. („Капітал“, ст. 201).

Але специфічною машиною мануфактурної доби за Марксом, лишається сам колективний робітник, скомбінований з багатьох частинних робітників. Себто Маркс показує, що хоч машина в її елементарній формі існувала вже давно, але, власне кажучи, це ще не була машина в справжньому розумінні.

Уже мануфактурний період спорадично розвиває вживання машин особливо для деяких елементарних підготовчих процесів, де потрібна чимала маса людей і велика витрата сили. Як приклади цього, Маркс наводить паперову мануфактуру, де незабаром починають перетирати ганчір'я на паперових млинах, та металургію, де роздрібнюють руду на млинах-дробарках. І він підкреслює значіння млина в історії розвитку машин. „Цілу історію розвитку машин,— каже він,— можна простежити на історії хлібних млинів. В Англії ще й досі фабрику називають mill (себто „млин“.— Г. М.). У німецьких технологічних творах з перших десятиліть XIX ст. ми теж подибуємо це слово. Wöhle, не тільки на означення тих машин, що їх рухають сили природи, але й для всяких мануфактур, що вживають апаратів— машин“. („Капітал“, ст. 201, прим. 43).

Крім млинів, ремісничка доба лишила в спадщину й великі винаходи як от компас, стрільний порох, друк та автоматичний годинник. Але й після цього машини все ж стоять на другорядному місці. Лише пізніше виявляється їх велика роль. „Дуже великої ваги набрало спорадичне вживання машин у XVII ст., даючи великим математикам тих часів практичні в дповідні точки й спонуки створити сучасну механіку“. Але головну роль для промисловости відіграють між ними все таки годинник і млин. „Я перечитав,— писав Маркс,— технологічно-історичні виписи й прийшов до висновку, що, коли залишити в стороні винахід пороху, компасу й друку, цих доконечних передумов буржуазного розвитку, то від XVI до середини XVIII ст., себто в період мануфактури, що почала свій розвиток з ремесства аж до властивої великої промисловости, є дві матеріальні основи, що на них спирається в межах мануфактури попередня робота для створення машинової промисловости. Годинник і млин (спочатку для збіжжя, і власне водяний); на годиннику розвинулась уся теорія *вироблення рівномірного руху*. З самої природи цього приладу, він ґрунтується на сполученні півмистецького ремесства з прямою теорією... „Учене ремесство— так звалось ремесство годинникового майстра у німецьких письменників XVI ст. На розвитку годиннику можна простежити, як велика є різниця у співвідношенні між ученістю й практикою на основі ремесства з одного боку з цим же співвідношенням у великій промисловості— з другого“. (Лист Маркса Енгельсові від 28/1—1863 р.). Маркс далі показує, що саме годинник навів на думку застосувати до виробництва саморушній апарат. З другого боку, він аналізує вплив млина на промисловість і науку, а так само й на їх взаємодіяння. „Учення про *тертя*,— відзначає він,— а разом з ним і дослідження математичних форм системи коліс, зубців і т. д.— все

це зроблено на млині. Подібним же чином тут уперше створено теорію виміру напруженості рушійної сили, найкращого способу застосування цієї сили і т. д.» (там же, ст. 128).

І Маркс зупиняється на розвитку математики — рівнобіжно з розвитком млинів. „Майже всі великі математики каже він, — починаючи з середини XVIII ст., оскільки їм приходилося торкатись практичної механіки і теоретизувати з її приводу, виходили з простого водяного млина“.

Не зайвим буде навести нотатки Енгельса з цього питання: „До історії винаходів... Водяний млин на *Мозелі* близько 300 р. і наприкінці середньовіччя — 1453 р... незрівняно вищий ступінь розвитку промисловості й торгівлі, створений середньовічним бюргерством; з одного боку, виробництво стало більш масовим, з другого — торговельні відносини стали значно розвиненіші; мореплавство... маса самостійних винаходів... крім того, вони дали, хоч усе ще в невпорядженому вигляді масу наукових фактів, що про них ніколи навіть не підозрівала древність (магнетна голка, друк, літери, лляний папір, що його вживали араби і іспанські євреї з XII ст. бановняний папір, що поступово з'являється з X ст. й в XIII й XIV ст. вже більш розповсюджений в той час як папірус з арабських часів зовсім зник у Єгипті). Порох, окуляри, *механічний годинник*, великі успіхи в численні часу, а також у механіці“ (Енгельс, „Діалектика природи“, ст. 41 — 42, підкреслив Енгельс).

Такі були, за Марксом і Енгельсом, передумови виникнення машини та розвитку промисловості. Все це — окремі елементи, зародки, що самі покищо не є машинами. Показуючи зв'язок машини з цими попередніми до неї елементами Маркс одночасно підкреслює *стрибок*, що його зробивши вони набувають *нової якості*. „*Машини* у власному значенні слова, з'являються лиш наприкінці XVIII ст., — каже Маркс. Немає нічого безглуздішого, як бачити в них антитезу розподілу праці, синтезу, що встановлює єдність роздрібної праці. Машина є сполучення знарядь праці, а зовсім не комбінація робіт для самого робітника“, — заперечує Маркс Прудонові, показуючи якісну сторону машини, відмінну від мануфактури.

Таким чином, у розвитку машини, за Марксом можна встановити такі стадії: 1) Просте знаряддя, 2) Збірка простих знарядь, 3) Складне знаряддя, 4) Врухомлення складного знаряддя одним двигуном, руками людини, 5) Рухомлення цих інструментів силами природи, 6) Машина, 7) Система машин з одним двигуном, 8) Система машин з автоматичним двигуном.

Таким чином мануфактурний період розвивав перші наукові й технічні елементи великої промисловості. І Маркс докладно зупиняється на історії цього розвитку, показуючи *безперервність* його, але відзначаючи разом переламні моменти, підкреслюючи революції у *виробництві*. „В мануфактурі, — каже Маркс, — відповідним пунктом перевероту в способі продукції стає робоча сила, у великій промисловості — засіб праці“. І Маркс простежує „Яким чином засіб праці із знаряддя перетворюється у машину або чим машина відрізняється від ремісничого інструменту. Тут мова лиш про великі, загальні характеристичні риси, бо епох історії суспільства не відмежовують одну від одної абстрактні виразні лінії“ („Капітал“, ст. 214). Маркс критикує абстрактні підходи до машини математиків та механіків, що в них зовсім відсутній історичний елемент. Зупиняючись докладно і не раз на промисловій революції, Маркс підкреслює, що вона відбувається головним чином у зв'язку з переверотом у *робочій частині машин*. „Коли John Wyatt 1785 року оповістив про свою прядну машинку, заповідаючи разом з нею промислову революцію XVIII ст., він ні словечком не згадав, що осел, а не людина гонить цю машину; а проте, ця роля припадала ослові. Машина ні те, „щоб прядти без допомоги пальців“ — така була його програма“ („Капітал“, ст. 214). „Промислова революція XVIII ст. виходить сама від цієї частини машини, від виконавчої машини. Іде й тепер

вона щодня наново становить відпровідний пункт таких революцій ледве тільки реміснична або мануфактурна продукція переходить у машинуву" (ст. 215). Навіть парова машина в такому вигляді, як її винайдено за мануфактурного періоду, наприкінці XVII ст. і вживалося до початку 80 років. XVIII ст., не викликало ніякої промислової революції, і навпаки, створення виконавчих машин викликало потребу зреволюціонізувати парову машину.

„І лиш після того, як знаряддя перетворилося із знаряддя людського організму на знаряддя механічного апарату — виконавчої машини, лиш тоді й рушійна машина набула самостійної форми, цілком виемансипуваної від рамок людської сили“. („Капітал“, ст. 218).

І тепер уже, в дальнішому розвитку, окрема машина, що раніш від неї виходив промисловий переворот, сама стає лише простим елементом машинового виробництва, і перед промисловістю виникає питання винаходу універсального двигуна. „Великий геній Ватта виявляється в тому, що патент, узятий ним у квітні 1784 року даючи опис парової машини, подає його не як якийсь винахід для окремих завдань, а як універсальний двигун великої промисловости. Він згадує тут про форми практичного використання його форми, що з них деякі, як от, приміром, паровий молот, заведено до життя більше як за півстоліття потому. Але він мав сумнів в одному: чи стане парова машина в пригоді морському плаванню. А його наступники (Болтон) виставили на лондонській промисловій виставці найколосальну парову машину для океанських пароплавів“. („Капітал“, ст. 218).

Маркс простежує революцію, що її викликає велика промисловість у хліборобстві. Ми бачимо, що Маркс приписував велику ролю промисловій революції; він на кожному кроці підкреслює перевороти як у машинах так і в цілому виробництві.

Саме цих стрибків, цих революцій у промисловості, в економіці не бачить Плеханов, що визнає стрибки лиш у політичних, у соціальних явищах. „Економічна *еволюція*, — каже він, — фатально веде до політичної революції, а ця остання, в свою чергу, буде джерелом важливих змін в економічній будові суспільства. Спосіб виробництва продуктів *повільно і поступово* набуває суспільного характеру. Відповідний йому спосіб привласнення з'явиться наслідком насильного перевороту“ („Новий захитник самодержавія“, соч., т. III, ст. 53 — 54).

Ми вже бачили, наскільки цей погляд суперечить Марксовому вченню про промислові й технічні перевороти. Але саме таку концепцію нав'язує Плеханов Марксові. Цілком вірно підкреслюючи значення Маркса в історії („в його годові історія людства вперше склалося в одну гармонійну, нефантастичну картину“... він не забуває про безперервний... хід розвитку), Плеханов так це подає, що у нього зовсім випадують революції в економіці й промисловості. І такий погляд він приписує Марксові. „Він перший показав, що економічна *еволюція* веде до політичних революцій“, — каже Плеханов (ст. 47). Безумовна річ, що ці погляди ні в якій мірі не відповідають висловленням Маркса й Енгельса, як і продовжувачів їх — Леніна і Сталіна.

Вчення Маркса про те, що перевороти в промисловості ведуть до соціальних і політичних революцій, показує нам усю хибність буржуазних істориків техніки, які, обходячи ці перевороти, виводять всю історію суспільства або з повільного еволюційного розвитку науки, або з несподіваних, непов'язаних ні з чим відкриттів, цим самим зводячи історію до переказу біографій учених різних народів.

Відмінно від Плеханова, Маркс простежує конкретні форми в розвитку техніки й промисловости й показує їх революційний, стрибковий характер, зупиняючи нашу увагу так само на моментах революційного зростання.

Розвиток великої промисловости паралізувався доти, поки сама машина „завдячувала своє існування особливій силі і особистій умілості, а значить залежала від розвитку м'язів, гостроти зору та віртуозности рук, що за їх допомогою частинний робітник у мануфактурі і ремісник поза нею орудують своїм карликовим інструментом. . Дальніше поширення промисловости, що проводилося вже машинним способом, та проникання машин у новій галузі продукції лишалися, таким чином, цілком залежними від зростання тієї категорії робітників, яка через півмістецький характер праці цієї категорії, могла збільшуватись тільки поступово, а не стрибками“. („Капітал“, т. I, ст. 221). Але далі розвиток промисловости, як показує Маркс, неминучо приходить до суперечности із своєю ремісничою та мануфактурною основою, до неминучої революції, до стрибка. Перевороти в засобах продукції якоїсь однієї сфери промисловости, викликають такі самі перевороти і в інших сферах, особливо в таких галузях, що переплітаються між собою, як фази одного, цілого процесу.

А революція в способі продукції промисловости й хліборобства зробила якраз доконечною революцією в загальних умовах суспільного процесу продукції, тобто в засобах сполучення й транспорту. Звідси вона вплинула й на розвиток усього суспільного життя, науки, мистецтва тощо.

Аналізуючи залежність розвитку науки і, зокрема, природознавство від розвитку промисловости, Маркс скрізь відкриває і зворотний вплив науки на техніку й виробництво. Наука у Маркса не стоїть осторонь від виробництва; вона органічно пов'язується з ним диференціюючись від виробництва і зворотно впливаючи на його розвиток. „Як дуже стара форма засобів продукції,— пише Маркс,— панує на початку над її новою формою, показує, між іншим, якнайповище порівняння новітнього парового ткацького варстату з давнім, навітніх дмухових інструментів із старим ковальським міхом, або ще влучніше, перша спроба побудувати льокомотив, у якого дійсно було дві ноги, що їх він напереміну підносив, як кінь.

„Тільки з дальшим розвитком механіки та з призбиранням практичного досвіду форма машини починає цілком визначатись принципами механіки і цілком еманципуватися від давньої форми того знаряддя, що розвивається в машину“. („Капітал“, ст. 221, прим. 103).

Отже перед технікою стояло завдання машинним способом „вироблювати потрібні для окремих частин машин суто геометричні форми— такі, як лінія, коло, циліндр, конус і куля“ (ст. 222). І безумовно, що виконати таке завдання техніка могла лиш за допомогою науки в даному разі головним чином математики й механіки. Тільки завдяки цьому стає можливим, що в машині знаряддя праці дістає таку матеріальну форму існування, яка веде за собою зміну людської сили силами природи й емпіричної рутини свідомим використанням природознавства“ (ст. 223).

„Машинами, через хемічні процеси,— каже Маркс,— і іншими методами вона раз-у-раз робить перевероти в технічній основі продукції і разом у функціях робітників і в суспільних комбінаціях процесу праці“ (ст. 228).

Подібну ж картину ми бачимо і в рільництві, де велика промисловість нищить основу старого суспільства, „хлібороба“, і висуває на його місце найманого робітника. І тут так само: „замість якнайповільнішого, освяченого з звичкою способу продукції постає свідомо технологічне використання науки“. („Капітал“, I, ст. 298). Промисловість, використавши науку, створює також нові суспільні комбінації процесу праці, що йдуть на зміну старому, мануфактурному.

„Доки ремесло і мануфактура становлять загальну основу суспільної продукції, доти підпорядкування продуцента виключно одній галузі продукції, руйнація первісної різноманітности його праці є доконечний момент розвитку. На цій основі кожна окрема галузь продукції емпірично знаходить відповідну їй технічну форму, вдосконалює її повільно і швидко

кристалізує, заледве осягши певний ступінь дозрілості... але тут відбуваються зміни, які викликає, oprіч нового матеріалу праці, достачуваного торгівлею, повільна зміна інструменту праці. Проте, коли тільки досвідом знайдена відповідна форма інструменту, то робочий інструмент так і кам'яніє, як це доводять його часто тисячолітній перехід з рук однієї генерації до другої. Характеристично, що аж до самого XVIII ст. окремі ремесла називались тайнами (mysteres), що в їх темну глибину міг дістатись лише той, хто емпірично і професійно втаємничився в неї. Велика промисловість роздерла серпанок, який ховав від людей їх власний суспільний процес продукції, поробив загадками різні, стихійно повідокремлювані галузі продукції одну проти одної і зробив їх загадкою навіть для того, хто був утаємничений в кожену галузь" (ст. 287). Такий таємничий характер мали не тільки ремесла, але й науки. Отже, наведені слова Маркса цілком стосуються і до їх розвитку. Науки теж були замкнені, відокремлені одна від одної і мали власне характер більше не наук, а тих самих містерій (гаєч). Слід пригадати хоч би альхімію, астрологію, магію та інші форми, в яких існували науки за середньовіччя. Велика промисловість так само роздерла серпанок, що ним були вкриті наукові галузі за середньовіччя, і подібно до того як принцип нової промисловости, розкладаючи всякий процес продукції без уваги на людину, створив цілком нову науку технології, так само цей же принцип промисловости, проникнувши до науки, з'яв поперетні її форми, що відповідали добі мануфактури й ремеслу і створив нову, сучасну капіталістичну науку, яка набуває нового поділу праці за фахами.

Породжене промисловістю нове природознавство широко застосовується у виробництві „строкагі позбавлені назовні зв'язку і закам'янілі форми суспільного процесу продукції розпали на свідомо-плянові і відповідно до бажаного корисного ефекту систематично повідокремлювані застосовання природознавства". („Капітал", ст. 287).

Так, капіталізм дійсно дійшов до кочечности зв'язку наук з виробництвом, зв'язку теорії з практикою. Численні лабораторії та науково-дослідні інститути при великих виробництвах є вияв цієї докочечности. Але суперечність самого капіталістичного суспільства, суперечність між працею і капіталом, капіталістична конкуренція не дають буржуазному суспільству органічно поєднати теорію з практикою і використати як слід науку у промисловості. Це може зробити тільки нове суспільство — соціалістичне, і в нашому союзі пролетаріят справді здійснює цей принцип.

Накреслюючи історичний розвиток техніки і пов'язаного з нею природознавства, Маркс скрізь відкриває докочечність цього розвитку.

В короткій, але геніальній формулі, що її знаходимо в третьому томі „Капіталу", Маркс двома словами розв'язує проблему історичної докочечности і свободи волі людини у винахідництві. „Всяка наукова праця, — каже він, — всяке відкриття, всякий винахід... обумовлюється почасти кооперацією сучасників, почасти використанням праці попередників". Підкреслюючи докочечність розвитку техніки, Маркс висвітлює роль особи в історії винаходів і навпаки, захоплюючись винаходами геніїв; указує на їх обумовленість добою. Говорячи про відкриття Іоанном Вуал'ом ткацького варстату, „а разом і про значення цього відкриття для промислової революції XVIII ст.", Маркс указує на те, що ще й перед ним уживалось ткацьких машин, хоч вони були дуже недосконалі. В зв'язку з першими кроками розвитку капіталізму, вони певно найперше поширилися в Італії. Отже виходить, що цим самим зменшується, але одночасно й збільшується роль Вуал'а. Зменшується тим, що певну роботу вже зробили його попередники, а збільшується тим, що лиш він зміг належно зрозуміти вимогу доби і задовольнити цю вимогу. „Критична історія технології взагалі довела б, що мало який винахід XVIII століття належить тій чи тій окремій особі. Але досі такої праці немає" — висловлює ту саму думку в іншому місці

Маркс і заповнює цю прогалину своїм розділом про „розвиток машин“ (у „Капіталі“).

Маркс показує що ця засада в такій же мірі стосується й до відкриття парової машини. Почасти в мануфактурний період в поодиноких випадках уживається знарядь, що розвиваються в машини; але вони не революціонізують виробництво. Що вони навіть у своїй ремісничій формі вже є машина, це виявляється в періоді великої промисловости“.

І навіть парова машина, в такому вигляді, як її винайдено наприкінці XVIII ст., не викликала ніякої революції аж до 80-х років XVIII ст. В цьому якраз і виявляється доконечність винаходів і відкрить. Парова машина не викликала ніякої промислової революції, аж поки створення робочих машин висунуло потребу в ній. Вимога промисловости — ось що штовхало на шукання, на винахідництво, і той мав успіх в історії відкрить, хто зумів ясно відчути й усвідомити собі цю вимогу, виконати це соціально замовлення панівної кляси.

В роботі окремої особи Маркс теж показує доконечність історичний розвиток винаходів. Він доводить, що винахідництво самого Ватта теж не впало з неба, а підготовлювалось його попередніми довгими спробами. „Вона (парова машина.— Г. М.) була вже,— каже Маркс,— значно удосконалена Ваттом у його першій так званій паровій машині простої дії“; але в цій формі вона лишилась просто машиною для підіймання води й сировину“ (ст. 216, прим. 94). „Тільки з винаходом другої Ваттової машини, так званої парової машини подвійної дії, постав перший мотор, який, споживаючи вугілля й воду, сам витворює рушійну силу, і ця його сила стоїть цілком під контролем людини (ст. 217). Великий геній Ватта є в тому,— продовжує Маркс,— що він нашукав універсальний двигун“.

„Парова машина, ця мати промислових міст“, як називає її Redgrave, має досить довгу історію; що безперервність розвитку техніки й науки у винахідництві парової машини також простежує Енгельс у „Діалектиці природи“ і в „Становищі робітничої кляси в Англії“. Так він пише: „Практичне відкриття перетворення механічного руху в тепло є таке давнє, що від нього можна рахувати початок людської історії... Одначе, процес, що відбувається при здобуванні огню тертям, має ще односторонній характер. Тут механічний рух перетворюється в тепло. Щоб завершити цей процес, треба лобитися зворотного перетворення тепла в механічний рух, бо тільки в цьому разі діалектика процесу задовольняється і процес замикається в колі— принаймні, на перших порах. Але ж історія має свій власний темп руху; який би діалектичний вигляд не мав її хід, але діалектиці доводиться часто досить довго чекати на історію. Десь певно минуле десятиріччя з часу відкриття здобування вогню тертям аж поки Герон Александрійський (біля 120 р.) винайшов машину, що приводилась до зворотного руху водяною парою, яка виходила з нею. І минуло ще знову майже дві тисячі років, аж поки побудовано першу парову машину, перший приклад для перетворення тепла в дійсно корисний механічний рух. Парова машина була першим дійсно інтернаціональним відкриттям, і факт цей, у свою чергу свідчить про великий історичний прогрес. Парову машину винайшов француз Папін, але німець Ляйбніц, як завжди, розкидаючи довкола себе геніальні ідеї без турбот про те, чи припишуть йому цю заслугу чи іншим,— Ляйбніц, як ми тепер знаємо з листування Папіна (вид. Герляндтом), підказав йому основну ідею цієї машини — застосування циліндра й толока. Незабаром після цього англійці Севері та Ньюкомен надумали подібні ж машини; нарешті, їх земляк Ватт, завівши конденсатор, дав паровій машині в принципі її сучасний вигляд. Кругобіг відкрить у цій галузі закінчився: пощастило досягти перетворення тепла в механічний рух. Усе далше було тільки поліпшенням деталей“ („Архів Маркса і Енгельса“, т. II, ст. 287-289).

Маркс простежує лінію розвитку парової машини далі, до застоу-

вання її як універсального двигуна — наприклад, до пароплавства продовжувачами Ватта, Болтоном і Ваттом, що виставили на Лондонській виставці 1851 р. величезну парову машину для океанських пароплавів.

Далі він зупиняється на відкриттях у інших галузях промисловости і показує їх історичне коріння (прядна машина Аркрайта; чесальна — Лістера та інші).

Показуючи історичний розвиток машин, Маркс не ізолює цей процес від усіх інших чинників історії. Він не забуває, що історію роблять люди, маси. Він не зводить її до розвитку виключно техніки, як це роблять механісти — наприклад, Бухарін. Маркс розглядає цей процес в усій його складності в усій конкретності. Він доводить, що людство ставить перед собою тільки такі завдання, які можуть здійснитися. „При ближчому розгляді виявляється, — пише він, — що завдання виникає лиш тоді, коли є всі передумови для його вирішення, або коли вони, в кожному разі, пробувають у процесі виникнення“. („До критики політичної економії“).

Так, механічні верстати парової машини, як і інші, з'явилися раніше, ніж з'явився робітник, що його виключним заняттям було виробництво парових машин, механічних верстатів і т. д. Подібно до того, як людина носила одяг раніше, ніж з'явилися кравці. Але, винахідництво Vaucanson'a, Arkwright'a, Watt'a і т. д. могло знайти здійснення тільки завдяки тому, що ці винахідники знайшли значну кількість механічних робітників, уже підготовлених мануфактурним періодом. Отже, поділ праці, характеристичний для мануфактури, підготовивши певні кадри робітників, що їх можна було використати в промисловості після відкриття складних машин, створив реальну базу для винахідництва, для його розвитку й застосувань. Із збільшенням числа винаходів і зростанням попиту на нові винайдені машини, дедалі розвивається, з одного боку, розклад фабрикації машин на велику кількість самостійних галузів, з другого боку — розподіл праці в середині машинобудівельних мануфактур“. Таким чином, мануфактура створила реальну технічну базу великої промисловости. Але тим самим вона створила й зняття самої себе, оскільки ця матеріальна база не відповідала новому машинному виробництву і на певному шаблі розвитку це виробництво починне було створити переворот в основі, що її воно знайшло в готовому вигляді, „створити для себе нову базу, що відповідала б його власному способу виробництва“.

Отже, вимоги виробництва економіки в цілому, соціальне замовлення — ось що є дійсним рушієм винахідництва як технічного, так і наукового. Ця доконечність історичного розвитку техніки й природознавства з усією геніяльністю розкрита в Маркса. Це власне й є єдино наукове, єдино правдиве матеріалістичне з'ясування історії.

Тільки шляхом опрацювання всього, що написав Маркс у цій галузі ми зможемо скласти витриману, правдиву історію техніки, і тільки через Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, через вивчення марксистської історії техніки ми зможемо так само накреслити вірну картину її розвитку.

II. Маркс про ролі класової боротьби в розвитку техніки за капіталізму

Буржуазні історики природознавства і техніки всіляко уникають висвітлення ролі класової боротьби в історії техніки. Вони, навпаки, намагаються довести, що класової боротьби в історії не було й немає, отже і впливати на розвиток науки чи техніки вона не могла.

Проводирі II Інтернаціоналу теж всіляко намагаються побудувати розвиток історії природознавства без впливу класової боротьби лише на основі техніки. Так, Кавтський у своїй суперечці з Баксом, пише:

„Розвиток природничих наук іде обруч із розвитком техніки... Сучасні

методи хемічного дослідження і сучасна математика так само входять складовою частиною в систему сучасної техніки“ Такої самої думки дотримується й Бернштайн. Отже, за ними виходить, що класова боротьба в цьому розвитку ніякого значіння не має, бо все визначається лише продуктивними силами, визначається технікою та її розвитком.

Це є теорія покірного плентання виробничих відносин і всієї ідеологічної надбудови за розвитком техніки. Це є теорія пасивності споглядального невтручання, теорія реакційна, яка не має нічого спільного з марксизмом.

„Маркс говорив,— каже тов. Сталін,— що матеріалістична теорія не може обмежуватись з'ясування світу, що вона повинна ще й змінювати його. Але Кавтському і К^о немає діла до цього, вони воліють залишитися при першій частині цієї формули Маркса“. Така теорія „все виправдує і всіх примирює; вона констатує факти, з'ясовує їх після того, як вони всім обридли, і, констатуючи заспокоюється на цім“. (Сталін. „Питання ленінізму“).

Така теорія виправдує зрадницьку політику, що зриває революційні дії мас і посилається при цьому на недостаній рівень продуктивних сил — мовляв, ми тут не винні, „винні продукційні сили“. Це є теорія сучасного соціально-фашизму, зрадників і ворог в пролетаріату.

Уже Ленінові доводилося виступати проти подібної теорії, що заперечувала соціалістичний характер нашої революції 1917 року.

„Росія не досягла такої височини розвитку продуктивних сил, що на ній можливий соціалізм“— заявляв Суханов. І Ленін дав на це рішучу відповідь викриваючи разом зрадницьку ролю лідерів II Інтернаціоналу. „Росія не досягла такої височини розвитку продуктивних сил, що на ній можливий соціалізм. З цим твердженням усі герої II Інтернаціоналу, і в тому числі, звичайно, Суханов, носяться справді як з писаною торбою. Це безперечне твердження вони пережовують на тисячі ладів. А мені здається, що воно не є виршальним для оцінки нашої революції“. (Ленін. Твори, т. XVIII, ст. 117). І Ленін показує всю фалшивість таких „марксистів“, які по-педантському підходять до марксизму, не розуміючи в ньому саме його революційної діалектики.

Ця теорія знайшла так само відгук серед зрадників нашої партії. Дійсно, хіба троцькізм з його твердженням про неможливість побудування соціалізму в нашій (одній) країні не посилався теж на продуктивні сили? А хіба правоухильницькі елементи не спирались на цю теорію пасивного ходу історії, коли кричали про зменшення темпів соціалістичного будівництва. Ці дві концепції по суті є відміни тієї самої теорії продуктивних сил.

Енгельс у листі до І. Бльоха (21 вересня 1890 р.) з приводу такої теорії писав: „Згідно з матеріалістичним розумінням історії в історичному процесі визначальним моментом кінець-кінцем є продукція і репродукція дійсного життя. Ні я, ні Маркс більшого не твердили. Коли хтось це твердження перекрутить у тому розумінні, ніби економічний момент є єдиний визначальний момент, це твердження обертається в абстрактну, беззмістовну фразу, нічого не з'ясовує“.

Досить ясно. Але ці вичерпні вказівки Енгельса часто перекручують. З того, що виробництво не є єдиним чинником, зовсім не слід робити висновок, що це момент не істотний, що він має таке саме значіння як, інші будь-які чинники.

Так, наприклад, Плеханов, критикуючи погляди Альфреда Еспінаса, який усю історію намагається звести до продуктивних сил, не звертаючи зовсім уваги на класову боротьбу, сам утрачає дух войовничого наукового матеріалізму, з буржуазною об'єктивністю потріпує по плечі Еспінаса і зважає, що такі думки звичайно цікаві й важливі, але „людина, що звикала (!) свідомо застосовувати матеріалізм до з'ясування історичних явищ, після ознайомлення з методом „Еспінаса, напевне признає цей погляд однобічним. І це з тієї причини, що французький учений майже зовсім не звернув уваги на

інші чинники“ розвитку ідеології, наприклад, на класову боротьбу“ (Плеханов. Тв., т. XVIII, ст. 222—223).

Отже, виходить, що Еспінас зробив маленьку помилку — не помітив класової боротьби, цієї „дрібниці“, а Плеханов, виправляючи його, сам уважає класову боротьбу за *один* із чинників, подібний до інших, як от мистецтво, література тощо.

Ця теорія чинників у Плеханова щільно пов'язується з відомою його драбинчастою схемою бази й надбудови. „Тільки *марксизм* може врятувати всіх їх (вульгарних матеріалістів.— Г. М.) від *схематизму*,— каже Плеханов і двома рядками нижче подає свою схему бази й надбудови.

В листі Блюхові, що його ми вже згадували, Енгельс підкреслює значіння виробництва й економіки не як одного з чинників, що своїм значінням дорівнює будь-яким іншим, а як основи всього історичного розвитку. „Економічний стан,— каже він,— це основа, але на хід історичної боротьби впливають і в багатьох випадках переважно визначають форму її різні моменти надбудови“. Перераховуючи всі форми класової боротьби та ідеології, Енгельс продовжує: „Тут є в наявності взаємодія всіх цих моментів, де кінець-кінцем економічний рух, як доконечне, прокладає собі шлях крізь безмежний стиск випадковості... В противному разі застосовувати теорію до першого-ліпшого історичного періоду було б куди легше, ніж розв'язувати будь-яке просте рівняння першого ступня. Ми робимо свою історію самі, але, поперше, ми робимо її при досить визначених передумовах і умовах. Серед них економічні кінцево є вирішальні“,— ще раз підкреслює Енгельс.

Таку ж думку завжди підкреслював і сам Маркс. Наприклад, у листі Анненкову він пише: „Немає потреби додавати, що люди зовсім не можуть вільно порядкувати *своїми продуктивними силами, які становлять базу всієї їхньої історії*“ (підкреслення моє.— Г. М.). Те саме він висловлював і в інших творах (див. „До критики політекономії“):

Як бачимо, справжня думка Маркса й Енгельса (так само й Леніна і Сталіна) різко розходиться з тим, що дають ідеологи II Інтернаціоналу.

Треба ще відзначити, що тов. Єгоршин у книзі „Естествознание, философия и марксизм“ (1930) досить докладно зупиняється на поглядях Плеханова, але не для того, щоб викрити його помилки, а для того, щоб солідаризуватися з ним. Він до того ж захоплюється вченням Плеханова про ідеологію як психологію; а це учення має у Плеханова надкласовий характер. Плеханов каже про характер (і психологію) доби, а не певної класи, певної доби. „Всі ідеологи,— пише він,— мають одне спільне коріння— психологію даної доби“. Підміна ідеології психологією— невірна і має негативні наслідки. Звичайно, некритичне ставлення т. Єгоршина до Плеханова та його висвітлення цих питань є вплив меншовикуватого ідеалізму на нього.

У зв'язку з подібними перекрученнями марксизму особливо важливим стає для нас знати погляди самого Маркса в цьому питанні. Праці Маркса доводять усю помилковість недооцінки класової боротьби в технічному розвитку. Маркс у своїх творах показує, що в історії розвитку технічних і наукових відкриттів, а також і в цілому розвитку науки і техніки, відбувалась загострена боротьба, показує, що панівні класи завжди використовували науку і техніку, як своє знаряддя.

У розділі про розвиток машин („Капітал“) Маркс уже з першого слова показує суть капіталістичної техніки — „вижимати піт з трудівників“. „Джон Стюарт Мілл, — починає Маркс, — каже в своїх „Основах політичної економії“: „Сумнівно, щоб усі, зроблені досі, винаходи полегшили працю хоч одній людській істоті“. І тут же Маркс з'ясовує, що капіталістичне застосування машин зовсім і не ставить перед собою такої мети. „Його справжня мета,— каже Маркс,— як і інших метод, що збільшують експлуатацію робітника,— здешевити товари, щоб скоротити, таким чином, ту частину

робітничого дня, яку він працює на себе, і тим здвжити другу, яку він задурно віддає капіталістові. „Машина — це засіб продукувати додаткову вартість“. Маркс показує, що наведений вираз дхне буржуазним, неклясовим підходом до техніки. „Мілл повинен був сказати, — гирправляє Маркс, — не „хоч однієї людської істоти“, а „хоч однієї людської істоти, яка не живе з чужої праці“, бо „машини; (безперечно, дуже збільшили число цих вельможних дармоїдів“ („Капітал“, ст. 213).

Мілл підходить до справи з поглядом „фріредерів“, які думають, що в суспільстві з антагоністичними інтересами кожен, прагнучи своєї власної користи, тим самим сприяє загальному добру. В дійсності ж виходить навпаки, силою самої суті буржуазного суспільства. Машина сама по собі полегшує працю робітника, але капіталістичне застосування її збільшує її інтенсивність, збільшує експлуатацію людей. Машина сама по собі означає перемогу людини над силами природи, капіталістичне ж її застосування зневолює людину силам природи. Машина сама по собі є засіб збільшити продуктивну силу праці, скоротити робочий час, потрібний для продукції; але „як носій капіталу вона стає, передусім, у безпосередньо охопленій нею промисловості щонаймогутнішим засобом здвжувати робочий день поза всяку природну межу“. Машина в її капіталістичному застосуванні створює, з одного боку, всі умови, „що дозволяють капіталістові давати повну волю цій своїй постійній тенденції; з другого боку, вона утворює нові мотиви до загстрення його негнатовної зажерливості на чужу працю“ (стор. 234). І Маркс показує, що чим білше розвивається техніка за капіталізму, тим більша ця зажерливість.

Капіталіст зацікавлений у здвженні робочого дня, бо незмінних у решті обставин при даному робочому дні експлуатація вимагає подвоєння сталого капіталу (що витрачається на машини, будівлі й сировину). Навпаки, із здвженням робочого дня ця частина капіталу залишається незмінною, а масштаб продукції ширшає. А що за найбільшого розвитку техніки особливо великими темпами збільшується продуктивність праці, то в капіталістів зростає жадоба наживи. У Маркса читаємо: „Коли хлібороб, — повчає англійський бавовний магнат пан Ashworth В. Сеньйора, — кидає свій заступ, то він робить на цей час не корисним капітал у 18 пенсів Коли один з наших людей (тобто з фабричних робітників) залишає працю на фабриці, то він робить некорисним капітал у 100.000 фунтів стерлінгів“. Отже, капіталістам дуже неприємно бачити, що машина зупинилася хоч на одну хвилину. „І подумати тільки, — додає Маркс, — „зробити некорисним“ хоч на хвилину капітал у 100.000 фунт. стерлінгів“ Це справді страхіття, що один з наших людей взагалі колись покине фабрику. „Множення машин робить „бажаним“, — визнає навчений від Ashwortha Сеньйор, — щораз більше здвжування робочого дня“ („Капітал“, ст. 236). Цю теорію Сеньйора, що за нею „з розвитком машин робочий день“ доконечно повинен зростати прискореним темпом“, Маркс так само аналізує в підготовних роботах до „Капіталу“. В ХХ зсхиті Маркс з цього приводу пише: „Відносно окремого робочого дня процес полягає в тому, щоб 1) здвжити його до фізично-можливої межі, 2) все більше скорочувати необхідну частину робочого дня. Суперечності, що є наслідком зросту продуктивності праці при заведенні чи удосконаленні машин, і здешевлення товарів, що є наслідком машинової продукції, самі по собі не створюють додаткової вартості... Таким чином, щоб додаткова вартість залишилась однаковою, вона повинна відносно збільшуватись, тобто від меншої загальної кількості праці більша, ніж раніше, частина повинна створювати додаткову працю — або, що є те саме, менша кількість робітників повинна дати таку саму кількість додаткової праці, яку раніш давала більша кількість“ (Цитую за Рубінштейном „Маркс о розвитку техніки“, Большевик, № 1 — 2, 1932 р.).

Таким чином машина за капіталізму веде до збільшення експлуатації, здвження робочого дня, збільшення інтенсивності праці, паління заробітної.

плати, збільшення числа безробітних і „зайвого“ населення. Як бачимо, Маркс виразно підкреслив характер буржуазного застосування техніки, як знаряддя класового пригнічення.

Подібно до цього використовується машини і в сільському господарстві „У сфері рільництва велика промисловість виявляє свою революційну силу, що нищить основу старого суспільства, „хлібороба“, і висуває на його місце найманого робітника“, — каже Маркс. „У рільництві, як і в промисловості, — продовжує він — капіталістичне перетворення продукційного процесу є одночасно мартирологом продуцентів, і за іб праці є засобом поневолення, засіб експлуатації й зuboжіння робітника. Суспільна комбінація процесів праці — це є організоване пригнічення його індивідуальної енергії, волі й самостійности. ... Як це буває в міській промисловості і в новітньому рільництві, зріст продуктивності і збільшення інтенсивності праці купується ціною нищення й виснаження робочої сили“ („Капітал“, стор. 299).

Але капіталізм використовує для пригнічення не лише тільки техніку, але так само й науку, яка йому, як каже Маркс, нічого не коштує (відмінна від техніки, що на неї він витрачає гроші).

Значна частина ХХ зошита присвячена питанню про ролі й розвиток науки при капіталізмі. Подібно до того, як капіталістові нічого не коштують природні багатства, які він використовує за допомогою техніки, так само „капіталістичний спосіб виробництва повертає природничі науки на обслуговування безпосередніх виробничих процесів. „Маркс шоразу говорить про „експлуатації науки, теоретичного процесу людства капіталом“, про відокремлення науки від праці та перетворення її в руках капіталістів у знаряддя пригнічення людей:

Капітал за допомогою машини „привласнює продуктивні сили науки й природних багатств“, так само як, через ті ж таки машини, привласнює чужу працю. „Експлуатація науки, — каже Маркс, — є експлуатація теоретичного прогресу людства. Капітал не створює науку, а тільки експлуатує її привласнює її продуктивному процесові. Тим самим одночасно здійснюється відокремлення науки, як науки, застосованої до виробництва, від *безпосередньої* праці, в той час, як на попередніх щаблях виробництва обмежена кількість знань і досвіду, (традиційно) зв'язана з самою працею, не розвивається, як абстрагована від неї самостійна сила, і звідси в цілому ніколи не виходить з досвіду, що виконується традиційно і дуже м'яво по дрібничках поширюється в збиранні рецептів (досвідне вивчення таєм кожного ремесла)...

„Тільки капіталістичне виробництво обертає матеріальний виробничий процес *застосування науки до виробництва* — науки, вживаної на практиці, — але тільки підкоряючи працю капіталові й здушуючи його (пролетарят. — Г. М.) власний розумовий і професійний розвиток“ (Підготовні роботи).

Отже, Маркс, підкреслюючи відокремлення науки від виробництва, оцінюючи в цьому факті прогресивний момент розвитку науки й техніки, не захоплюється цим прогресом науки після її самовизначення, як науки. „Тільки капіталістичне виробництво обертає матеріальний виробничий процес в застосування науки до виробництва“ — це так. Але „Капітал не створює науку, каже Маркс, — а тільки експлуатує її“, застосовує її як знаряддя для „підкоряння праці капіталові“, для здушування власного розумового й професійного розвитку пролетаряту. Ось у чому є суть Марксового виречення. Цю саму думку він висловлює пізніше в Капіталі де показує, що привласнення капіталістами науки не є опанування її, а тільки застосування її, як знаряддя зиску. Наука взагалі „нічого“ не коштує капіталістові, але це ні трохи не заваджає йому експлуатувати так само й її. Капітал привласнює собі „чужу“ науку, як і чужу працю. Але „капіталістичне“ привласнення і „особисте“ привласнення, — хоч науки, а хоч матеріального багатства — це цілком різні речі. Сам Дг. Уге нарікав на певний брак обізнаности з механікою у його любих фабрикантів, що експлуатують машини, а Лібих оповідає про таке нецтво англійських

фабрикантів на полі хеміг, що від нього волосся стає дибом“ („Капітал“, т. 223).

Наука і техніка, все це використовується в клясовому суспільстві, як знаряддя пригнічення трудящих. Прогрес науки й техніки, як відзначає Маркс, є історія страждань.

Ленін, аналізуючи розвиток капіталізму до його найвищого етапу, імперіялізму, показує, що „прогрес техніки й науки в капіталістичному суспільстві є прогрес уміння вжимати піт“.

Отже, не дивно, що робітництво зустріло машини неприхильно, побачило в них своїх ворогів. „Тільки при машинному виробництві,— пише Маркс,— вперше робітник починає безпосередньо боротися з продуктивною силою, що розвивається капіталом, як з принципом антагоністичним до нього самого, до живої праці. Руйнування машин і взагалі опір робітників заведенню машин є перша декларація війни проти способу виробництва і засобів виробництва, розвинених капіталістичною продукцією“. (Підготовні роботи до „Капіталу“).

Маркс з великою увагою стежить за цією боротьбою пролетаріату. Він не один ще раз повертається до висвітлення її в своїх працях. Він показує, що процес експлуатації стає в капіталістичному виробництві технологічним фактом. Капітал стає перед робітником у вигляді сукупності суспільних сил і форм його загальної праці, що виступають проти окремого робітника. „Луг,— каже він,— виступає попередня праця в автоматі, в машинах, що приводяться ним до руху— виступає, як це може здаватися, самостійно і незалежно від праці, замість підлягати їй, залізна людина проти людини з тіла й крові. Підлеглисть праці капіталові, висмоктування праці капіталом, що лежить в основі капіталістичного виробництва, виступає тут, як технологічний факт“ (Там же). І в „Капіталі“ Маркс теж присвячує висвітленню цієї боротьби робітників з машинами цілий окремий розділ.

Боротьба між капіталістом та найманим робітником починається зараз же, скоро постає капіталістичне відношення,— так починає свій розділ Маркс,— вона скоро бурхливо точиться протягом цілого мануфактурного періоду. Але скоро заведено машини, робітник починає боротися проти самого засобу праці, цієї матеріальної форми існування капіталу. Він бунтується проти цієї певної форми засобу продукції, як матеріальної основи капіталістичного способу продукції“ („Капітал“, ст. 249—250).

І Маркс простежує цю боротьбу, починаючи ще з бунтів робітництва проти машини для ткання стьожок (XVII ст.) і аж до того часу, „коли засіб праці убиває робітника“.

„Але машина,— каже Маркс,— має не тільки силу непереможного конкурента, раз-у-раз готового зробити найманого робітника „зайвим“. Капітал гучно і тенденційно проголошує її силою, ворожою робітникові, орудуючи нею як такою. Вона стає наймогутнішим бойовим знаряддям для придушування періодичних робітничих повстань, страйків і т. д. проти самодержавства капіталу“. Так, наприклад, парова машина відразу стала антагоністом „людської сили“ і дала капіталістам можливість розбивати домагання робітників. „Можна було б написати цілу історію таких винаходів,— пише Маркс,— починаючи від 1830 року, покликаних до життя тільки як бойовий засіб проти робітничих заколотів“ („Капітал“, ст. 255). У листі до Анненкова (1846 р.) Маркс зазначає, що в Англії, починаючи з 1825 року, винаходи й застосування машин були неминучим наслідком війни між робітниками й підприємцями. Наприклад, деякі дуже значні застосування машин, Fairbairn винайшов у наслідок страйку на власній фабриці. Nasmyth, що довів деякі поліпшення в машинах зв'язку з страйками машинних робітників 1851 року, так вихваляється своїми винаходами: „Цілу клясу робітників, що залежать виключно від своєї вмілости тепер усунуто“. Уге про один винахід для вигладжування основ безпосе-

редньо застимульований страйком, пише: „Орда незадсволених, що окопалися за старими лініями поділу праці, вважала себе за непереможну, але тепер побачила, що її оточено з обох боків і що її оборонні засоби знищила сучасна механічна тактика. Вони мусіли здатися на ласку й гнів переможців“.

Не дивно, що робітники повставали проти машин, як своїх ворогів, не бачачи дійсних причин і носіїв їхнього визиску і пригнічення. Мало не ціла Європа,— розповідає Маркс,— пережила заколоти робітників проти машин; робітники знищували їх. Згадаємо тут *Vandmühle* повітряну трачку, чесальні машини Аркрайта; згадаємо далі масове руйнування машин в англійських мануфактурних кругах протягом перших 15 років XIV ст. „Треба часу й досвіду,— відзначає Маркс,— поки робітники навчаться відрізняти машини від капіталістичного їх використання перенесуть свої напади з матеріальних засобів продукції на суспільну форму їх експлуатації“. („Капітал“, ст. 250).

Далі Маркс докладно аналізує і спростовує так звану теорію компенсації щодо витиснення машинами робітників, яку підтримував цілий ряд буржуазних економістів, як от Джемс Мілл, Мак Кулог, Торенс, Сеньйор, Дж. С. Мілл та інші. Всі вони запевняють, що машини, які витискують робітників на вулицю, нібито одночасно неминуче звільняють і відповідний капітал, що дає працю цим самим звільненим робітникам. Маркс показує всю нікчемність таких міркувань, доводить усю фалшивість їх як наукових теорій. Він доводить, що цей вплив машин, що його буржуазні економісти малюють „як компенсацію для робітничої кляси, в дійсності спадає на робітника як найстрашніша кара“.

Підкреслюючи клясову боротьбу між капіталістами та пролетаріатом, Маркс поруч із цим дає приклади конкуренції в середині панівної кляси. „Вітряк,— розповідає він,— голляндці запозичили з Німеччини, де цей винахід викликав боротьбу між шляхтою, попами та імператорами за те, кому з них трьох „належить вітер“ (ст. 216). Так само в листі до Анненкова, кажучи про те, що від 1825 р. винахідництво й застосування машин було тільки наслідком війни між робітниками й підприємцями, Маркс додає до цього: „Але це вірно тільки для Англії; шогдо європейських націй, то їх примусила до застосування машин конкуренція Англії як на їх власному, внутрішньому, так і на світовому ринку“. Те саме стосується й до Півн. Америки, де машини заведені наслідком конкуренції з іншими народами та через недостатку робочих рук.

Отже, як бачимо, розглядаючи техніку і науку, Маркс не відриває їх від соціально-економічної основи. Він викриває клясовий характер науки і техніки в клясовому суспільстві. Він доводить, що не можна підходити до оцінки техніки й науки з неклясових позицій. В умовах капіталізму „всі засоби для розвитку виробництва перетворюються в засоби гноблення й експлуатації продуцента“. Вузькі рамки приватної власності гальмують розвиток техніки, що з особливою ясністю виявляється в умовах загальної кризи капіталізму, коли буржуазія кидає гасло „мораторія для техніки, ваканції для науки“, гасло повороту до ремесла, до ручної праці.

Буйний, не стримуваний вузькими рамками приватної власності розвиток техніки став можливим і здійснюється на основі соціалістичної власності тільки в СРСР — країні будованого соціалізму.

„Раніше весь людський розум,— казав Ленін,— весь його геній створив тільки для того, щоб дати одним усі блага техніки й культури, а других позбавити найпотрібнішого — освіти й розвитку. Тепер же всі чудеса техніки, завоювання культури стають загальною народньою власністю, і віднині ніхли людський розум і геній не обернуться на засоби насильства й визиску“. (Ленін, т. XI, 1 вид., ст. 81).

ЗМІСТ

	Стор.
<i>Шліхтер О.</i> — Карл Маркс	3
<i>Адріанов О.</i> — Марксизм - лєнінізм в дії	17
<i>Дувальчук М.</i> — „Маркс як революціонер-ідеолог пролетаріату“	24
<i>Уральцев М.</i> — „Марксизм про державу та диктатуру пролетаріату“	34
<i>Бєрвицький О.</i> — Війна й воєнна вмілість в роботах Маркса	58
<i>Машталлер Г.</i> — „Маркс про техніку“	75

Редактор *Степовий*. Літредактор *Ткаченко*. Техкер
Яновицький.

Здано до складання Б.У. 19.3 р. Підписано до друку 21/У
1933 р. Партвидан. 1933 р № 815. Гиряж 3.600.
Головліт № 602 4 I 1933. Замовлення ч 561 цвпир
72 × 105¹/₁₆ 1 друк. арк. (137.000) дру. знаків в 1 арк.
паперу). Вийшла друком у травні 1933 р

ПЛАН ВИДАННЯ ЖУРНАЛУ „ГІД ПРАПОРОМ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ НА 1933 РІК

№ 4 ЗДАЄТЬСЯ ДО ДРУКУ 15 ЛИПНЯ

1. МІТІН — Про підсумки сесії до 50 річчя смерті Маркса і про завдання на філософському фронті
2. ЛЕВІК — Пролетарська революція
3. БЕРВИЦЬКИЙ — На два fronti (закінчення)
4. БЕРВИЦЬКИЙ — Марксо-ленінське вчення про війну
5. ГОФМАН — Спіноза
6. До питання про соціальну природу селянства
7. ЄФІМЕНКО — Доповідь та дискусія на доповідь на тему колгоспне селянство
8. МІЛОСЛАВІН — Диктатура пролетаріату як вирішальний чинник переходового періоду
9. ШТЕЙНБЕРГ — „Марксизм і повстання“
10. СИДОРЕНКО — Історія філософії Гегеля
11. ЛАВРОВА — Огляд журналу „За марксо-ленінську критику“
12. БРИГАДА — „Огляд філософських підручників“

№ 5 ЗДАЄТЬСЯ ДО ДРУКУ 15 ВЕРЕСНЯ

1. БЕРВИЦЬКИЙ — Марксо-ленінське вчення про війну* (закінчення)
2. ШТЕЙНБЕРГ — „Марксизм і повстання“ (продовження)
3. БІЛЯРЧИК — „Ідеологія фашизму на сучасному етапі“
4. До 25-річчя видання „Матеріалізму та емпіріокритицизму“
5. ЛАВРОВА — Ленін і Плеханов про літературу
6. ПОППЕ — Ленінський етап в ученні про істину
7. Стаття з питань про історію філософії
8. ПЕРОЦЬКИЙ — Про Ляссала
9. Для замовлення — Стаття з питань літературного фронту
10. Матеріали до військової сесії

№ 6 ЗДАЄТЬСЯ ДО ДРУКУ 15 ЛИСТОПАДА

1. СТЕПОВИЙ
ІГНАТЮК
ЄФІМЕНКО
КАУФМАН } . Ленін і Плеханов, в боротьбі проти махізму, (філософія, природознавство, вчення про суспільство, релігія)
- 2-3. Статті за пляном секцій філософії та природознавства
4. АНДРІЯНОВ — Закономірність переходової доби
5. ШТЕЙНБЕРГ — Перехід до нового туру революцій і воєн
6. КАЛТАШОВ — Вчення марксизму-ленінізму про пролетарську революцію
7. ДОРОШЕНКО — Проблеми культурної революції
8. ГОФМАН — Ляссаль
9. ВОЛКОВ — Сьоворода
10. ЛОГВІН — Соціальні й теоретичні коріння опортунізму
11. ДІДУШЕНКО — До проблем діалектичної логіки
12. ВОЛЬНОВ — Про троцькізм

КРИМ ТОГО, ПРОЕКТУЄТЬСЯ НИЗКА СТАТТІВ З ПИТАНЬ ЛЕНІНОВОГО ЕТАПУ ДЛЯ ЗАМОВЛЕННЯ Т. ЩО ПРАЦЮЮТЬ В МОСКВІ, ЛЕНІНГРАДІ, КИЄВІ, ОДЕСІ, ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ, СТАЛІНОМУ ТОЩО
РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

З М І С Т

№ 2-3

ЩО ЙОГО
З Д А Н О
Д О Д Р У К У

П РА П О Р М А Р К С И З М У - Л Е Н І Н І З М У

Л Е В І К

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ

Н О В І К О В

ПРО БУДІВНИЦТВО І ПРО ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІЗМУ В
СРСР В ПРАЦЯХ Т. СТАЛІНА

Б Е Р В І Ц Ь К И Й

НА ДВА ФРОНТИ

Б Л У Д О В

ДО 50-ТИРІЧЧЯ СМЕРТИ ПЛЕХАНОВА

Р І Ч И Ц Ь К И Й

КРИТИКА ЕСТЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ПЛЕХАНОВА

П Л Е Х А Н О В

НАРИСІЗ ІСТОРІЇ МАТЕРІАЛІЗМУ

Т Р И Б У Н А

МАТЕРІАЛ СЕСІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ
ВУАМЛІНУ ДО 50-РІЧЧЯ СМЕРТИ К. МАРКСА

П О С Т А Н О В А

ЦК ПРО ЗБІРНИК „ЗА ЛЕНІНСЬКУ ФІЛОСОФІЮ“

Л Е В І К

ПРО АНТИПАРТІЙНУ „МЕТОДУ“ В ЛІТЕРАТУРНІЙ РО-
БОТІ

Г О Ф М А Н

Б Л У Д О В

Є Ф І Г М О В

ПРО ПІДРУЧНИК „ДІАЛЕНТИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ“
(ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ВУАМЛІНУ) ПАРТВИДАВ „ПРО-
ЛЕТАР“, 1932 РІК, ЧАСТИНА 1, СТОР. 537

р 50к

Ціна 1 крб. 50 к.

ЗМІВ 74
Н. П. О.
ВООД МАРКС.

